UNIVERSITAS
CAROLINA
PRAGENSIS

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE

in seriebus, quae Biologica, Geologica, Geographica, Mathematica et Physica, Medica, Gymnica, Oeconomica, Iuridica, Philologica, Philosophica et Historica, Historia Universitatis Carolinae Pragensis dicuntur, edenda curat

Actis edendis praeest Václav Vaněček
Cuius vice fungitur Zdeněk Červený
Quibus a manu est Olga Volková

Series singulas edendas curant
B. Fott (Biologica), J. Konta (Geologica), V. Häufler (Geographica), J. Mohr (Mathematica et Physica), C. John (Medica), J. Fleischmann (Gymnica), B. Urban (Oeconomica), V. Outrata (Iuridica), Z. Urban (Philologica), L. Vebr (Philosophica et Historica), F. Kavka (Historia Universitatis Carolinae Pragensis)

Cuius consilii sedes est
Ovocný trh 3
Praha 1 — Staré Město, ČSSR

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE

IURIDICA 1

OBSAH

Úvodní slovo 3
Eduard Kučera: V. I. Lenin o podmínkách socialistické revoluce a o diktatuře proletariátu 5
Karel Malý: V. I. Lenin a přestavba družstevnictví (1917–1920) 35
Josef Mečl: Rozvoj sovětské moci 51
Karol Ondris: K některým myšlenkám V. I. Lenina o úloze a postavení sovětů 62
Karel Svoboda–Soňa Svobodová: V. I. Lenin a revoluční zákonnost 77
Eduard Vlček: V. I. Lenin a federace v Rusku 91
Stanislav Zdobinský: NEP a občanské právo 103

СОДЕРЖАНИЕ

Введение 3
Э. Кучера: В. И. Ленин об условиях социалистической революции и о диктатуре пролетариата 5
К. Малы: В. И. Ленин и перестройка кооперации (1917—1920 гг.) 35
Й. Мечл: Развитие советской власти 51
К. Ондрис: О некоторых взглядах В. И. Ленина о роли и положении Советов 62
К. Свобода, С. Свободова: В. И. Ленин и революционная законность 77
Э. Влчек: В. И. Ленин и федерация в России 91
Ст. Здобински: НЭП и гражданское право 103

Vol. XVI **1970** **Pag. 1-116**

STŘEDISKO
VĚDECKÝCH INFORMACÍ
PRAHA 1
NÁM. CURIEOVÝCH 7

362

Úvodní slovo

Naši marxističtí právníci, ať pracují na kterémkoli teoretickém úseku státu a práva, hledají neustále v díle V. I. Lenina zdroje poučení a inspirace při řešení základních otázek socialistického státu a práva.

Sborník k 100. výročí narození V. I. Lenina, který byl připraven redakční radou AUC — Iuridica z vědeckých statí učitelů právnické fakulty University Karlovy, je příspěvkem těch pracovníků fakulty, pro něž jsou Leninovy ideje o státu a právu speciálním předmětem vědeckého zkoumání.

V Leninově díle vrací se marxismus do rukou dělnické třídy a jejího předvoje „dobrovolného, bojového a nejaktivnějšího svazku stejně smýšlejících lidí — komunistů" jako návod k revolučnímu jednání. Leninismus jako tvůrčí rozpracování marxistické teorie v období imperialismu a proletářských revolucí, je zobecněním nejen revolučních zkušeností ruského proletariátu, ale též dělnického hnutí západoevropských zemí; má proto internacionální charakter a význam. Marxismus-leninismus, obohacený praktickými zkušenostmi proletariátu z období boje o moc a výstavby socialistické státní moci, je revoluční teorií třídy, která s historickou nevyhnutelností přistoupila k budování nového společenského řádu.

V. I. Lenin si byl od počátku vědom, jak významným aktivním činitelem přechodného období od kapitalismu ke komunismu bude stát a jakou aktivní roli může a musí sehrát socialistické právo. Je historickým faktem, že rozvoj sovětské státnosti je prolnut idejemi leninismu a že myšlenky V. I. Lenina výrazně ovlivnily základní vývojovou orientaci sovětského státu a práva. V celé řadě stranických a státních dokumentů, které se týkají sovětského státu a práva v Říjnu a po Říjnu, kdy bylo třeba hledat a nalézat tu nejsprávnější, nejdemokratičtější formu diktatury proletariátu a také nové právo revoluční třídy, které od počátku muselo překonat „horizont" práva buržoazního, nalézáme myšlenkové bohatství vůdce ruského proletariátu. V teoretické práci V. I. Lenina a v jeho praktických zkušenostech nalézal ruský proletariát a celé revoluční mezinárodní dělnické hnutí teoretický základ revoluční praxe.

Tento sborník má také ukázat, že českoslovenští právní teoretici pracující na úseku státu a práva usilují o hluboké proniknutí do myšlenek V. I. Lenina a o pochopení myšlenkových zdrojů, které umožňují lépe poznat a pochopit marxistické základy socialistického státu a práva.

1970 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA No. 1 Pag. 5—34

V. I. Lenin o podmínkách socialistické revoluce a diktatuře proletariátu *)

EDUARD KUČERA

1. SOCIALISTICKÁ REVOLUCE V JEDNÉ (ČI NĚKOLIKA) ZEMI A DIKTATURA PROLETARIÁTU

a. Kapitalistická společnost není pevný krystal. Je organismem schopným přeměny a neustále procházejícím procesem změny.[1]) Tomuto procesu je nezbytné soustavně přizpůsobovat formy, metody a prostředky přístupu k proletářské revoluci a k diktatuře proletariátu.

Způsobem, jímž procházejí vnitřní přeměny kapitalistické společnosti, je nepřetržitost rozpadu a nového formování ve sféře ekonomické a sociální. V jejich průběhu se mění společenské vztahy, prostředí a instituce. Stávají se složitější a komplikovanější, ale i bohatší a další možnosti. Kapitalismus je nucen odhalovat tyto dosud proň skryté a nevyužité rezervy sociálně ekonomického vývoje, rozšiřovat a zdokonalovat industriální rozvoj. Pokud zmíněné možnosti nejsou odhaleny a včas využity, nebo pokud nejsou včas přizpůsobeny ekonomické, sociální a politické instituce a mechanismy ekonomického a sociálně politického řízení společenskému pohybu, hromadí je symptomy krize systému a sociálně politických výbuchů — materializuje se nebezpečí sociální revoluce.

Avšak stupeň sociálně ekonomické katastrofy kapitalismu nebyl a není nikdy tak značný a situace nikdy tak bezvýchodná, aby „dělnická třída mohla sebrat ovoce, aniž by musela zatřást větví“.[2]) Přechod k socialismu není automatický. Předpokládá využití materializovaných podmínek sociální revoluce komunistickými (socialistickými) silami k nastolení diktatury proletariátu jako předpokladu provedení sociálně ekonomické přeměny společnosti. Jestliže se tak nestane, starý, poměrně zkušený organismus se ohrožení brání. Mobilizuje rezervy, jež ležely úhorem, pokud nebyl ve hře jeho vlastní život. Usiluje o nalezení vlastního „řešení“ krizového stavu v rámci akčního radia své přizpůsobivosti.

Nemalou roli v regeneračním procesu mohou sehrát i některé části třídního antipoda a jejich političtí a teoretičtí vůdcové. Z období před a po první světové válce

* Tato studie se především zaměřuje na analýzu dotváření Leninových názorů na přístup k socialismu a na diktaturu proletariátu v období prvních let sovětské výstavby a v konfrontaci s touto výstavbou a s celkovým sociálně politickým vývojem poválečné Evropy. Teorii proletářského státu a státu za nižší fáze komunismu, jak ji nalézáme obsaženu v pracích Stát a revoluce, Marxismus o státu a dalších, věnuji samostatnou studii, jež vyšla v čas. Právník č. 5/1970.

[1]) K. Marx, Kapitál I., str. 20.

[2]) M. Dobb, Skutečné a zdánlivé přeměny kapitalismu, Les Temps Modernes, říjen 1961.

lze vzpomenout zejména hnutí reformismu a jeho předního ideologa K. Kautského, zvláště pak Kautského teorii o předčasnosti proletářské revoluce ve střední a východní Evropě, o politické, správní a morální nepřipravenosti dělnické třídy vůbec k vedení společnosti a k organizování výroby, o „nevhodnosti" převzetí moci v podmínkách poválečného hospodářského a politického rozvratu a revoluční situace.[3]) Tato Kautského teorie, vzhledem k sociálně politickému pohybu, který soustavně relativizuje „zralost" dělnické třídy a vzhledem k nemožnosti revoluce mimo období revoluční situace, fakticky znamená „odložení" proletářské revoluce „ad acta".

V německém dělnickém hnutí podrobila kritice Kautského teorii „zralosti" především R. Luxemburgová. Důsledně respektujíc Marxův determinismus zdůrazňuje, že jako sociální demokraté nesmíme „být nikdy na pochybách, že musíme usilovat o dobytí politické moci. Socialistická strana musí vždy prokázat, že je na výši situace . . .".[4]) O samém přístupu proletariátu k moci pak říká, že dobytí moci „velkou a třídně uvědomělou masou lidu . . . může samo být pouze produktem počínajícího zhroucení buržoazní společnosti, a proto samo má v sobě hospodářskopolitickou legitimaci k svému včasnému vystoupení. Proto z hlediska společenských *předpokladů* nemůže k dobytí politické moci dělnickou třídou nikdy dojít »předčasně«; na druhé straně z hlediska politického účinku *udržení moci* musí nutně nastat »předčasně«".[5])

b. Přechod kapitalismu volné soutěže do imperialismu byl obdobím „počínajícího zhroucení buržoazní společnosti", obdobím *výrazného* „rozpadu" a umocňující se nutnosti nového jejího „zformování".

Buržoazie ale nenalézala (v podstatě po celou dobu mezi oběma světovými válkami, třebaže stav uvnitř dělnického hnutí a postoje jeho sociálně demokratické části jí mnohé ulehčovaly) monopolnímu kapitalismu příhodnou sociálně politickou alternativu, jež by zprostředkovávala jeho „nekatastrofickou" reprodukci a „původní normálnost" fungování ekonomického systému. Kapitalismus upadl do chronického sociálně ekonomického krizového stavu.[6])

Jak již jsem zdůraznil v úvodu, vývojový proces je dvojaký. Vyvolává nejen podmínky pro sociální přeměnu společnosti, nýbrž i pro „restauraci" staré společnosti, pokud nastupující síly nevyužijí historickou příležitost. Tak tomu bylo též při nástupu imperialismu.

Kromě negativních důsledků, které byly zpočátku výraznější, produkoval monopolní kapitalismus též „prvky" obrany stávajícího řádu. Šlo např. o nepřímý tlak na ingerenci státu do občanské společnosti (která dostoupila vrcholu za první světové války), o anonymitu kapitálu (oddělení funkce vlastnictví od funkce řízení), o „rozšiřování" počtu vlastníků — akcionářů (nebo „podílníků" účastenství), o perspektivní dynamický růst vrstvy technokratů — manažérů a jiných skupin duševně pracujících a o jejich nové společenské postavení, o vytváření nového satelitního průmyslu a služeb jako nutného doplňku monopolů, oslabujícího ruinizační tlak na maloburžoazii a drobnou buržoazii atd. Šlo teprve o první výhonky, jejichž vliv byl

[3]) Srov. zejména K. Kautský, Parlamentarismus und Demokratie, Stuttgart 1911, str. 6, 8—9, 124; Terrorismus und Kommunismus, Berlin 1919, kap. Zjemnění mravů, dále str. 100, 119—120, 127—128, 136; Sozialdemokratische Bemerkungen zur Übergangswirtschaft, Leipzig 1918, str. 165—166; Die Diktatur des Proletariats, Vídeň 1918, str. 10, 12, 23, 26, 40, 42; Demokratie oder Diktatur, Berlin 1920, str. 3, 4, 40, 45—46; Die proletarische Revolution und ihr Program, Berlin 1922.

[4]) R. Luxemburgová, Dílo II., Svoboda 1955, str. 23.

[5]) Tamtéž, str. 107.

[6]) Bližší viz E. Kučera, K Leninově teorii sovětské politické společnosti, Právnické štúdie 3/1968.

v mnohých zemích ještě potencionální, jinde nepatrný, takže vliv negativních důsledků, vyvolávajících chronický sociálně ekonomický krizový stav, byl určující. Teprve velká hospodářská krize a druhá světová válka, které jednoznačně postavily otázku další existence [příležitost, jež opět zůstala nevyužita proletariátem mnohých zemí] a sílící vliv světa socialismu rozhodly o dokončení obratu buržoazního státu od praxe „negativního státu" k „pozitivnímu státu". Jím se vytvořily také nové podmínky a prostředí pro přístup k socialismu. (Bližší viz N. S. Chruščov, referát na XX. sjezdu KSSS, Nová mysl, 1956 — zvláštní číslo; E. Kučera, Soudobý buržoazní stát a jeho hospodářská činnost, N — ČSAV, 1965.)

Před první světovou válkou a v jejím průběhu byl V. I. Lenin jediným marxistickým teoretikem, který odhalil, že stávající kapitalismus je „novým kapitalismem", zásadně se odlišujícím od „kapitalismu starého".[7]) Že jeho formování a existence zavádí buržoazní společnost do latentního sociálně ekonomického krizového stavu, že „imperialismus je předvečerem sociální revoluce proletariátu".[8])

Z přítomnosti obecného latentního sociálně ekonomického krizového stavu nevyvozoval Lenin nezbytnost proletářské revoluce ve světovém měřítku ve „stejném okamžiku". Navazuje na Marxem odhalený zákon o nerovnoměrném vývoji kapitalismu a aplikuje jej do podmínek imperialismu, dospěl k závěru, že takový předpoklad je málo pravděpodobný. Za reálně možnou se mu jevila proletářská revoluce pouze tam, kde se stal krizový stav výbušným, tj. kde propukl v revoluční situaci.[9])

Revoluční situace v období imperialismu je specifickým momentem splynutí krizového stavu kapitalismu jako světové soustavy s národní (resp. geograficky regionální) konfigurací sociálních rozporů a jejich vzájemným znásobením v měřítku jedné nebo několika zemí.

Různý stupeň vývoje kapitalismu v jednotlivých zemích a různé možnosti jeho dalšího rozvoje do šířky a hloubky (resp. „odlehčení" v koloniích a závislých zemích) v těchto zemích nejenže vyúsťují v rozdílně vypjatou syntézi obou skupin rozporů, nýbrž navíc poskytují panujícím třídám odlišné manévrovací možnosti a prostředky předcházet či unikat výbuchu latentního krizového stavu, takže revoluční situace neuzrává a nepropuká najednou ve všech zemích, nýbrž jen v jedné či několika zemích. To také vedlo V. I. Lenina k závěru, že k proletářské revoluci dojde a že tato může být vítězná zprvu jen *v jedné nebo několika zemích.*[10])

c. Závěrečná fáze první světové války sice vyústila téměř v „obecnou" revoluční situaci na evropském kontinentě, přesto ale o nestejné intenzitě.

Ukázalo se, že ztéci kapitalismus v průmyslově vyspělých zemích s dlouhodobou demokratickou tradicí a politickou svobodou je velmi složité a dosud obtížné.[11]) Naopak země zaostalé (resp. poražené) byly prvními nahlodanými. Sociálně ekono-

[7]) V. I. Lenin, Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu, Svoboda 1949, str. 44.

[8]) Tamtéž, str. 14.

[9]) Leninovo pojetí revoluční situace, viz Spisy 21, str. 212.

[10]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 21, str. 346, 412; sv. 22, str. 341.

[11]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 27, str. 286; sv. 30, str. 206; sv. 32, str. 501.

mická a politická slabost je činila nejzranitelnějšími. Vyrůstající masová nespokojenost představovala sílu, schopnou smést starou společnost. Prokázala se pravdivost Marxových slov, že zaostalé země, resp. země v hluboké krizi, jsou „přístupnějšími" revoluci než země vyspělé.

Nejslabším článkem kapitalistické světové soustavy se ukázalo Rusko.[12]) V Rusku dochází v průběhu roku 1917 k tomu, co kdysi pro Německo a Východ předvídal K. Marx: k splynutí proletářské revoluce s novou „selskou válkou". Přivodilo „nejčistší" buržoazně demokratickou revoluci historie. Zároveň překročilo její horizont, neboť předalo moc do rukou dělnické třídy. Vedlo ke vzniku sovětského státu a otevřelo epochu budování socialismu.[13])

Marx i Engels teoreticky připouštěli převzetí moci proletariátem v méně vyvinuté zemi. Problematizovali její zachování a reálnost možnosti přechodu k socialismu, jestliže nezvítězí socialistická revoluce v průmyslově vyspělých zemích. A právě to byla základní otázka, jíž musela mladá sovětská republika řešit a na níž bylo nezbytné dát teoretickou odpověď.

Navazuje na Marxovu teorii světové revoluce, vycházel Lenin z předpokladu, že další vývoj socialismu v Rusku závisí na vítězství proletářské revoluce v Německu a západní Evropě. Na třetím Všeruském sjezdu sovětů řekl: „Věci se utvářely jinak, než očekávali Marx a Engels. Nám, ruským pracujícím a vykořisťovaným třídám, připadla čestná úloha předvoje mezinárodní socialistické revoluce . . . Rus začal — Němec, Francouz, Angličan to dokončí a socialismus zvítězí."[14]) Lenin chápal ruskou revoluci jako *první* krok světové revoluce. Konečný úspěch ruské revoluce se mu jevil *závislým* na vítězství socialistické revoluce ve vyspělých zemích. Její příchod oprávněně očekával. Na tomto stanovisku v zásadě setrval až do konce svého života přes vědomí skutečnosti, že vlna revoluce v Německu a na Západě opadla.[15])

Lenin odmítal přispět ke konečnému vítězství socialistické revoluce v Rusku revoluční válkou (vývozem revoluce).[16]) Zásadně také nesouhlasil s názory těch, kteří se domnívali, že ruská revoluce musí degenerovat, že je bezvýchodná, pokud nebude „doplněna" revolucí na Západě.[17]) Zdůrazňoval, že v zájmu ruské a světové revoluce je ruskou revoluci *dále* rozvíjet jako revoluci socialistickou, její vymoženosti rozmnožovat, upevňovat, chránit.[18]) V tom spatřoval hlavní pozitivní přínos Ruska mezinárodní revoluci.

[12]) V. I. Lenin nejednou konstatoval, že k socialistické revoluci v Rusku nedošlo proto, že ruský proletariát byl lepší než proletariát jiných zemí, že stál výše než ostatní, „. . . ale jen a jen proto, že jsme byli jednou z nejzaostalejších zemí na světě" (Spisy sv. 27, str. 226); že „. . . okolnosti postavily do popředí náš ruský oddíl socialistického proletariátu ne pro naše zásluhy, ale pro zvláštní zaostalost Ruska" (cit. sv. 28, str. 69, dále též sv. 23, str. 390, sv. 28, str. 73 aj.).

[13]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 305—306; sv. 33, str. 42—43, 203.

[14]) V. I. Lenin, Spisy sv. 26, str. 456—458 (cit. ze str. 458), srov. též sv. 30, str. 157.

[15]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 27, str. 89, 411; sv. 28, str. 150; sv. 31, str. 399 a 411; sv. 32, str. 113 aj.

[16]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 26, str. 434.

[17]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 27, str. 284, 369, dále sv. 24, str. 303.

[18]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 24, str. 305 a 308.

Leninovi bylo vzdálené jakékoli pasivní vyčkávání socialistické revoluce na Západě. Po splnění destruktivních úkolů a zabezpečení politické moci viděl *nutnost* přechodu k plnění konstruktivních úkolů socialistické revoluce, nemá-li dojít k jejímu ohrožení. Za takové úkoly především považoval zorganizování socialistické státní správy, pozitivní upevnění „dosaženého socialismu" a položení ekonomických základů socialismu, tj. úkoly socialistické výstavby.[19]) Jedině tvůrčí práce a komunistická přeměna člověka mohly do budoucnosti zabezpečit, že se stane „. . . nemožný návrat zpět, ke kapitalismu a komunismus se stane nepřemožitelný".[20]) Za základní podmínku zachování socialismu v sovětském Rusku pak považoval dohodu s rolnictvem. Napsal: „. . . jen dohoda s rolnictvem může zachránit socialistickou revoluci v Rusku, pokud nevypukne revoluce v jiných zemích."[21]) Jejím smyslem bylo rozšířit a stabilizovat sovětskou moc a vytvořit předpoklady k industrializaci Ruska.[22]) Na myšlence, že definitivní vítězství socialismu v Rusku je možné jen za podmínky vítězství socialistické revoluce v některé z vyspělých kapitalistických zemí, na této myšlence setrval.[23])

Závěr o možnosti vítězství socialistické revoluce a budování socialismu v jedné zemi se utvářel postupně. Historickým procesem nabýval na určitosti. Je odrazem, mluvě slovy A. Gramsciho, přechodu na „poziční válku", vylučující, aby jeden vítězný boj rozhodl celé střetnutí a tedy i přechodu k *„poziční obraně"* (nikoli však pasivní) vymožeností socialistické revoluce a úspěchů socialistické výstavby. Ve své relativně ucelené podobě znamenal změnu v přístupu k socialistické revoluci oproti původním koncepcím.

[19]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 27, str. 155, 233; sv. 29, str. 50; sv. 33, str. 48, 203 až 204 aj.

[20]) V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 405.

[21]) V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 220.

[22]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 33, str. 499—501; Lenin zde navazuje na své původní myšlenky o základním významu třídních svazků v Rusku (viz sv. 24, str. 287 aj.).

[23]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 31, str. 411; sv. 32, str. 499—501; sv. 33, str. 499—501. Otázka definitivního vítězství socialismu honorovala především vnější aspekt. Postupně v tomto smyslu ji také interpretuje J. V. Stalin (Otázky leninismu, Svoboda 1950, str. 140—150. Poprvé zmíněný problém řeší J. V. Stalin v třetím vydání „K otázkám leninismu" z r. 1925).

Domnívám se, že vnějším aspektem se otázka definitivního vítězství socialismu nevyčerpává. Již proto ne, že „zdržení" revoluce na Západě zkomplikovalo, podle Lenina, socialistickou výstavbu v Rusku a vynutilo si „řadu zvláštních přechodných opatření". Konečně sám V. I. Lenin přímo napsal: „Socialistická revoluce v takové zemi může dosáhnout konečného úspěchu za dvou podmínek. Předně, bude-li včas podepřena socialistickou revolucí v jedné nebo několika vyspělých zemích." Druhou podmínkou byla dohoda s rolnictvem (srov. sv. 32, str. 219—222). Teprve pevné odhodlání a úsilí sovětského lidu vedeného KSSS, korunované vnitřním sociálně politickým a hospodářským úspěchem, ověřeným druhou světovou válkou, umožnilo vyslovit závěr o možnosti definitivního vítězství socialismu v SSSR. Lze tedy konstatovat, že závěr o možnosti definitivního vítězství socialismu v jedné zemi, vzhledem k jejím vnitřním možnostem a postupně „bez ohledu" na vnější faktor, je závěrem pozdějším.

d. Jaké jsou hlavní předpoklady tohoto nového přístupu k socialistické revoluci a k budování socialismu. Předně, socialistická revoluce je reálně možnou již v zemi, kde kapitalismus je *aspoň* převažujícím sociálně ekonomickým systémem, v podstatě určujícím povahu a profil společnosti. V sociální struktuře země je zastoupen proletariát nezbytným minimem. Nemusí tvořit většinu aktivně činného obyvatelstva, neboť jeho skutečný sociálně politický význam a úloha nejsou dány jen početností. Naopak ji významně převažují.[24]) Je však třeba, aby určoval profil průmyslově administrativních center země a prostřednictvím jejich postavení ovlivňoval ostatní, zvláště spojenecké sociální skupiny.

1. Základní podmínkou úspěšnosti socialistické revoluce v uvedené zemi je *hegemonie proletariátu v přípravě a v průběhu revoluce a jeho hegemonie při budování revoluční moci.* Zformování hegemonie proletariátu a její účinnost závisejí na šíři a pevnosti svazků dělnické třídy s ostatními revolučně orientovanými sociálními skupinami. Čím jsou tyto svazky pevnější a svou šíří optimálně odpovídají probíhajícímu sociálně revolučnímu procesu, tím síly staré společnosti jsou izolovanější a méně schopné klást účinný odpor. Teorie *třídních svazků a hegemonie proletariátu před, v a po* revoluci je Leninovým vkladem k teorii socialistické revoluce za imperialismu. Její platnost je obecná.[25])

Prvořadou zůstává otázka svazků a hegemonie po dobytí moci proletariátem. Přitom nejde jen o objektivní spojence (o možnost svazků a sociální pasivitu, resp. neutralitu). Jde o „subjektivnost" (vědomost a účinnost) svazků a tedy i sociálně politickou aktivitu a iniciativu svazky spjatých sociálních skupin. Pozitivně aktivní povahu svazků *nemůže* ale dělnická třída dosáhnout a ji uchovat výlučně metodami a prostředky politického panství, nýbrž *především* metodami, prostředky a formami *hegemonie.* To znamená vést integrované k socialismu, orientovat je na socialistickou přestavbu a zároveň „ustupovat" jejich potřebám, respektovat jejich zájmy z hlediska současnosti a perspektivy socialismu.[26])

Třídní svazky a hegemonie mají nalézt své formální a praktické vyjádření rovněž v organizaci nové moci — v demokracii nejen pro proletariát, nýbrž též pro spojence.[27]) Instituce nové moci jsou institucemi všech do svazků zahrnutých sociálních sil. Musejí umožnit (zejména ve složce zastupitelské soustavy) projev a podíl jejich vůle při formulování státního zájmu a účast na jeho realizaci a zároveň zajistit hegemonní třídě možnost sladit jejich zájmy s potřebami socialistické výstavby.[28])

[24]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 24, str. 471; sv. 25, str. 427—428; sv. 29, str. 75, 194; sv. 30, str. 275—276; sv. 31, str. 85.

[25]) Zprvu se Leninova teorie svazků a hegemonie utvářela vzhledem k specifickým podmínkám Ruska a ruské revoluce. Později, zejména v průběhu první světové války, nabývala stále obecnější povahu. (Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 7, str. 415—416; sv. 9, str. 231—232; sv. 26, str. 13—14, 19, 28, 42—44, 115—116; sv. 27, str. 232—234; sv. 28, str. 304—309, 401—402; sv. 29, str. 305, 415—417; sv. 30, str. 274—275 aj.)

[26]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 23, str. 328 a 342; sv. 29, str. 182; sv. 31, str. 88—89, 158—159, 182—183; sv. 33, str. 171 a 500—501.

[27]) V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 427 aj.

[28]) Srov. Leninovo pojetí diktatury proletariátu a chudého rolnictva, dále změny související s přechodem k NEPu a tedy i s novým poměrem k střednímu rolníkovi.

Hegemonní třída organizuje prostřednictvím demokratických institucí a forem integrované, zapojuje je do politickosociální akce, umožňuje jim samosprávu „čistě" skupinových profesionálně sociálních, resp. převážně skupinových (místních) záležitostí rámovanou socialistickým sjednocením. Přeměňuje novou mocenskopolitickou organizaci společnosti v organizaci mas. Jsme u jednoho z teoretických a praktických pramenů leninské teorie státu jako masové organizace proletariátu a jeho spojenců, masové organizace pracujících za hegemonie dělnické třídy.[29])

2. Možnost vítězství socialismu v jedné zemi komplikuje a prodlužuje přístup k socialismu. Klade na dělnickou třídu vyšší nároky. Aby jim mohla dostát, musí být náležitým způsobem semknuta a sjednocena a její vedení centralizováno. Musí být připravena organizovat a vést masy, získávat v jejich středu autoritu, formovat svou hegemonii. Toho nemůže dosáhnout živelně, sociálním samopohybem.

Již zakladatelé vědeckého komunismu zdůrazňovali, že síla dělnické třídy netkví jen v početnosti, že tkví především v uvědomělé organizovanosti. V nových podmínkách význam uvědomělé organizovanosti stoupá. Stává se *prvořadou*. Neboť právě její úlohou je zabezpečit sjednocení dělnické třídy (zejména v hlavních průmyslových centrech), vychovat z dělnické třídy (její většiny) revoluční předvoj o přísné třídní kázni, orientovat ji na boj za potřeby a zájmy nejen vlastní, nýbrž všech vykořisťovaných a utiskovaných při jejich umném sladění s perspektivním cílem proletariátu, vést a řídit proletariát tak, aby již v průběhu (dlouhodobé) přípravy socialistické revoluce postupně získal v masách autoritu vůdce, byl mezi nimi uznáván jako hegemon a svou úlohu hegemona byl schopen vykonávat v revoluci a po převzetí moci. Podmínky imperialismu a možnost budování socialismu v jedné zemi tak kladou prvořadý význam *na vedení samé dělnické třídy*. Staly se jedním z pramenů leninské teorie *o vedoucí úloze strany*.

3. Budování socialismu v jedné zemi v podmínkách „poziční války" a nutnosti „vydržet" do další etapy vývoje světové proletářské revoluce muselo rovněž modifikovat původní stanovisko k ozbrojeným silám.

V Marxově a Engelsově koncepci (za předpokladu vítězství socialistické revoluce ve světovém měřítku) je vysloven požadavek zrušení stálé armády a politické policie a jejich nahrazení ozbrojením lidu a pořádkovou milicí bez samostatných politických funkcí.[30]) Stejné stanovisko zastává V. I. Lenin ve „Státu a revoluci".[31]) První kroky sovětské moci také vyústily v zrušení staré carské armády a policie a v zavedení obecného ozbrojení proletariátu a pracujícího rolnictva a v zřízení milice.

[29]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 7, str. 415; sv. 23, str. 341–342, 344, 349, 358–359; sv. 27, str. 395–396; sv. 28, str. 67, 479; sv. 29, str. 97–98 aj.; sv. 25, Stát a revoluce, kap. III aj.

[30]) Nejsevřeněji vyjádřil Marx tyto myšlenky v Občanské válce ve Francii, zejména v části II. a III. (viz Vybrané spisy, str. 528–552).

[31]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 25, Stát a revoluce, kap. III. a V. (zejména III/2).

Ozbrojený proletariát se pod vedením sovětů organizoval na základě *dobrovolnosti* v *Rudé gardy*. Pokud revoluce prožívala krátkou etapu dočasného oddechu, Rudé gardy plně dostačovaly k zabezpečení vymožeností revoluce a k plnění jejích úkolů. Cizí intervence a rozpoutání občanské (revoluční) války si vynutily přechod k *pravidelné* Rudé armádě, jejímž jádrem a organizátorem se stal proletariát Rudých gard. Jejími příslušníky (na základě mobilizace a odvodů) se stali zbývající proletariát a pracující, především chudí rolníci.[32])

Rudá armáda byla *třídní* armádou. Byla podřízenou centru sovětské moci a prostřednictvím vojenských komisařů bolševické straně. Stala se hlavní organizovanou silou k ochraně sovětské moci a vymožeností Října.[33]) Garantem vymožeností dané etapy světové proletářské revoluce a předpokladů jejího dalšího vzmachu.[34]) Bez její existence by bylo ve stávajících mezinárodních (a jimi „zprostředkovávaných" vnitřních) okolnostech „vítězství socialismu nemožné".[35])

Obdobné lze říci o třídně politické roli ČEKy a o dalších institucích, bojujících proti vnitřní kontrarevoluci a pronikání třídního nepřítele zvenčí. Revoluce se zorganizovala a musela zorganizovat ve zvláštní ozbrojené síly, a pověřila je výkonem funkcí, v různé intenzitě politických.

Na druhé straně, všude tam, kde sovětská moc zvítězila a upevnila se, provedla *odzbrojení* buržoazie a skupin jí blízkých, či „bílé" podporujících. Zároveň zaváděla postupně (k překonání anarchie a banditismu provázejících občanskou válku, k prosazení proletářského veřejného pořádku a občanské disciplíny a k zajištění bezpečnosti občanů) odzbrojení *ostatních* sociálních skupin — včetně proletariátu — pokud byly mimo službu v ozbrojených organizacích.[36])

Proletářský stát v kapitalistickém obklíčení (a za existence dvou světových společenských soustav) byl tak donucen (a dosud je) nově řešit otázku ozbrojených sil a jejich roli. Ozbrojené síly proletářského státu jsou zárukou bezpečnosti socialistických vymožeností. Jejich přítomnost, přes shodu v sociálně politické podstatě a funkcích, modifikuje strukturu proletářského státu a jeho výstavbu jako bezprostřední organizace pracujících za hegemonie dělnické třídy.

e. Obecným a podstatným znakem Leninovy teorie o možnosti vítězství socialistické revoluce a nastolení moci proletariátu v jedné zemi je *zvýraznění role politických faktorů a organizovaných politických sil.* Je to dáno izolovaným postavením proletariátu jako vládnoucí třídy v jedné, resp. v několika zemích (a tím vlastně jeho minoritním postavením ve

[32]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 26, str. 433—434, 449 aj.
[33]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 560—561.
[34]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 28, str. 144 aj.
[35]) Tamtéž, str. 480.
[36]) Po skončení občanské války zůstala Rudá armáda nadále organizovanou podle třídních kritérií. Vedle své složky stálé armády byla znovu doplněna složkou miliční. V ní opět, na základě dobrovolnosti, byli organizováni zejména proletáři a chudí rolníci. Koncem 20. let miliční složka Rudé armády zanikla.

„světovém měřítku"), existencí tábora imperialismu, šíří třídních svazků, složitostí hegemonie dělnické třídy, zvýšenou potřebou organizovat dělnickou třídu a spojenecké sociální skupiny a konečně, pokud jde o zaostalejší země, přechodnými opatřeními, které vylučují bezprostřední přechod k socialismu.[37])

2. KRIZE BURŽOAZNÍ POLITICKÉ SPOLEČNOSTI

a. Vzrůst úlohy politických faktorů v přístupu k socialismu zdůraznila rovněž specifičnost krize politické společnosti, která se v prvním desetiletí našeho století stala na evropském kontinentě obecnou. Svým způsobem znatelně postihla též dělnické politické hnutí.

1. Základním znakem krize politické společnosti bylo vážné narušení schopnosti buržoazie vykonávat v nových sociálně ekonomických podmínkách třídní hegemonii. Nutnost adaptace na monopolní kapitalismus a vnitřní rehierarchizace (jako její důsledek) vede k zvýraznění dezintegračních tendencí uvnitř buržoazní třídy. Uvrhla buržoazii v ostrý skupinový konkurenční politický boj. Monopolní buržoazie se sice již prosazovala jako rozhodující síla ve sféře ekonomické. Avšak oblast sociální a zejména politická zůstávaly ještě v podstatě v rukou historické buržoazie. Konečně sama monopolní buržoazie setrvávala v zajetí liberalistických politických doktrín.

Dalo by se říci, že mezi oběma hlavními skupinami buržoazie existovala v jistém smyslu rovnováha. To jednak vedlo k marné snaze podlomit hospodářskomocenský vzrůst monopolní buržoazie (neboť protimonopolní zákonodárství a soudně správní „represe" byly málo účinné). Jednak vyúsťovalo v úsilí zrušit přežívající monopol politické moci historické buržoazie, převážně ztělesněný v parlamentarismu a v „delegovaném státu". Jeho smyslem bylo oslabit mocenskou pozici parlamentu a přenést těžiště moci na orgány a mechanismy snáze ovladatelné hospodářským a finančním nátlakem než parlament a přitom orgány a mechanismy operativnější a „diskrétnější". Toto úsilí se ukázalo úspěšnější nejen pro dynamickou hospodářskou sílu monopolní buržoazie. K podobnému postoji byla v jistém smyslu totiž také tlačena i historická buržoazie, a to „vnějšími" vlivy (třídním antagonismem, který se usídlil v samém parlamentu a v legální politické společnosti) a narůstající existenční nejistotou a ztrátou sociální funkce. A právě v oslabování role a postavení parlamentu spočíval útok na hegemonii buržoazie z jejích vlastních řad.

Obě hlavní skupiny buržoazie tak programově nebo pod tlakem napomáhaly početnímu a mocenskému růstu aparátu „státu-nočního hlídače". Omezení demokracie jen na sféru politiky a politických stran jim do značné míry jejich záměr ulehčovalo, neboť činilo demokracii bezbrannou vůči ozbrojené síle politického státu. Sledovaly tím ale různé specifické cíle (skupinově mocenské — sociálně existenční a funkční), čímž doň zanášely skupinový boj.

2. O krizi hegemonie svědčí rovněž narušení až rozklad původní sociální základny buržoazního státu a ochromení metod vládnutí, založených na pozitivním sociálním dopadu. Maloburžoazie a nové střední vrstvy se dostaly v analyzovaném období do protikladného pohybu. Příčinou byla prohlubující se zájmová rozpornost, vyvolaná vzrůstajícím hospodářským a technickým tlakem a existenční nejistotou. V politické sféře se tento proces projevuje, zejména těsně před a po válce, *krizí buržoazních politických stran.* Velké politické strany se rozpadají, resp. ztrácejí svou voličskou základnu. Pokusy o založení nových velkých stran jsou převážně neúspěšné. Vývoj

[37]) Srov. V. I. Lenin, Spisy 23, str. 359; sv. 24, str. 308; sv. 29, str. 385, 414, 518; sv. 31, str. 421—422; sv. 31, str. 219—220; sv. 33, str. 500—501.

vyústil v růstu množství politických stran a straniček velmi úzkého a nezřídka extrémního sociálně politického zaměření. To bylo pro buržoazii sice jistým plus, neboť cesta do třídně antagonistického tábora byla do značné míry přehrazena a se zmíněnými politickými stranami a voličskou základnou bylo možné počítat jako s nespolehlivou a nevyzpytatelnou, ale přece jen ještě složkou sociální základny. Avšak důsledky pro tradiční mechanismus hegemonie byly zhoubné.

Zastoupení buržoazie v parlamentu se podstatně oslabilo. Ztížila se možnost jeho ovládání, zvláště jestliže jeho složkou byla silná parlamentní skupina politické strany dělnické třídy. Parlament se pro roztříštěnost politické reprezentace a sociálně programovou nejednotnost stával těžkopádným, nedělným a nespolehlivým. Vytvoření vlády naráželo na mnohá stranická úskalí. Vytvořené vlády nebyly dostatečnými autoritami. Byly nestabilní, tak jak parlamentní většina byla proměnná. Vše uvedené oslabovalo důvěru buržoazie v parlament. Orientovalo ji na spolehlivější a stabilnější složky státního aparátu, třebaže to zároveň znamenalo oslabování jejího mocenského postavení. Hegemonie třídy ustupovala „čistému" politickému panství třídy.

Buržoazie, zejména monopolní, se snažila vyvážit oslabení svých pozic v parlamentu zesílením individuálního nátlaku (hospodářského, finančního, sociálního) na představitele politické reprezentace. Svým úsilím ale vyvolávala symptomy deziluze v řadovém, radikálně orientovaném členstvu a voličstvu z činnosti vlastních stran. Produkovala (nezřídka záměrně) nevíru v parlament a parlamentní mechanismus ve skupinách, které byly původně složkou a oporou „vlády všeobecného souhlasu". Každodenní zkušenosti přesvědčovaly tyto skupiny o nezbytnosti orientovat se na mimoparlamentní prostředky a formy boje a na živelné akce o uspokojení svých potřeb a zájmů. A jelikož převážně nebyl zmíněný odklon využit revolučním dělnickým hnutím, stával se objektem a kořistí extrémních politických hnutí maloburžoazie a jejích extrémních utopistických představ o „novém" uspořádání společnosti a státu.[1]) Zvládnout taková hnutí a živelně propukající nespokojenost rovněž zvýraznilo potřebu mocného „státu — nočního hlídače", tj. posilování prostředků, metod a forem „monopolu násilí" oproti hegemonii. Na druhé straně formální demokracie, neznající omezení a zábrany ve svobodě politické polarizace a politického sebeurčení, „neměla" legální prostředky, jak zabránit negativistickým politickým hnutím v jejich nedemokratickém působení. Byla vůči nim jako složce politické společnosti „bezbranná", a to tím více, čím její vlastní sociální základna byla užší. Stála před dilema: buď omezit demokracii a tím sama sebe popřít, nebo ji uchovat a připustit tak svou násilnou negaci.

Počáteční fáze imperialismu byla tedy poznamenána růstem represivního aparátu (včetně militarismu) a krizí masové demokracie. Význam a váha represivního aparátu zastínily parlament a odsunuly jej na druhou kolej. Avšak v tomto vývoji se neskrývalo pozitivní „řešení" nových rozporů buržoazní společnosti. Do značné míry ale jednoznačně určovalo formu přístupu k socialismu.[2])

b. Vypuknutí války mělo odvrátit zjevné propuknutí krize občanské a politické společnosti a nalézt východiska pro její řešení. Z počátku lze pozorovat „úspěch". Vypuknutí války vytrhává široké masy z „obyčejného", „šedivého" života. Přináší jim změnu. Zdvihá vysoko vlnu nacionálního nadšení až šovinismu. Vzbuzuje naděje, které jsou zpočátku silnější než obavy a nejistoty. Vnějškově „vyrovnává"

[1]) Domnívám se, že jsme zde narazili na jeden z důležitých pramenů vzniku a formování fašistických masových hnutí, z nichž se postupně vykrystalizovala až do absurdna negace parlamentarismu a parlamentních politických stran.

[2]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 400—401, 420—421.

sociální rozdíly a zdůrazňuje „rovnost“ povinností všech sociálních skupin. Tím vším dočasně upevňuje a posiluje stávající moc, aby ji průběh války, po přeměně iluzí v deziluze, nadšení v zoufalost a nenávist atd. rozložil úplně.

A právě v období, kdy začíná narůstat válečná krize, objevují se symptomy válečné revoluční situace. Teprve nyní bylo zřejmě možné přeměnit válku v revoluci (v občanskou revoluční válku se všemi důsledky, jak předvídal Engels v předmluvě k Třídním bojům ve Francii 1848—1852 a v průběhu světové války poukazoval jako téměř jediný V. I. Lenin).

Zdá se, že uvedená možnost nenabyla ve všech zemích stejný stupeň. Daleko spíše jí byly těhotné poražené země (Německo a vlastní Rakousko a Maďarsko) a země nesmírně válkou vyčerpané (Rusko, Itálie a v tomto smyslu také „poražené“). Méně již země skutečně vítězné, v nichž stimulujícím faktorem bylo nejen prosté vítězství, nýbrž též iluze o vítězství „demokracie“ a tedy „lepšího a spravedlivějšího politického řádu“ nad militaristickobyrokratickými, nedemokratickými monarchiemi. Přesto i zde dochází k více či méně revoluční náladě širokých pracujících mas. Hlavní těžiště revoluční situace se tedy přesouvá (mimo Ruska) do Německa, vlastního Rakouska a Maďarska (držených v šachu nejen válečnou a hospodářskou silou Dohody, nýbrž i nástupnickými státy, jež je zároveň oddělovaly od sovětského Ruska) a do Itálie. Zde se poměr sil jednoznačně přiklonil na stranu dělnických tříd a socialisticky orientovaných sil.[3])

1. První světová válka nebývale prohloubila a zároveň objektivizovala obecnost sociálně ekonomického a politického krizového stavu kontinentální Evropy. Nevyřešila hluboké rozporové obtíže mladého monopolního kapitalismu, nýbrž je dále násobilá důsledky války.

Po válce — i při zachování starého řádu — nebyl možný mechanický návrat k předválečnému statu quo. To poznaly na sobě nejdříve byrokratickomilitaristické monarchie, které zmizely silou demokratické politické revoluce. Avšak hospodářský rozvrat a válečná destrukce vedly k nebývalému vzestupu obecné nouze, jež vyvolala široké masové sociální hnutí. Každá třída a sociální vrstva maximalizovala v této době své požadavky. Prosadit je (zejména v důsledku enormně vzrostlého státně monopolního kapitalismu a dirigismu za války) mohly především nebo jen skrze státní moc. Proto své úsilí a hnutí obracejí ke státní moci. Jedny jako k záchraně, pokoušejíce se vlít do rozloženého mechanismu nový život a sílu, novou akceschopnost; druhé jako k příčině „všeho zla a vší nouze“, usilujíce ji rozdrtit, vykořenit a nahradit novou. (Třetí — zřejmě rolnictvo — jako k stabilizující síle, která je s to skoncovat s militarizovaným hospodářstvím a obnovit svobodu obchodu a právní jistotu; přitom je „jedno“, pod čí vlajkou se cíle dosáhne.) V masách se vzmáhá přesvědčení, že dobytím moci lze se vším rychle skoncovat a odstranit nouzi. Revoluční situace sílí a orientuje masy vyhraněně proti buržoaznímu státu. Avšak po pádu militaristickobyrokratických monarchií nastává v masách rozkol. Část byla jejich likvidací uspokojena a je iluzívně přesvědčena, že již dosáhla demokracií prostředí, kde mohou být všechny sociální problémy řešeny a vyřešeny v pokoji.

[3]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 28, str. 116 aj.; A. Gramsci, Pisma wybrane 1, Varšava 1961, str. 294; Kautský, Demokratie oder Diktatur, Berlín 1920, str. 3—4.

Avšak v průběhu války propuknuvší zjevná krize parlamentarismu a masové demokracie se v poražených státech po válce nezastavila. Postupovala dále. Vlastní revoluční část proletariátu (a část radikální maloburžoazie), ale i staré panující třídy, se orientují na mimoparlamentní mocenské pozice a boj. Tradiční politické předválečné autority upadají. Do popředí se revoluční situací prosazují *nové* autority. Hluboké ochromení státního mechanismu dává těmto novým autoritám — většinou radám (sovětům) dělníků a vojáků jako nejmasovější revoluční organizaci — *faktickou moc* opřenou o ozbrojené masy. Ve zmíněných zemích nebyla vnitřní síla, která by jim mohla zabránit převzít moc. Jen politická nezkušenost jiv v tom bránila. Hledaly proto vůdce, který by vtiskl revoluci směr, sjednotil všechny nové revoluční autority a obezřetně je dovedl přes vnější (postavení Dohody a nástupnických států) a vnitřní (zejména postoj rolnictva) úskalí ke kýženému vítězství. Tradice předválečného socialistického hnutí a demokracie (která v masách silně zapustila kořeny) je převážně dovedla k sociální demokracii. Revoluční masy, samy ještě nezbavené vědomí, víry a praxe reformismu, předaly moc do převážně reformistických rukou.

2. V zemích střední Evropy se převaha socialisticky orientovaných sil v poválečném období projevila ve volebních úspěších socialistických stran. Socialistické (sociálně demokratické) strany se staly nejsilnějšími z politických stran; staly se stranami vládními. Přesto nikde „nezavedly“ socialismus. Ukázalo se, že i je postihla krize buržoazní politické společnosti.

aa. Sociálně demokratické strany se zformovaly v podmínkách parlamentní demokracie, k jejímuž rozvoji významně přispěly. Ta také určila jednu z jejich charakteristických stránek — *stránku politické konkurence.* Jí vděčí dělnická třída za mnohé ústupky získané na buržoazii.[4])

Podmínky krize politické společnosti však značně problematizovaly jednostrannou orientaci sociální demokracie na politický konkurenční boj. Setrvání na stanovisku pokojné a legální přípravy politické armády s „volebním barometrem“ jako kritériem stupně připravenosti převzít moc v době narůstání revoluční situace podávalo důkaz o tom, že sociální demokracie propadla skutečnosti, pozbyla kritičnost v poměru k stávající občanské a zejména politické společnosti. Svědčilo o tom, že sociální demokracie nadále klade rozhodující důraz na význam orgánu pokojné politické konkurence, který v nových okolnostech ztratil svou původní určující roli a postavení v soustavě moci. Reálná moc se nalézala mimo něj. Hegemonii v masách si mohl trvale zachovat pouze ten, kdo by je každodenní praktickou činností přesvědčoval, že věcně usiluje o naplnění jejich potřeb a tužeb. Obnovený parlament se svou těžkopádností a nedílností (v důsledku zachování jeho odtrženosti od mas a jeho nepřeměnění ve skutečný nástroj revoluční moci lidu a hegemonie proletariátu) průběžné poskytování takového důkazu vylučoval. Výsledky jeho činnosti byly vesměs polovičaté a neuspokojující. Přesto i jejich realizaci obnovený výkonný mechanismus

[4]) V. I. Lenin hodnotí výsledky zmíněné činnosti sociální demokracie při rozboru specifičnosti revoluční situace v Německu v r. 1910 kladně. Zároveň ale poukazuje, že vzhledem k narůstání revoluční situace je nezbytná nová orientace sociální demokracie v přípravě armády revoluce, a to její přípravy na úporný, dlouhodobý, masový revoluční boj. (Viz V. I. Lenin, Spisy sv. 16, str. 319—321.)

v podstatě sabotoval. To na jedné straně vedlo k nové deziluzi v masách, nyní z činnosti sociální demokracie, ke ztrátě hlasů a tedy i k „nevyhovujícímu" poměru sil pro „převzetí moci". Z druhé strany dohánělo revolučně naladěné a k akci odhodlané skupiny k živelným destruktivním vystoupením, která násilím potlačoval represivní státní mechanismus, jemuž stála v čele vláda sociální demokracie (resp. pravicové ozbrojené skupiny za tichého souhlasu zmíněné vlády). Sociální demokracie se projevila jako *neschopná* postavit se do čela milionových mas, odhodlaných k boji za sociálně spravedlivý řád. Svou činností fakticky ochromovala revoluční masy. Imputovala jim pasivitu, čímž nepřímo přispívala k regeneraci rozkladem postižené sociální základny panství buržoazie.

Revoluční síly byly nuceny vytvářet si přímo v prostředí své základní sociální aktivity (tj. v továrnách apod., které jedině umožňovaly obsáhnout a podchytit masu třídy) nové orgány a organizace, stojící mimo sociální demokracii a dokonce proti ní. Vzorem nových orgánů (resp. organizací) revoluční dělnické třídy se staly orgány ruského revolučního proletariátu — sověty. Dělnické rady se šířily celou poválečnou Evropou. Proletariát v nich nalezl orgány revolučního boje a zárodek možné třídně proletářské revoluční moci. V tom také tkvěl podmínkami poválečné Evropy determinovaný internacionální význam sovětů.[5]) Nikoli v jejich ruské formě, nýbrž v jejich sociálně politické podstatě jako revolučních masových organizací proletariátu a poloproletariátu, jako jejich budoucích orgánů revoluční masové moci. Pokud jde o jejich specifickou, národní formu, Lenin nadále setrval na tezi o mnohosti forem přístupu k socialismu, včetně forem politické společnosti.[6])

bb. Tak jako každá masová politická strana, neschopná adaptace, procházela rovněž sociální demokracie vnitřní krizí. Přestala být stranou homogenní. Rozložila se ve frakce více či méně autonomní se specifickou orientací. Úsilí o zachování aspoň vnější jednoty bylo vážnou překážkou pro zaujetí zásadního postoje k probíhajícímu revolučnímu vývoji. Tlačilo vedení sociální demokracie spíše k vyčkávání a kompromisům, které ve skutečnosti umocňovaly odstředivé tendence a nakonec vyústily v její rozpad. Pomineme-li různé malé skupiny, zformovalo se odštěpené křídlo v novou revoluční stranu proletariátu. (Radikální pravice se naproti tomu stala v některých případech složkou fašistického hnutí — srov. vývoj fašismu v Itálii aj. Obdobný osud nebo osud propadnutí deziluzi potkal i extrémně levicově zaměřené skupiny.) Dělnická třída přestala být organizačně politicky jednotná.

Věrna své tradici, spatřovala sociální demokracie v nové revoluční straně proletariátu dalšího politického konkurenta. O to nebezpečnějšího, nakolik působil mezi sociálními skupinami, o něž se sama opírala. Konkurenční pozice spolupůsobila na utváření politického profilu poválečné sociální demokracie, spoluurčovala její postoj k jednotě dělnické třídy a její postoj k buržoazii. A jelikož si zpravidla zachovala

[5]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 26, str. 464; sv. 28, str. 428; sv. 29, str. 306; sv. 31, str. 85, 87.

[6]) Tamtéž, str. 86—87.

(vlivem tradice a jiných faktorů) dostatečnou voličskou základnu, vylučovala svým konkurenčním zaujetím (které poprvé zčásti opustila až v období nástupu fašismu v evropském měřítku) sama možnost realizace vlastního cíle: dosáhnout příhodný poměr politických sil, který by dělnickou třídu „opravňoval" k převzetí moci. Naopak způsobovala, že boj za socialismus byl nejen bojem proti buržoazii a extrémním politickým hnutím, nýbrž i bojem *uvnitř* dělnické třídy, *mezi* jejími politickými (skutečnými či domnělými) reprezentantkami.

c. Lenin, vycházeje z krize parlamentarismu a parlamentní demokracie, z jednoznačné prvořadosti a předimenzovanosti faktického mocenského mechanismu panství buržoazie (byrokratického, policejního a vojenského aparátu), jakož i z krize v dělnickém politickém hnutí, došel k závěru, že cesta k socialismu může být v zásadě cestou masové revoluční akce, provedenou formou ozbrojeného povstání, cestou občanské války proletariátu a poloproletariátu proti vlastní buržoazii. Cílem masové revoluční akce nemělo být obnovení parlamentní demokracie, nýbrž nastolení diktatury proletariátu ve formě sovětské republiky (republiky rad).[7])

To ovšem neznamená, že Lenin předpokládal jako možnou pouze násilnou revoluci ve formě ozbrojeného povstání a občanské války. Domníval se, že takováto cesta bude za stávajících podmínek imperialismu a krize parlamentarismu pravidlem. Jiný přístup k socialismu, zejména pokojné převzetí moci proletariátem (a její zachování), sice teoreticky nevylučoval. Považoval jej ale za vzácnou výjimku.[8])

3. FORMOVÁNÍ PROLETÁŘSKÉHO STÁTU

Krize buržoazní politické společnosti spolu s poválečnou revoluční situací byly druhou determinantou postupu proletariátu při formování vlastního státu. Především určovaly poměr k starému státnímu aparátu, k buržoazně demokratickým formám a institucím a vztah mezi politickým panstvím a hegemonií v institucionální výstavbě proletářského státu.

a. Jak jsme si ukázali, krize buržoazní politické společnosti umocnila vzrůst a funkce tradičního aparátu „státu-nočního hlídače", hlavní překážky proletariátu na cestě k moci. Zároveň soustředila vůči němu pozornost masového lidového hnutí nespokojenosti.

Vycházeje z uvedených předpokladů, Lenin *opětovně* zdůraznil nutnost *rozbít* byrokratický státní aparát (o militarismu viz výše). Zamyslíme-li se však hlouběji nad Leninovými úvahami, zjistíme, že jeho stanovisko k starému státnímu a řídícímu aparátu nebylo mechanicky negativistické.

[7]) Jestliže ještě v Dubnových tezích (Vybrané spisy 2, str. 12; srov. též Spisy sv. 24, str. 461) Leninova orientace na republiku Sovětů (oproti parlamentní republice) byla orientací převážně ruskou, pak vlastní průběh revoluce a vývoj revoluce na Západě v ní zvýraznily internacionální prvek. (Srov. Spisy sv. 25, str. 504—505; sv. 28, str. 428, 479; sv. 29, str. 306; sv. 31, str. 85 a 87.)

[8]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 426—427, 456; sv. 27, str. 305, 339—340; sv. 28, str. 242—243; sv. 30, str. 274—275, 363—364 aj.

Naopak bylo diferencované. Citlivě obráželo povlovné změny v roli státu, vyvolávané přechodem k monopolnímu (za války k státně monopolnímu) kapitalismu.

Abychom snáze pronikli do problematiky, upomeňme si, že na byrokracii lze nazírat jako na politický vztah, jehož podstata spočívá v nezávislém výkonu státní moci, včetně politických funkcí. Dále, že moderní byrokracie představuje prvek racionalizace správy a přechod od laické správy k správě odborné. Vycházeje z vlivu byrokracie na pohyb společnosti, lze hovořit jednak o její disfukčnosti (o jejím třídně regresivním vlivu a parazitismu), jednak o její funkčnosti (jako odborné správě, racionálně zprostředkující společenské funkce).

V Leninově vztahu k starému státnímu a řídícímu aparátu jsou honorovány (již od Státu a revoluce; zvláště pak v období vlastní sovětské výstavby) obě zmíněné stránky byrokracie. Jeho požadavek rozbití znamená zrušení byrokracie jako disfunkční, parazitní složky státního mechanismu, zrušení jejího nezávislého postavení při výkonu státní moci. Lenin však aproboval odbornou správu tam, kde si ji vynucoval sám společenský pohyb a jeho vzrůstající složitost a kde přinášela racionalizaci společnosti. Požadoval ale, aby byla plně podřízena politickému vedení proletariátu, jeho politickému panství a jeho sociální moci.[1])

A ještě na jednu stránku Leninova vztahu k starému státnímu a řídícímu aparátu pokládám za důležité upozornit. Již Marx v Kapitálu poukázal, že existence monopolu „. . . vyžaduje tedy zasahování státu".[2]) Vývoj k obecné monopolizaci musel tudíž nutně měnit roli státu; změnit „negativní stát" v „pozitivní stát" (tj. přeměnit stát v organizující a řídící složku ekonomickosociálních procesů). V podmínkách zespolečenštění výrobních prostředků (při původním vysokém stupni monopolistické centralizace) tato tendence zřejmě dále sílí a umocňuje se její význam. Je Leninovou zásluhou, že poukázal na zmíněnou vývojovou tendenci a vyvodil z ní závěry zásadní důležitosti pro určení role proletářského státu při řízení národního hospodářství (srov. Leninův projekt Gosplanu aj.) a při zavádění vědeckých metod řízení (srov. Leninův poměr k zavádění vymožeností taylorismu apod.). Lenin tak tvůrčím způsobem doplnil a rozvinul původní Marxův ekonomický model samosprávy výrobců (determinovaný podmínkami kapitalismu volné soutěže) o nové centralizující prvky, odvozené z formování monopolního kapitalismu — formuloval *zákonitost* demokratického centralismu.

Lenin tedy rozlišoval ve starém státním a řídícím aparátu vedle stránky sociálně politické stránku institucionálně organizační (resp. technickoorganizační) a odborně kádrovou. Jestliže k první zaujal jednoznačně negativní postoj (rozbít), jeho poměr k dalším stránkám nebyl již tak jednoznačný. Nedomníval se, že by bylo třeba starý aparát správy nahradit úplně novým i zde. Již ve Státu a revoluci upozornil, že kapitalismus zejména

[1]) Srov. V. I. Lenin, referát na IX. sjezdu KSR(b), Spisy 30 (zejména str. 462—465).
[2]) K. Marx, Kapitál III/1, str. 460; srov. též B. Engels, Anti-Dühring, str. 240—242.

ve správě a řízení národního hospodářství vytvořil výborně technicky vybavené a zorganizované mechanismy, které, jestliže budou zbaveny kapitalistů a politické byrokracie, budou dobře sloužit nové společnosti.[3]) Tutéž myšlenku konkretizoval ve stati Udrží bolševici moc, kde napsal: „Kromě převážně »utlačovatelského« aparátu stálé armády, policie a úřednictva existuje v dnešním státě aparát zvlášť těsně spojený s bankami a syndikáty, aparát, který provádí obrovskou práci evidenční a registrační... Rozbíjet tento aparát není možné a není to ani nutné... Je třeba vyprostit jej z područí kapitalistů... Tento »státní aparát« (který za kapitalismu není zcela státní, který však bude úplně státní u nás, za socialismu) můžeme »převzít« a »uvést do chodu«."[4])

Obdobnou diferenciaci shledáváme rovněž v Leninově poměru k odborníkům starého státního a řídícího aparátu, a to nejen k odborníkům hospodářské správy. O tom svědčí např. Leninova formulace otázky na VIII. sjezdu RKS(b), kde řekl: „Otázka buržoazních odborníků je živá v armádě, v průmyslu, v družstvech, všude. Je to velmi důležitá otázka přechodného období od kapitalismu ke komunismu. Můžeme vybudovat komunismus jedině tehdy, jestliže jej prostředky buržoazní vědy a techniky učiníme přístupnějším masám. Jinak není možno vybudovat komunistickou společnost. A máme-li ji takto vybudovat, je třeba převzít aparát od buržoazie, je třeba přitáhnout k práci všechny tyto odborníky."[5])

Lenin si ale uvědomoval, že odborná správa skrývá v sobě nejedno nebezpečí, mimo jiné též možnost přeměnit se ze služebníka v „pána" společnosti. Že staří administrátoři, odborníci apod. budou zanášet do nové správy a řídící organizace byrokratické praktiky a metody. Že byrokratismus je stále potencionálním nebezpečím, pokud existuje kapitalismus, převládá malovýroba, popřípadě jeho další zdroje.[6]) Proto v Leninově pojetí není zrušení byrokracie a zvláště byrokratismu jednorázovým aktem. Je historickým procesem dlouhodobého boje, který převzetím moci a likvidací bašt byrokracie a byrokratismu ve skutečnosti teprve začíná.[7]) Proto v Leninových pracích z období sovětské výstavby je věnována tak značná pozornost výchově nové sovětské generace odborníků a otázkám boje proti byrokratismu a zábranám vůči němu. Poslední spatřoval zejména v reálnosti a účinnosti svazků kontroly, odpovědnosti a odvolatelnosti.

Zvláště kontrola, ať již veřejná či institucionální, byla středem Leninových úvah.[8]) Lenin bojoval proti utajení a nezávislosti všude tam, kde

[3]) V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 436—437; z tohoto hlediska srov. též Leninovo vymezení rozdílů mezi buržoazní a proletářskou revolucí, Spisy 27, str. 84.

[4]) V. I. Lenin, Spisy sv. 26, str. 94—95.

[5]) V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 171, dále str. 174; srov. též sv. 30, str. 330, 462 až 465 aj.

[6]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 131, 422; sv. 33, str. 222—224, 227, 238, 291, 293—296; sv. 35, str. 502 aj.

[7]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 27, str. 148, 150; sv. 29, str. 101, sv. 32, str. 45, 210, 364—366, 406—407, 448—449.

[8]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 28, str. 225, 331, 433; sv. 29, str. 25, 172—176, 259,

to nebylo nezbytně nutné, resp. od stupně, pokud to již nebylo nezbytně nutné. Do činnosti správy prosazoval zásadu veřejnosti a veřejné kontroly, popřípadě kontroly zastupitelskými sbory. Avšak i v těch případech, kdy utajení a nezávislost se jevily racionální, mu bylo zřejmé, že institucionální kontrolu nelze omezit jen na kontrolu vnitřní a že z ní nelze vyloučit prvek veřejnosti vůbec. Byl přesvědčen, že je možné vytvořit kontrolní mechanismus, který by v sobě slučoval aspekt vnější institucionální kontroly s veřejnou kontrolou. Tento záměr usiloval uplatnit ve výstavbě Dělnickorolnické inspekce. Optimálně mohla v sobě sloučit oba aspekty kontroly v daném sociálně politickém prostředí však pouze strana. Prvek veřejné kontroly splňovaly základní stranické organizace, zejména na pracovišti. Aspekt institucionální kontroly pak odpovědnost komunistů, pracujících ve státních orgánech, vůči příslušným stranickým orgánům. Proto spatřoval Lenin v kontrole jednu z *hlavních* stránek a metod vedoucí úlohy strany. (Z tohoto hlediska — a vzhledem k zefektivnění kontrolní činnosti — připouštěl Lenin i splynutí stranické kontroly s Dělnickorolnickou inspekcí.)[9]) Byla mu zárukou, že články státního aparátu, pracující v podmínkách utajení a relativní nezávislosti při výkonu státních funkcí zůstanou ve své podstatě články proletářskými.

Leninův požadavek rozbití buržoazního aparátu tedy směřoval v podstatě proti *ryze* potlačovatelským mechanismům stálé armády, policie a tzv. politické správy vůbec. Postihoval především jejich sociálně politickou, parazitní stránku. Zároveň Lenin zdůrazňoval, že proletářský stát může (až musí) převzít ze starého správního a řídícího aparátu vše racionální (zvláště po stránce technické, organizační, vnitřní organizace práce atd.), vytvořené a spjaté s vyspělým průmyslem, s industriální společností a s jejich fungováním. Že rovněž může převzít tomu odpovídající odborný starý personál. Racionalizace, efektivnost a odbornost správy a s nimi související vysoké nároky na odborně politickou kvalifikaci „správců", řídících osob atd. mu byly podstatným znakem proletářské státní správy. Současně kladl velký důraz na optimální demokratizaci státní správy — na rozšiřování přímé účasti pracujících na správní činnosti úměrně dosaženým objektivním a subjektivním (lidským) podmínkám. Pokud nebyla v jistých specializovaných správách možná, měly být tyto správy „podřízeny" demokratické veřejné kontrole nebo institucionální lidové kontrole (slučující v sobě prvek vnější institucionální kontroly s jistým stupněm kontroly „veřejné").

b. Obdobnou povahu a zaměření (překonat antidemokratismus organizace státní moci a třídní omezenost buržoazní demokracie) má rovněž Leninův požadavek rozbít parlamentarismus a nahradit jej sověty. Navíc jím Lenin honoruje skutečnost, že do sféry veřejného života vstoupily nové vrstvy a skupiny proletariátu a poloproletariátu, v politické praxi

267; sv. 30, str. 66—67, 254, 301—302, 353, 420—421; sv. 31, str. 435—436; sv. 32, str. 194, 217, 365, 398; sv. 33, str. 342—343, 351.

[9]) V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 495—496.

dosud málo zkušené. Konečně jím usiluje postavit hráz oněm radikálně anarchistickým či teroristickým živlům, vůči nimž se ukázala formální demokracie (včetně parlamentarismu) slabou a neúčinnou.

1. Rozbitím parlamentarismu Lenin rozumí: a) překonání oddělenosti moci zákonodárné od moci výkonné, tj. zrušení nezávislosti moci výkonné a její soustředění s mocí zákonodárnou v zastupitelském orgánu; b) překonání omezenosti buržoazní demokracie ve směru demokracie mas („masy tvoří demokracii podle své vůle a ze své vůle ji uskutečňují"); c) zrušení formálně právních zábran demokracie (jednou za čtyři–pět let volit nahradit stavem, kdy lid bude sám určovat, kdy volit, koho volit atd.); d) překonání institucionalizované fikce „vlády všeobecného souhlasu" (nikoli jen její reorganizace), tj. dosáhnout demokratické izolace buržoazie, což předpokládá zrušit mechanismus, vystupující navenek jako „vláda lidu" (parlament) a jsoucí v podstatě pojítkem klasického mechanismu panství buržoazie (výkonná moc); e) zrušení byrokratickopolicejně vojenského potlačovatelského aparátu.[10])

Požadavek rozbít parlamentarismus *neobsahuje* tedy *jen* překonání negativních a pro proletariát nepřijatelných rysů, typických pro tehdejší evropsky kontinentální parlamentarismus (o čemž mimo jiné svědčí skutečnost, že Lenin hovoří v souvislosti s tímto požadavkem též o USA s presidentským systémem a o Švýcarsku se systémem „konventním"). Jde v něm o *nahrazení buržoazní demokracie demokracií proletářskou.* O to, jak získat co nejširší masy (politicky uvědomělé a zkušené, jakož i dosud nezkušené), rozvíjet jejich revoluční politickou a sociální aktivitu jak ve sféře destrukce, tak ve sféře konstrukce. To vyžadovalo, v Leninově pojetí, vytvořit prostor pro *demokracii mas a pro demokracii masového činu.* Nemohlo se obejít *bez* zrušení (resp. narušení) buržoazně demokratických mechanismů; podle V. I. Lenina *bez zrušení „parlamentarismu".*

Zrušení parlamentarismu však nelze ztotožňovat s negací demokratických institucí a forem, a to ani těch, jež vytvořila parlamentní demokracie. V Leninově modelu naopak znamenalo: „*převzít*" všechny přednosti (pozitivní stránky) parlamentní demokracie a jejich *spojení* s přednostmi přímé a bezprostřední demokracie mas.[11]) Znamenalo pouze *rozbití krunýře,* kterým „parlamentarismus" omezoval a formalizoval demokracii, tj. nepřipouštěl proletariát a poloproletariát k rozhodování a *uvolnění* cesty *úplnější* demokracii pro zdrcující většinu společnosti. Obsahovalo, jako každý přechod v novou kvalitu, vedle prvku negace též prvek kontinuity.[12])

[10]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 24, str. 28–29, 59–60, 174–175; sv. 25, str. 379, 427, 433–435, 443; sv. 27, str. 148–149, 168–169; sv. 28, str. 428, 480–481; sv. 29, str. 100–101.

[11]) V. I. Lenin, Spisy sv. 26, str. 92.

[12]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 430–438, 495; sv. 29, str. 100–101. V revolučním Rusku byl prvek „kontinuity" minimální, zatímco prvek negace převažující, ne-li výlučný. Sovětské Rusko přistupovalo Velkou říjnovou revolucí k budování socialismu z podmínek určovaných převážně samoděržavím a „carskou" politickou společností vůbec (a jim odpovídající složitou sociální psychologií mas) a nikoli z prostředí parlamentní buržoazní demokracie.

V demokracii, kterou masy tvoří a realizují podle své vůle, vystupuje do popředí význam *integrace* mas, integrace jejich hnutí, jejich vůle a jejich akce. Předpokládá tudíž *zvýraznění hegemonie* dělnické třídy v soustavě politické demokracie. Je *dalším* sociálně politickým pramenem leninské teorie o vedoucí úloze revoluční strany proletariátu v proletářském státě a v soustavě proletářské demokracie.

2. Zůstává dosud teoreticky ne dostatečně objasněným problémem, nakolik lze realizovat leninský model demokracie masového činu v jeho *úplnosti* a za jakých předpokladů se stává *trvalým* modelem proletářské (resp. socialistické) politické společnosti. Co vede k vytčení takové otázky.

Odpověď na první otázku viděl Lenin ve zrušení parlamentarismu, v sloučení moci zákonodárné a výkonné v zastupitelském orgánu, v zrušení stálé armády, policie a byrokracie a v postavení voliče (resp. jeho zástupců) jako „zaměstnavatele" při výběru atd. pracovníků státního a hospodářského aparátu. Sovětský stát jednoznačně splnil (a plní) tento úkol po stránce sociálně politické (třídní). Nemohl jej ale naplnit po stránce institucionální a organizační vzhledem k nezbytnosti modifikací a změn, o nichž jsme již pojednali.

Druhá otázka předpokládala určit, za jakých podmínek si *podržují* zastupitelské orgány povahu *nejmasovějších* organizací pracujícího lidu a nakolik tato skutečnost vyúsťuje v přerůstání zastupitelské demokracie v demokracii přímou.

Marx zodpověděl obě otázky požadavkem organizovat společnost přechodného období jako soustavu samosprávy typu Pařížské komuny a samosprávy výrobců.[13]) První nebylo možné uskutečnit pro již zmíněné zábrany. Druhou proto, že Rusko bylo pro socialismus zralé po stránce politických podmínek, nikoli po stránce společenskohospodářských podmínek.[14]) Proto demokracie masového činu byla zprvu především demokracií politickou a politicky motivovanou. Byla demokracií masového třídního boje (masové akce a masového přijetí a podpory rozhodnutí), masové politické emancipace proletariátu a poloproletariátu a formování třídního svazku. Byla demokracií přímého rozhodování masami, resp. jejich přímého podílu na rozhodnutí a realizaci rozhodnutí (a v tomto smyslu i podřízení individua a jeho práv a svobod masám a jejich kolektivním právům a svobodám).

Neformální organizace sovětů a (v určitém období též výborů vesnické chudiny) pružná soustava sjezdů sovětů také optimálně umožňovaly rozvoj demokracie masového činu v oblasti třídního boje a prvotního revolučního budovatelského nadšení. Přesto poukazoval Lenin na to, že sověty „tvoří" a v nich aktivně pracuje jen úzká vrstva uvědomělého proletariátu a poloproletariátu, že jsou ve „. . . skutečnosti orgány správy *pro pracující* vykonávané vyspělou vrstvou proletariátu, ne však *pracujícími masami sa-*

[13]) Bližší viz E. Kučera, K Marxově a Engelsově koncepci proletářské společnosti a Pařížská komuna a proletářská politická společnost, Právník 5 a 6/1968.

[14]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 346–349.

mými“.[15]) Že jsou pouze podle *programu* orgány správy, vykonávanou pracujícími. To znamená, že již v období občanské války šlo o demokracii se silnými znaky *demokracie masové podpory* revolučního předvoje, které později zesílily. A právě tento stav Lenina neuspokojoval. Zdůrazňoval, že je třeba usilovat o naplnění programu, o sověty jako nejmasovější organizaci pracujících, a že je možné toho dosáhnout jen posilováním prvků přímé a bezprostřední účasti mas na správě veřejných záležitostí.

Nakolik i po r. 1920 zůstávala likvidace třídního antagonismu významným a náročným dlouhodobým úkolem (nepmani, spekulace, dořešení kulacké otázky), úměrně tomu zůstávají přítomny podněty a zdroje psychologie demokracie masového činu ve sféře politické. Do popředí ale začaly vystupovat podněty mírové, podněty související s vlastní socialistickou konstrukcí a NEPem.

Vliv nových podnětů se za života Lenina mohl stěží plněji projevit. Přesto Lenin vzácně na ně reagoval. Jeho pozornost, tak jako dříve u Marxe, se začala obracet k podnětům sociálně ekonomickým a s nimi harmonizujícím podnětům psychologickomorálním (hmotná zainteresovanost, vytváření reálných podmínek pro soulad mezi skupinovými, individuálními zájmy a zájmem společnosti zvláště ve vztahu k střednímu rolníkovi, aktivizace výrobní iniciativy atd.). Dále k *posílení* samostatnosti a samosprávnosti sovětů.[16])

Přesto dříve uvedené a další skutečnosti, provázející NEP a celkový vývoj Sovětského Ruska (viz dále), modifikovaly původní demokracii masového činu (resp. orientaci na ni) a s ní postavení a funkci sovětů jako nejmasovější organizaci pracujícího lidu. Postihovaly samostatnost a prvky samosprávnosti sovětů, utužujíce vertikální svazky závislosti (materiální a finanční) a administrativní podřízenosti. Vývoj směřoval spíše k demokracii aktivní masové podpory a souhlasu. Posiloval v sovětech rys zastupitelnosti. Demokracie masového činu „nezdomácněla“ v plném rozsahu v „normálních“ podmínkách, neboť ještě nemohla dosáhnout samosprávné metamorfózy.

3. Bylo by nedorozuměním domnívat se, že V. I. Lenin spatřoval v modelu demokracie masového činu jediný, historicky možný přístup k socialismu. Vycházel z předpokladu, že za *daného* stavu obecnosti krize buržoazní občanské a politické společnosti a ozbrojeného přístupu k socialismu je model sovětů ve svých podstatných a obsahových znacích a vlastnostech nejpříhodnějším a v zásadě jedině reálně možným pro osvobození proletariátu z područí kapitalismu, aniž by spouštěl ze zřetele specifické národní rysy.

c. Sovětská diktatura proletariátu a proletářská politická společnost vyrůstaly kromě z dobových evropských podmínek též z podmínek specificky ruských.[17])

[15]) V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 176.
[16]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 396, 404—405.
[17]) V čase vítězství Velké říjnové revoluce bylo Rusko polofeudální zemí. Ekono-

1. Průmyslový proletariát představoval v předrevolučním Rusku menšinu. Nejpočetnější složkou obyvatelstva bylo rolnictvo. Jeho zdrcující většinu tvořil poloproletariát a chudé rolnictvo. Pro nastolení panství proletariátu a zejména pro jeho stabilizaci se staly rozhodné *třídní svazky* proletariátu s nejpočetnější složkou společnosti — s rolnictvem: od poloproletariátu po středního rolníka.

Sovětská politická společnost musela tedy od počátku plnit obě *základní* stránky diktatury proletariátu: stránku politického panství a hegemonie. První spočívala především v ozbrojeném potlačení odporu svržených vykořisťovatelských tříd, v zastrašení sil s nimi sympatizujícími, v likvidaci kontrarevoluce.

Shodně nemohla postupovat vůči spojencům a v jistém smyslu též vůči původně neutrálním silám. Základ hegemonie spočívá v pochopení potřeb a zájmů (a tedy i podmíněného respektování požadavků) integrovaných sociálních skupin hegemonní třídou. Záleží v pochopení cílů hegemonní třídy sociálními skupinami, spjatými s ní spojeneckými svazky a v přesvědčení o jejich správnosti. Předpokládá „dobrovolné“ podřízení integrovaných sociálních skupin těmto cílům. Mezi oběma — vedoucími a vedenými — má existovat v uvedeném smyslu jisté „vyrovnání“, determinované hospodářskou a politickou dominací hegemonní třídy. Hegemonní třída musí proto vytvořit pro spojence vhodné sociálně politické klima a prostředí, které by jim v přivoleném rámci dovolovalo naplnění vlastních potřeb a zájmů a zároveň přispívalo k sociálnímu a psychickému vyrovnání a sjednocování integrovaných sociálních skupin za vedení hegemonní třídy. Hegemonie vyžaduje sociálně politické prostředí důvěry a pochopení, probouzející iniciativu a povzbuzující aktivitu spojenců a jemu příhodné prostředky, formy a metody vedení. V rámci prostoru „vyrovnání“ vylučuje násilí a nezákonnost. Mimo něj však působí silou a prostředky politického panství (tj. hegemonie třídy obsahuje v sobě, resp. předpokládá stránku donucení, zatímco politické panství nemusí být vždy nutně doplněno stránkou hegemonie). Jestliže pro politické panství třídy jsou příznačné prostředky a metody monopolu fyzického násilí a hrozby násilím, jsou hegemonii vlastní: demokratická organizace, demokratické prostředky a metody vládnutí, demokratické prostředí a atmosféra.

Lenin vyjádřil jednotu stránek politického panství a hegemonie v diktatuře proletariátu charakteristikou, že proletářská politická společnost je

mická struktura byla propletencem patriarchálních, feudálních, malovýrobních a kapitalistických vztahů (se silnými rysy moderního monopolního kapitalismu) za převládajícího postavení malovýroby. Stejně pestrá byla sociální struktura. V r. 1913 byl tvořen úhrn obyvatelstva Ruska z 12,4 % městských námezdních pracujících (dělníků, úředníků, technické inteligence apod.), 4,3 % zemědělských proletářů, 65,1 % malovýrobců (převážně rolníků), 15,9 % buržoazie (včetně statkářů a kulaků — posledních bylo 12,3 %) a 2,3 % ostatního obyvatelstva (příslušníci důstojnického sboru, vysoké byrokracie, kněží, studenti apod.). (Podle referátu V. M. Molotova na VII. sjezdu sovětů SSSR.)

nově diktátorskou a nově demokratickou.[18]) Význam třídních svazků pro zachování a vývoj proletářské politické společnosti a pro postup k socialismu v ruských podmínkách zdůraznil v samém pojetí nové moci jako *diktatury proletariátu a chudého rolnictva* (resp. poloproletariátu).[19]) Proletariát a poloproletariát tvořily *aktivní* sociální základnu nové moci. Na jejich sjednocení závisela sama existence a zachování sovětské moci.[20]) Z hlediska překonání občanské války a z hlediska perspektiv socialismu byl však takto pojatý svazek úzký. Bylo třeba od počátku počítat s dalšími sociálními skupinami jako *potencionálními spojenci*, resp. neutrálními silami, a usilovat o *všestrannou izolaci* sil, tvořících jádro kontrarevoluce. Šlo zejména o *středního* rolníka. Ale též o inteligenci a maloburžoazii. Zvrat v postoji těchto skupin k sovětské moci mohla přinést jen přítomnost *pevné* sovětské moci a *stabilizace* sovětského pořádku. V poměru k střednímu rolníku — dohoda nové moci se středním rolníkem.

Střední rolník byl od prvopočátku Leninem považován za potencionálního spojence. Vůči němu byl vztah vymezen jednoznačně: *nepoužívat násilí.*[21]) Avšak šlo o vztah složitý a obezřetný. Direktiva mohla být respektována *jen* tehdy, pokud a kde se střední rolník nezařadil do kontrarevoluce, resp. pokud ji nepodporoval. Střední rolník jako potencionální spojenec se stal rozhodnou silou stabilizace sovětské moci. Jako aktivní spojenec naplnil základní podmínku uchování diktatury proletariátu a přechodu ke konstruktivní výstavbě socialismu.[22])

Dospěli jsme k základnímu, obecně platnému Leninovu závěru o proletářské politické společnosti. *Proletariát se stává třídou panující a hegemonní v té míře, v jaké se mu daří zformovat soustavu třídních svazků a jejím prostřednictvím zmobilizovat vůči kapitalismu většinu obyvatelstva.* Organizování, ideově politické a morální upevňování, jakož i uchování trvalosti spojeneckých svazků je *přední* funkcí revoluční strany proletariátu.

2. Ne vždy a za každých okolností je proletariát jako třída s to uskutečňovat svou moc. Diktatura proletariátu nemusí být vždy vládou celé třídy proletářů.

Původně chápal Lenin (v duchu Komunistického manifestu a Marxova rozboru Pařížské komuny) diktaturu proletariátu jako *diktaturu třídy, vedenou svou revoluční stranou.*[23]) Takovýto stav považoval pro plné uskutečnění diktatury proletariátu za nezbytný jak ve vztahu k sovětskému Rusku,[24]) tak ve vztahu k mezinárodnímu dělnickému hnutí.[25])

[18]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 23, str. 22—23; sv. 25, str. 423 aj.; sv. 27, str. 263.

[19]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 383; sv. 26, str. 198; sv. 28, str. 68, 307; sv. 29, str. 98, 554; sv. 30, str. 241.

[20]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 505, 554.

[21]) V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 24 a 109.

[22]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 158; sv. 33, str. 289, 500—501.

[23]) Srov. V. I. Lenin, Stát a revoluce, kap. II—V.

[24]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 30, str. 452 a 454. V srpnu 1919 Lenin zdůrazňuje, že „*dělnickorolnická moc, sovětská moc,* toť ‚diktatura dělnické třídy' v praxi" (sv. 29, str. 554).

Praktický sociálně politický vývoj však záhy začal vnášet do teoretického pojetí diktatury proletariátu jisté, a to nezbytné, korektury.

Jak jsme již zdůraznili, krize buržoazní politické společnosti postihla rovněž dělnické hnutí, ruské nevyjímaje. Vedla k jeho politickoorganizačnímu rozštěpení. Vnesla do jeho řad politický boj, který za určitých podmínek (v revoluční situaci, v procesu boje za zachování a upevnění sovětské moci) nabýval velmi vyhraněné formy. Důsledkem bylo, že část proletariátu (ovlivněná reformisticky) se ocitla nejen mimo účast na uskutečňování diktatury proletariátu, nýbrž i v řadách kontrarevoluce. Diktatura proletariátu nemohla být diktaturou celé třídy. Moc museli do svých rukou převzít jen její „opravdu skuteční představitelé, revoluční dělníci, opravdu předvoj proletariátu".[26])

Zmíněný stav považoval Lenin za dočasný, do překonání oportunismu a reformismu v dělnickém hnutí, tj. do doby, „až ve své zemi *plně uskutečníme* diktaturu proletariátu, *až co nejvíce sjednotíme jeho síly prostřednictvím jeho předvoje*".[27])

Za kapitalismu (včetně buržoazně demokratického režimu) nejsou do politického života vtaženy všechny vrstvy a skupiny dělnické třídy. V době revoluční situace se sice tyto dříve pasivní části aktivizují. Stávají se především složkou destrukčního revolučního pohybu. Jejich nízká politická uvědomělost a zkušenost (pokud není v revolučním procesu překonána) ztěžuje jejich iniciativní zapojení do revoluční konstrukce. Tlačí je do pasivity. Nízká úroveň kulturně vzdělanostní jim pak znemožňuje okamžitou bezprostřední účast na správě státu.[28]) Proto výkon státní správy a moci přechází nutně na „nejuvědomělejší vrstvy proletariátu". Ty „mají v rukou státní moc".[29]) Svým uvědoměním, příkladem, morálním působením, kulturně politickým rozhledem strhují s sebou masy proletariátu, vedou je a zároveň je vychovávají. Právě ony jsou povolány pozvednout onu pasivní část proletariátu, překonat výchovnými prostředky a metodami jeho nekulturnost, otupělost, nekázeň atd., zorganizovat ho v skutečnou třídu (třídu pro sebe).[30])

[25]) Srov. teze o hlavních úkolech K. I. pro druhý kongres, Spisy sv. 31, str. 180 až 192. Přesto v replice k vystoupení Tannera V. I. Lenin, snad poprvé, připouští chápání diktatury proletariátu ve smyslu diktatury, jíž uskutečňuje jeho revoluční předvoj (tamtéž, str. 331).

[26]) V. I. Lenin, Spisy sv. 30, str. 125; též str. 258, 408; sv. 31, str. 103, 171, 183; sv. 32, str. 376. Politickoorganizační rozkol v dělnickém hnutí a jeho důsledky nesporně spoluurčují politický systém diktatury proletariátu jako monostranický (srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 530 aj.)

[27]) Tamtéž, str. 454; podtrhl E. K.

[28]) „Cožpak ví každý dělník, jak řídit stát?" píše Lenin po tříleté zkušenosti ze sovětské výstavby a pokračuje: „Praktičtí lidé vědí, že to jsou pohádky, že u nás milióny odborově organizovaných dělníků prožívají to, o čem jsme říkali, že odbory jsou školou komunismu a řízení. Když stráví tato léta ve škole, naučí se tomu, ale jde to pomalu... Kdo z dělníků se podílel na řízení? Několik tisíc z celého Ruska, to je všechno." (Spisy sv. 32, str. 55.)

[29]) V. I. Lenin, Spisy sv. 30, str. 65; též str. 361; sv. 31, str. 18—19, 52, 231.

[30]) V. I. Lenin, Spisy sv. 31, str. 171—172.

Jde o úkol velmi náročný a dlouhodobý, neboť jeho cílem je překonat „kulturně sociální dědictví" kapitalismu. Teprve jeho splněním (resp. úměrně stupni jeho plnění) lze překonat stav, kdy sověty jsou „ve skutečnosti orgány správy pro pracující, vykonávané vyspělou" (dále říká „. . . neobyčejně, neuvěřitelně" tenkou) „vrstvou proletariátu, ne však pracujícími masami samými".[31]) Naplnit program skutečností.

Konečně je vhodné vzpomenout ještě jednu okolnost, jež spoluzapříčinila onen posun při vymezování rozsahu účasti třídy na uskutečňování diktatury proletariátu. Vystupuje jako specificky ruská. Nelze však vyloučit její opakovatelnost. Čtyřletá imperialistická a tříletá občanská válka postihly ve značném měřítku ruský proletariát přímo fyzicky. Zůstavší revoluční jádro postavily do vůdčích funkcí v ozbrojených silách a v sovětské organizaci. Zbývající část vyčerpaly, rozdrobily, vyhnaly „do vesnic" nebo uvrhly do nezaměstnanosti. Průmyslový proletariát byl „. . . vyhozen ze svých třídních kolejí a přestal jako proletariát existovat".[32]) Je pochopitelné, že bylo třeba vyvinout maximální aktivitu k restauraci velkoprůmyslového proletariátu. Do té doby však musel být zastoupen u moci svým předvojem, měla-li být uchována diktatura proletariátu a zabezpečena obnova dělnické třídy jako již *socialistické* třídy.

Všechny zmíněné skutečnosti spoluurčovaly Leninův postup při upřesňování okruhu třídy, uskutečňujícího diktaturu proletariátu. Postupně jej přivedly k závěru, že diktaturu proletariátu neuskutečňuje všechen proletariát. Že ji nelze realizovat „prostřednictvím všeho organizovaného proletariátu" ani „prostřednictvím organizace všeho proletariátu", pokud analyzované okolnosti determinují diktaturu proletariátu. „Diktaturu může uskutečňovat *jedině* předvoj, který do sebe vstřebal revoluční energii třídy."[33])

Pojmem „předvoj" a „avantgarda" chápe Lenin jak stranu, tak revoluční jádro proletariátu, vedené stranou.[34]) V obou případech znamená posun v pojetí diktatury proletariátu *zvýraznění role* strany v organizování proletářského státu a při výkonu státní moci a její *nezastupitelnosti* jako vůdčí síly politické proletářské společnosti. Zároveň určuje některé stránky jejího poslání vůči samé dělnické třídě. Je nositelem obecného (perspektivního) zájmu proletariátu, který musí probojovat a zabezpečit uvnitř samé třídy. Musí vést masy k jeho uvědomělé akceptaci a k disciplínovanému respektování. Harmonizovat vztahy uvnitř dělnické třídy ve směru její integrace a tedy posílení jejích schopností hegemonie. Je hegemonem třídy.

Teprve po překonání kulturně sociálního a politického dědictví kapitalismu (popřípadě důsledků války), kdy se sověty „stanou jediným stát-

[31]) V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 176.

[32]) V. I. Lenin, Spisy sv. 33, str. 57; též str. 297; sv. 32, str. 203 aj.

[33]) V. I. Lenin, Spisy sv. 32, str. 13. O několik řádek výše Lenin říká: „Je tomu tak, že strana, abych tak řekl, vstřebává do sebe předvoj proletariátu a tento předvoj uskutečňuje diktaturu proletariátu" (srov. též sv. 33, str. 276—277 aj.).

[34]) Viz předchozí citace, dále sv. 32, str. 96, 252, 375; sv. 33, str. 17, 276 aj.

ním aparátem, teprve pak bude možné, aby se veškerá masa vykořisťovaných . . . skutečně zúčastnila správy státu".[35])

3. Vztah mezi politickým panstvím a hegemonií chápe Lenin determinovaně a dynamicky. Je vztahem *proměnlivým.*
aa. V Leninových teoretických pracích předrevolučních, z období přípravy revoluce a po nastolení sovětské moci (resp. v polemikách o povaze sovětské moci a jejím internacionalismu) vystupuje v chápání diktatury proletariátu logicky do popředí stránka politického panství. Je pro ně charakteristické vymezení diktatury proletariátu jako „. . . *politického panství* proletariátu, jeho diktatury, tj. moci nikým nesdílené a opírající se bezprostředně o ozbrojenou sílu mas . . .", jako „organizovaného násilí" nad buržoazií.[36]) Politické panství proletariátu spočívalo v lámání odporu třídních nepřátel vnucenými prostředky a metodami (různé formy aktivní represe), v hrozbě násilím (s účelem předejít odporu, nahnat strach),[37]) v zavedení nového sociálně ekonomického a politického pořádku a v kontrole nad buržoazií v tomto pořádku.[38]) Svým potlačovatelským ostřím nesměřovalo ale jen vůči buržoazii. Bylo namířeno vůči všem sociálním silám, které se postavily do řad kontrarevoluce anebo byly nositeli anarchie, banditismu, sociálního rozkladu a nihilismu k novému pořádku.[39]) V tomto smyslu bylo a je politické panství proletariátu pokračováním třídního boje v nových podmínkách.

Vzhledem k mezinárodní poválečné situaci, komplexu vnitřních podmínek a profilu jednotlivých sociálních skupin porevoluční společnosti nabylo politické panství proletariátu v sovětském Rusku *vyhraněných* forem.

Lenin si byl této skutečnosti plně vědom. Ještě před vítěznou Říjnovou revolucí na ni upozornil, když napsal: „Diktatura proletariátu je termín vědecký, určující *třídu, která zde hraje roli, a onu zvláštní formu státní moci,* která se nazývá diktaturou, to znamená moci neopírající se ani o zákon, ani o volby, nýbrž bezprostředně o ozbrojenou moc té či oné části *obyvatelstva.*"[40]) Panství dělnické třídy charakterizuje, tedy podle Lenina, její *vůdčí* role ve společnosti, její *určující* postavení v sociálně ekonomickém a politickém systému.[41]) Je pochopitelné, že zajištění a uchování zmíněné role a postavení a tím i „normálního fungování" sociálně ekonomického systému, resp. vytváření tohoto systému předpokládá ne-

[35]) V. I. Lenin, Spisy sv. 31, str. 183.
[36]) Citace V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 414; dále srov. sv. 23, str. 70; sv. 24, str. 468; sv. 25, str. 407—413, 447—448; sv. 26, str. 331; sv. 28, str. 103—104, 261, 427, 471, 477; sv. 29, str. 94; sv. 30, str. 342; sv. 31, str. 17—18.
[37]) Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 28, str. 256—257.
[38]) V. I. Lenin chápal kontrolu ve vztahu k buržoazii, respektive maloburžoazii jako složku potlačení a donucení; srov. Spisy 27, str. 297 aj.
[39]) Srov. V. I. Lenin, Spisy 27, str. 259—262; sv. 29, str. 370.
[40]) V. I. Lenin, Spisy 25, str. 61; podtrhl E. K.
[41]) Srov. V. I. Lenin, Spisy 30, str. 462—463.

připustit akce, jež by vedly k jejich ohrožení a narušení. Předpokládá držet na uzdě sociálně nepřátelské síly, *držet* politickou moc. *Politická moc je atributem panství třídy.*

Avšak tímto zjištěním jsme ještě nic nevypověděli o tom, jakými formami, institucemi, prostředky a metodami se realizuje politické panství dělnické třídy. Je zřejmé, že zde již přecházíme k problematice proměnné, determinované mezinárodními a vnitřními podmínkami nastolení, stabilizace a rozvoje panství, jakož i etapou vývoje, v níž se panství třídy nalézá. Z tohoto hlediska je chápat onu „zvláštní formu státní moci, která se *nazývá* diktaturou, to znamená moci *neopírající* se ani o zákon, ani o volby, nýbrž bezprostředně o ozbrojenou moc té či oné části obyvatelstva". Jde o *revoluční moc,* která je výsledkem úspěšného ozbrojeného povstání a občanské války. Neboť právě revoluční moc nastupující třídy, která nastolila své panství ozbrojeným povstáním a je nucena bojovat o jeho zachování v občanské válce, se nemůže opírat ani o zákony (předchozí vládnoucí třídy), ani o volby (které v dané situaci řešení třídního konfliktu nejsou s to věrně obrazit sociální složení společnosti a dynamiku jeho polarizace). Jejím garantem jsou ozbrojené masy.

Že je správné odlišovat v panství třídy roli třídy od zvláštní formy státní moci, vyplývá z dalších Leninových úvah. Ve své práci Nejbližší úkoly sovětské moci činí Lenin rozdíl mezi revoluční diktaturou a diktaturou jednotlivce, která byla v dějinách často výrazem, nositelem a vykonavatelem diktatury revoluční třídy a vlastním panství třídy, a shrnuje: „Proto *není* mezi sovětským (tj. socialistickým) demokratismem a použitím diktátorské moci jednotlivců rozhodně žádný zásadní rozpor. Proletářská diktatura se liší od buržoazní diktatury . . . dále tím, že ji uskutečňují — i *prostřednictvím jednotlivců* — nejen masy pracujících a vykořisťovaných, nýbrž i organizace vybudované tak, aby právě tyto masy budily a pozvedaly k dějinné činnosti . . ."[42]

Rozdíl mezi panstvím třídy a onou „zvláštní formou státní moci" je zřejmý. Společné uvedenému příkladu a původnímu výměru je, že jde o moc revoluční třídy — *revoluční diktaturu* — zavádějící nový sociálně politický pořádek. Pozvednutím mas k jejich dějinné úloze, jejich vedením k naplnění této úlohy a odstraněním zábran stojících v cestě k uvolnění jejich tvůrčí iniciativy a aktivity je takováto „diktátorská moc" zároveň *nevídaným rozvinutím revoluční demokracie* — demokracie revolučních mas při uskutečňování úkolů revoluce a zabezpečování výsledků revoluce.[43] V tomto smyslu se nám diktatura jako ona „zvláštní forma státní moci . . ." jeví jako sociálně politický jev přechodné povahy. Její trvání se „omezuje" na období revolučně politické přeměny a zavedení nových sociálně politických pořádků. Jestliže jsou zmíněné základní úkoly splněny

[42]) V. I. Lenin, Spisy 27, str. 262—264, cit. ze str. 263.

[43]) Srov. z tohoto hlediska Leninova hodnocení jakobínské diktatury jak z hlediska historického, tak jejího významu v budoucí proletářské revoluci „na východě" (Spisy sv. 25, str. 17).

(resp. na kolik jsou splněny), mizí nutnost existence diktatury jako „zvláštní formy státní moci . . .“[44])

bb. Vyvstává otázka. Končí politické panství proletariátu po splnění úkolů revoluční diktatury? Objasnění problému je závažné, neboť v poslední době se objevily názory, že období „vlastní“ diktatury proletariátu v sovětském Rusku končí přechodem k NEP.

Domnívám se, že podobný názor je výrazem nedostatečného pochopení, že obecné se uskutečňuje specifickým a individuálním. Že změna podmínek uchování a vývoje obecného se projevuje právě změnou onoho specifického a individuálního, resp. tím, že do popředí vystupují stránky, které v dřívější etapě byly ve stínu stránek jiných.

Ukončením občanské války se oslabil význam ozbrojeného potlačování. Váha se přenesla do oblasti hrozby ozbrojeným potlačením a na prostředky a metody převážně individuálního postihu, resp. legálního omezování a zatlačování. Politické panství proletariátu (držení moci proletariátem, související s rolí proletariátu ve společnosti) zůstalo *nadále* zachováno. Do popředí však vystoupily konstruktivní úkoly formování nové společnosti, které zvýrazňovaly nutnost řešení spojeneckých svazků. I v nich je *nezbytně* obsažen prvek dominace proletariátu a určující role perspektivního cíle — socialismu. Je ale prosazován a zabezpečován novými prostředky, metodami a formami. Navíc — a to je podstatné — v poměru ke střednímu rolníku a vývojem postupně i k inteligenci a maloburžoazii, *převahu* získávají metody, prostředky a formy vedení, tj. *hegemonie* proletariátu. Lze konstatovat, že diktatura proletariátu v závěrečné fázi válečného komunismu a přechodem k NEPu je *výraznou jednotou* politického panství a hegemonie proletariátu při narůstajícím významu hegemonie.

Tento vývoj sovětské diktatury proletariátu se také plně projevil v Leninových vymezeních diktatury proletariátu. Proti prvotním se stále zřetelněji prosazuje rys *organizování a vedení spojenců* k plnění *pozitivních* úkolů socialistické výstavby. Již v pozdravu maďarským dělníkům Lenin po charakteristice diktatury proletariátu jako nástroje nemilosrdného, tvrdého a rozhodného násilí k potlačení třídního nepřítele, píše: „Ale podstata proletářské diktatury nespočívá v pouhém násilí, a ne především v násilí. Hlavní její podstata spočívá v ukázněnosti předvoje pracujících jako avantgardy, jediného vůdce proletariátu.“[45]) Dále ji charakterizoval jako vyšší organizaci práce.[46]) Vítězství ve sféře hospodářské podmiňoval

[44]) Na příčinnou souvislost mezi úkoly sovětské revoluční diktatury a existenci diktatury jako „zvláštní formy státní moci . . .“ poukázal nepřímo Zinověv na VIII. Všeruském sjezdu sovětů, když řekl: „Je třeba obnovit volitelnost dělnickorolnické demokracie. Je nutné pochopit, že jestli jsme dosud utiskovali naši vlastní organizaci, jestli jsme ustoupili od elementárních demokratických práv dělníků a rolníků, pak nyní s tím musíme skoncovat.“ (Stenografický záznam, str. 224.)

[45]) V. I. Lenin, Spisy 29, str. 383; srov. též další text.

[46]) Tamtéž, str. 367—369.

tím, že „... proletariát uskuteční svou diktaturu jakožto největší organizovanou, organizační a morální sílu pro všechny pracující, tedy i pro pracující neproletářské masy".[47])

Ze všech citovaných vymezení vystupují do popředí prvky hegemonie jako podstatné pro diktaturu proletariátu. Souhrnně je Lenin vyjádřil ve Velké iniciativě, kde píše: „Diktatura proletariátu, přeložíme-li tento latinský vědecký, historickofilosofický výraz do prostší řeči, znamená: jen určitá třída, a to městští a vůbec tovární, průmysloví dělníci, jsou *s to vést* celou masu pracujících a vykořisťovaných v boji za svržení jha kapitálu, v procesu tohoto svrhávání, v boji za udržení a upevnění vítězství, při vytváření nového, socialistického společenského řádu, v celém boji za úplné odstranění tříd."[48])

Z uvedeného ovšem nelze vyvozovat, že stránka hegemonie vyvstala jako problém teprve až v závěru válečného komunismu a přechodem k NEPu. Je vlastní leninské teorii diktatury proletariátu od prvních dní sovětské moci a navazuje na pojetí hegemonie proletariátu v revoluci. Již v referátu k petrohradským dělníkům (prosinec 1917) Lenin řekl: „Proletariát se musí stát vládnoucí třídou v tom smyslu, že *povede* všechny pracující a stane se třídou politicky vládnoucí."[49])

Charakteristickým znakem Leninova pojetí hegemonie byla *prvotnost* politického panství. Teprve za politického panství proletariátu bylo možné dosáhnout neutralizace středního rolníka, inteligence a maloburžoazie. Teprve politické panství proletariátu a stabilní nový sociálně politický pořádek vytvářel vhodné předpoklady k pozitivnímu příklonu středního rolníka k sovětské moci a k socialismu.[50])

V Leninově pojetí je tedy diktatura proletariátu dialektickou jednotou politického panství a hegemonie proletariátu. Jednotou determinovanou, v níž podle konkrétních mezinárodních a vnitřních podmínek přístupu té které země k socialismu a vzhledem k vývojové etapě přístupu k socialismu vystupuje do popředí stránka politického panství nebo stránka hegemonie. Plný rozvoj vztahů hegemonie dovoluje teprve až politické panství proletariátu. Hegemonie tomuto panství zajišťuje rozsáhlou masovou sociální základnu. Stabilizuje je. Zprostředkuje a zajišťuje proces sociálně politické a ekonomické aktivizace neproletářských skupin pracujících a jejich integrace kolem dělnické třídy a socialismu.

[47]) V. I. Lenin, Spisy 30, str. 514—515.
[48]) V. I. Lenin, Spisy 29, str. 414.
[49]) V. I. Lenin, Spisy 26, str. 351.
[50]) Srov. V. I. Lenin, Spisy 29, str. 368; sv. 32, str. 354; sv. 28, str. 213—215.

Э. КУЧЕРА

В. И. Ленин об условиях социалистической революции и о диктатуре пролетариата

РЕЗЮМЕ

1. Социалистическая революция в одной или нескольких странах и диктатура пролетариата

Наступление империализма и образование монополистического капитализма вызвали в Европе хроническое социально-экономическое кризисное состояние, которое выразилось в первой мировой войне и которое и превратилось в явную революционную ситуацию.

Ленин, анализируя „новый капитализм", пришел к выводу, что империализм является „кануном социальной революции пролетариата". Специфические признаки империализма и его развитие привели Ленина к выводу о возможности победы революции в одной стране или нескольких странах. Этот факт должен был выразиться не только в форме прихода пролетариата к власти, но также и в самой организации диктатуры пролетариата и методах ее реализации. Речь идет прежде всего о следующих признаках: а) наличие положительных классовых союзов при гегемонии пролетариата; б) руководящая роль партии при интеграции пролетариата, организация союзов и новой пролетарской власти; в) строительство постоянных вооруженных сил пролетарского государства; разоружение буржуазии и исключение ее (или только ее организаций) из общественной жизни; изменения в самом строительстве социализма. Возможность победы революции в одной стране, таким образом, предполагает повышение роли политических факторов и организованых политических сил.

2. Политический кризис общества

Социально-экономический кризис периода возникновения империализма сопровождался глубоким политическим кризисом общества. Этот кризис проявляется прежде всего в разложении социальной базы буржуазного государства, временной потерей способности буржуазии быть гегемоном, кризисом парламентаризма и буржуазной демократии вообще, что вело к усилению традиционного механизма „отрицательного государства", его значения в политической системе буржуазного общества и к росту объема его функций. Эта эскалация стала решающим фактом для прихода пролетариата к власти путем вооруженного восстания и гражданской войны и для начальной формы диктатуры пролетариата с определившимися признаками преобладания.

Особенностью политического кризиса буржуазного общества был кризис рабочего политического движения, который завершился политическим расколом и внес фактор политической борьбы внутри движения. Этот кризис определил новое положение революционной партии пролетариата, также как и отношение пролетарского государства к самому рабочему классу.

3. Формирование пролетарского государства

1. а) Ленинские взгляды на старый государственный аппарат не являются механически негативными. Ленин требует слома бюрократического механизма (следовательно и бюрократии) из-за его нефункциональности, паразитизма и бюрократического иррационализма. Однако, Ленин не занимает одинаковую точку зрения на те части государственного механизма (или еще не полностью государственного, но в условиях диктатуры пролетариата обязательно государственного), которые связаны с современной крупной промышленностью и рационализацией общества. Ленин считает, что их нужно вырвать из-под влияния капитализма и полностью подчинить пролетариату и задачам социалистического строительства. Этим обусловлено и отношение к старым специалистам.

Хотя Ленин стремился к тому, чтобы управление государством перешло в самой широкой мере на массы пролетариата и его союзников, он знал, что речь идет больше о программе,

чем о возможности, которую можно непосредственно ввести. Поэтому для него специальное (профессиональное) управление было не только средством рационализации общества, но и возможным носителем бюрократизма. Источник бюрократизма Ленин искал в социально-экономических противоречиях и низком культурном уровне масс, поэтому борьбу против бюрократии он рассматривает как первостепенную и долговременную задачу. Для того, чтобы бюрократизм не представлял для молодой рабочей власти серьезную опасность, Ленин подчеркивал значение контроля, прежде всего общественного и институционально-демократического, а также значение радикального процесса при демократизации общества, в соответствии с достигнутыми объективными и субъективными условиями. Большое значение в системе контроля и развертывании демократизма Ленин уделял партии.

б) Такую же цель преследовало ленинское требование о ликвидации парламентаризма. По существу это означало разрушение классовой ограниченности буржуазной демократии и буржуазно-демократических учреждений и замену их демократией трудящихся масс и для трудящихся масс, при исключении (или ограничении) участия буржуазии и родственных ей групп в демократии. Первоначально Ленин выработал концепцию о демократии масс как демократии массовой деятельности, позже как демократии массовой поддержки и массового согласия. Демократия массовой деятельности и действий стала целью, которую нужно достигнуть в процессе развития к социализму.

в) Особое внимание Ленин уделял вопросу о политическо-правовом положении союзников пролетариата и проблеме гегемонии пролетариата в отношении формирования пролетарской демократии и демократической обстановки в связи с концепцией диктатуры пролетариата и беднейшего крестьянства и политической модели Нэпа.

2. В работе „Государство и революция" и еще позже Ленин характеризует объем диктатуры пролетариата как „диктатуры класса, руководимого своей революционной партией". Политическое расщепление рабочего класса и его глубина, низкий культурно-политический уровень части пролетариата (последствия капитализма, в Советской России также — царизма), который не позволял ему активное и постоянное участие в управлении государством (временно) и, наконец, пагубные социальные последствия гражданской войны постепенно вели Ленина к определению объема диктатуры пролетариата как „диктатуры авангарда, который впитал в себя революционную энергию всего класса". Ленин предполагал, что этот сдвиг будет временным, до восстановления „способности" всего класса осуществлять свою власть. Подчеркивание роли авангарда в диктатуре пролетариата нашло свое выражение в усилении роли партии как политически огранизованного ядра и вождя авангарда и как гегемона всего класса.

3. Диктатуру пролетариата Ленин определяет как единство господства и гегемонии пролетариата. Взаимоотношения между обоими компонентами Ленин понимает динамически и детерминистически. В начале — в период прихода к власти и в период гражданской войны — на передний план выступает сторона господства. Господство заключалось в сломе отпора классовых врагов навязанными средствами и методами, в угрозе насилием, в разрушении старых экономических связей и создании простора для новой экономической системы, введении нового политического порядка и в контроле над буржуазией. Оно было одновременно направлено против всех социальных сил, которые вошли в ряды контрреволюции или поддались анархии, бандитизму. Диктатура пролетариата приобрела „особую форму государственной власти", которая опиралась не на выборы и закон, а на вооруженный пролетариат.

Однако, уже с самого начала был системе диктатуры пролетариата присущ фактор гегемонии. В процессе гражданской войны его значение росло. После окончания гражданской войны фактор гегемонии выступил на передний план, хотя господство сохранилось и далее в качестве атрибута диктатуры пролетариата.

Только господство пролетариата в ленинском понимании позволяет полное развитие отношений гегемонии пролетариата. Гегемония потом этому господству обеспечивает широкую и активную массовую социальную основу и стабилизирует ее.

1970 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA No. 1 Pag. 35—49

V. I. Lenin a přestavba družstevnictví (1917—1920)

KAREL MALÝ

ÚVOD

O úloze družstevnictví v období budování socialistického zřízení bylo v minulosti napsáno mnoho více či méně moudrých a zasvěcených úvah. Odrážejí se v nich nejrozmanitější — nezřídka i protichůdné — přístupy a hlediska. V celé této názorové škále se postupem času vyhranila dvě základní stanoviska.

První z nich vycházelo zjevně z určitého přecenění formálních a organizačních aspektů družstevnictví a celého družstevního hnutí, které — podle přesvědčení hlavních představitelů tohoto názorového směru — bylo s to samo o sobě zvrátit základy starého zřízení a zavést socialismus. V předrevolučním Rusku byl jedním z nejznámějších představitelů tohoto „družstevního socialismu“ Tugan Baranovskij, který po Říjnové revoluci dokonce po určitou dobu vykonával funkci lidového komisaře v sovětské vládě na Ukrajině. Základní vadou koncepce této názorové skupiny bylo téměř naprosté nepochopení zásadního významu politického boje za svržení staré moci. Bez něj byly totiž představy o družstevnictví jako o prostředku budování socialismu nutně odsouzeny jen do oblasti romantických vidin a fantazie a základní společenské přeměny nemohly být provedeny. Z tohoto hlediska byly také tyto názory mnohokrát kritizovány V. I. Leninem a řadou dalších marxistů, kteří chtěli „svět nejen vykládat, ale jej i změnit“.

V souvislosti s touto kritikou poukazovali mnozí z těchto marxistů rovněž na skutečnost, že družstevnictví je vlastně pouze jakousi organizací svépomoci, ochrannou hrází, kterou se členové družstev — ve své převážné většině malovýrobci — brání před zhoubným pro ně tlakem velkého kapitálu (např. tím, že si pomocí svého sdružení v družstva zajišťují výhodnější úvěr a jiné podmínky pro „zvěčnění“ své malovýroby). V družstevnictví viděli jen organizaci sestávající z malovýrobců a sloužící tudíž jen zájmům malovýroby. Tento pohled odpovídal snad historické zkušenosti kapitalistické epochy, byl však některými krajními představiteli této skupiny zabsolutizován. Např. Miljutin, Larin aj. dospěli od něj formálně logickou dedukcí k jednostrannému závěru, že družstevnictví —

jakožto organizace malovýrobců — je zásadně neslučitelné se socialismem, neboť ten přece malovýrobu likviduje. Toto krajní stanovisko dovedli důsledně až k požadavku absolutního postátnění družstevnictví za socialismu.

Mimořádnou pozornost věnoval problematice družstevnictví V. I. Lenin. Velmi zajímavé a poučné je sledovat vývoj jeho koncepce, a to zejména od tezí formulovaných jím již těsně po Říjnové revoluci, až po genezi známého Leninova družstevního plánu (leden 1923). Následující řádky jsou však omezeny pouze na první polovinu tohoto časového úseku, tj. na léta 1917—1920. Kladou si za cíl osvětlit, jak se v těchto letech leninské myšlenky odrážely ve vývoji právní úpravy družstevnictví, zejména pokud jde o jeho hlavní organizační principy a vztah mezi sovětským státem a družstvy.

Poměrně malý rozsah stati nám neumožňuje, abychom mohli sledovat i dynamický vývoj družstevnictví, který následoval po přechodu k NEP (1921) a který vyvrcholil v r. 1923 vypracováním družstevního plánu, v němž Leninova družstevní koncepce byla završena. Tento plán přinesl zásadní obrat v dosavadních názorech na možnosti uplatnění družstevní formy v socialistickém zřízení. Zdá se, že jeho význam není dodnes dostatečně doceněn. Jednou z příčin tohoto neuspokojivého stavu je také skutečnost, že jen málo úsilí bylo zatím soustředěno na studium let, o nichž pojednává tato stať, tj. 1917—1920.

Šlo totiž o léta, kdy se původní marxistická družstevní teorie poprvé začala ověřovat v konkrétní praxi. Právě dialektický svár teorie s praxí přinesl pozoruhodné zkušenosti, které se pak Leninovi staly základním stavebním kamenem pro tvůrčí rozvinutí marxistické družstevní teorie v letech následujících, tj. 1921—1923. Jsme přesvědčeni, že lepší pochopení obratu, k němuž v těchto letech v socialistické družstevní teorii a praxi došlo, je přímo závislé na hlubším poznání předcházejících stanovisek z let 1917—1920. Jejich rozboru věnujeme proto následující řádky.

1. DRUŽSTVA PŘED REVOLUCÍ A TĚSNĚ PO NÍ

Nová právní úprava družstevnictví se za přímé účasti V. I. Lenina začala připravovat téměř bezprostředně po Říjnové revoluci. Bylo to nutné už proto, že početné družstevní organizace a jejich svazy, založené v dřívějších dobách, nepřestaly po Říjnové revoluci působit, ale vyvíjely naopak velmi agilní činnost. Přitom ve vedení tehdejších družstev byli většinou lidé, jejichž vztah k nové vládě bychom stěží mohli charakterizovat jako vztah přátelský (např. Čajanov a jiní).

Tato družstva byla nejrůznějšího druhu. Nejstarší a nejpočetnější z nich byla družstva úvěrová. Podle právních předpisů z let 1895 a 1904 byla za ně považována nejen ta družstva, která měla všechny potřebné atributy družstevní organizace, nýbrž i rozmanité organizace polodružstevního charakteru, např. různé stavovské a poloveřejné, nikoli čistě soukro-

moprávní instituce, fungující pod silnou policejní kuratelou carského ministerstva vnitra.

Druhou nejpočetnější skupinou byly artěly. To byla družstva pracovního charakteru, spojující především práci svých členů, zatímco spojení majetku či kapitálu v nich mělo jen podružný význam. Tyto před revolucí založené artěly neorganizovaly vlastní výrobu, lépe řečeno neorganizovaly ji ve vlastní režii. Působily hlavně v obchodní sféře, kde za smluvený plat prováděly různé obchodní úkony pro podniky i soukromé osoby (zásobování, skladování apod.). Tehdejší právní předpisy zahrnovaly však k artělům i některá sdružení malovýrobců — tzv. promyslovyje tovariščestva. V nich — na rozdíl od zmíněné základní formy artělů — vlastní výroba (ať už v zemědělství či zejména v oblasti řemesel) organizována byla a spojena v nich byla nejen práce jejich členů, ale i část jejich majetku či kapitálu. Těchto výrobních družstev bylo však velmi málo.

V době první světové války se však značně rozšířila jiná forma družstev — družstva spotřební. Zakládáním těchto družstev se spotřebitelé chtěli tehdy bránit proti obrovskému růstu drahoty, zejména cen potravin a jiného spotřebního zboží. Spotřební družstva se rozrostla tak, že koncem války měla v Rusku celkem 10 miliónů členů (údaj z ledna 1918).

Všechny tyto formy družstevnictví představovaly obrovský organizační aparát, který by jistě bylo škoda nechat ležet ladem nebo dokonce zničit, zejména pak v době, kdy se vytváří společnost, která představuje vyšší stupeň organizovanosti než společnost dosavadní. Tento aparát mohl být velmi dobře využit sovětskou vládou pro organizaci prvních kroků k socialismu. Když po uzavření brest-litevské mírové smlouvy se vlastně poprvé začaly rýsovat možnosti zahájit pokojnou výstavbu nového zřízení, tj. v březnu a dubnu 1918, stal se problém jeho zužitkování a zapojení do sovětského zřízení velmi aktuální.

Bylo to v době, kdy V. I. Lenin upozornil na to, že je nemožné přejít přímo od malovýrobních vztahů k socialistické velkovýrobě a požadoval, aby při tomto přechodu byly využity různé mezičlánky. Za takovéto mezičlánky nebo přechodné stupně na cestě k socialismu pokládal V. I. Lenin nejrozmanitější formy státního kapitalismu: „. . . Státní kapitalismus by pro nás znamenal záchranu; kdybychom ho v Rusku měli, byl by přechod k úplnému socialismu snadný, byl by v našich rukou, protože státní kapitalismus je něco centralizovaného, propočítaného, kontrolovaného a zespolečenštěného, a nám chybí právě to.“[1])

I tehdejší družstevnictví představovalo nesporně jednu z takovýchto potencionálních forem státního kapitalismu. Muselo být ovšem novým státem nejdříve politicky získáno, vybojováno, postaveno pod jeho kontrolu. Jinak však družstevnictví samo o sobě, zejména výše zmíněné spotřební družstevnictví, tvořilo právě takový aparát, jímž mohly být podchyceny, spočítány a tudíž i dobře sovětským státem kontrolovány nejdůležitější vztahy v oblasti pohybu výrobků v zemi.

[1]) V. I. Lenin, Spisy 27, str. 289, Praha 1954.

2. NATURALIZACE ROZDĚLOVÁNÍ A ÚLOHA SPOTŘEBNÍCH DRUŽSTEV

Takovéto evidence bylo nutně zapotřebí především v tehdejších podmínkách, kdy se započaly realizovat staré představy o socialismu jako o systému bez zbožně peněžních vztahů a trhu. Zamýšlelo se nastolit místo nich takové vztahy, v nichž by se výrobky pohybovaly ve společnosti bez peněžní kalkulace. Vše mělo být z centra celkově řízeno, vypočítáno a bilancováno, ale nikoli v penězích, nýbrž ve fyzických jednotkách. Přitom v první, socialistické fázi měly být výrobky vzájemně směňovány sice už in natura, ale stále ještě ve formě zboží (tovaroobměn) — tedy ekvivalentně, podle principů „buržoazního práva". Až v pozdější, komunistické fázi měla být tato výměna zboží nahrazena výměnou výrobků (produktoobměn).

V tomto systému měly být zavedeny revoluční změny i do způsobu odměňování za práci a rozdělování spotřebních předmětů. Psal o tom již Marx ve své Kritice Gothajského programu a V. I. Lenin to konkretizoval ve Státu a revoluci (1917). Každý pracující, který vykonal určité množství společensky nutné práce, obdržel o tom potvrzení a v příslušném veřejném skladu dostal pak na něj jako ekvivalent určité množství spotřebních předmětů.

Nebude na škodu připomenout, že uvedené představy nezůstaly jen nějakými planými teoriemi, ale začaly se brzy realizovat (již v roce 1918). Svědčí o tom např. dekrety z března a srpna 1918, zavádějící postupně výměnu průmyslového zboží za potraviny v některých oblastech RSFSR, dekrety z listopadu 1918 a ledna 1919 opravňující orgány lidového komisariátu zásobování provádět výměnu zboží a výměnu výrobků, dekrety z prosince 1920 a ledna 1921 o bezplatném naturálním zásobování prac. obyvatelstva, dále předpisy o povinném zavedení pracovních knížek jako dokladů nejen o pracovní povinnosti, ale i o zásobování a sociálním zaopatření atd.

Jak jistě vyplývá již z pouhého výčtu těchto opatření, nebylo zavádění naturalizovaného systému rozdělování snad nějakou jednoduchou operací. Vyžadovalo si značné řídící a organizační zkušenosti a poměrně rozsáhlý aparát. Ten mohlo z velké části poskytnout právě spotřební družstevnictví.

3. PŮVODNÍ LENINOVA KONCEPCE (PROSINEC 1917) A PRVNÍ, KOMPROMISNÍ DEKRET O SPOTŘEBNÍCH DRUŽSTVECH (DUBEN 1918)

Proto též hned od října 1917 věnovala sovětská vláda právě spotřebnímu družstevnictví největší pozornost. Zde bylo soustředěno i těžiště politického boje, který musel být sveden předem, měla-li se tato družstva stát organizačním aparátem zabezpečujícím plánovaný nový systém rozdělování. Ostatní druhy družstev zůstávaly proto nutně zatím v pozadí.

Návrh prvního dekretu upravujícího postavení spotřebních družstev vypracoval sám V. I. Lenin, a to již v prosinci 1917. Publikován byl v sovětském tisku v lednu 1918 pod titulem „Návrh dekretu o spotřebních komunách". V tomto Leninově návrhu se zjevně odrážely zmíněné již Marxovy představy o družstvech — komunách, organizujících rozdělování výrobků a zahrnujících z toho důvodu nejen některé skupiny obyvatel, nýbrž veškeré obyvatelstvo: „Všichni státní příslušníci musí být členy místního spotřebního družstva (vesnického, volostního, osadního nebo sdružujícího jistou čtvrť města, určitou část ulice apod.).

Rodiny se mohou seskupovat do spotřebních družstev jakýmkoli způsobem, jedině s tím omezením, že v každém družstvu musí alespoň dvě třetiny počtu rodin patřit k třídám nezámožným (tj. dělníkům, rolníkům nenajímajícím žádné námezdní dělníky apod.).

Každé spotřební družstvo řídí kromě nákupu a rozdělování výrobků také odbyt místních výrobků. Z představenstev spotřebních družstev se utvoří zásobovací výbory a bez písemného potvrzení příslušného zásobovacího výboru není dovolen žádný transport výrobků.

Existující spotřební družstva se znárodňují a ukládá se jim, aby přijaly za své členy bez výjimky veškeré obyvatele určitého místa.

Soukromé osoby mohou kupovat výrobky nejen v místním skladu, nýbrž i v ústředních skladech, avšak jedině pod podmínkou, že o tom bude učiněn záznam do knih místního spotřebního družstva.

Převážení a obchodování výrobky bez potvrzení zásobovacích výborů se trestá konfiskací veškerého majetku vinníkova, nejméně půlročním vězením a nucenými pracemi . . ."[2])

Brzy po publikaci tohoto návrhu byla o něm zahájena jednání mezi zástupci sovětské vlády (dále RLK), Nejvyšší rady národního hospodářství (dále NRNH) a lidového komisariátu zásobování na jedné straně a zástupci spotřebních družstev na straně druhé. Jednání, která byla velmi složitá a proběhla v několika etapách, se osobně účastnil i V. I. Lenin. V závěru došlo přece jen k uzavření dohody, jejímž vyústěním bylo vypracování a schválení dekretu RLK „O spotřebních družstvech" (z 11. dubna 1918). Na jeho základě byla spotřební družstva povolána zásobovat všechny obyvatele příslušného místa (tedy i nečleny družstev — viz dále) spotřebními předměty, a to v souladu s normami stanovenými sovětskými orgány. V budoucnu měla podle podmínek i postupně realizovat ekvivalentní výměnu zboží a naturální odměňování za práci. To vše měla družstva provádět pod přímou kontrolou a dozorem sovětských orgánů.

Pro odpor zástupců družstev nebyly však dekretem uzákoněny některé další postuláty, z nichž některé byly obsaženy v námi citovaném projektu, a některé další prosazoval V. I. Lenin na jednáních koncem března 1918. Jak jsme už naznačili, neprošel především požadavek, aby družstva sdružovala všechny obyvatele příslušného místa. Členství v družstvech zůstalo tedy i nadále dobrovolné a v důsledku toho sdružovala družstva nikoli

[2]) V. I. Lenin, Spisy 26, str. 401—402. Praha 1954.

všechny, nýbrž jen některé skupiny obyvatel, těch, kteří se stali jejich členy. Byly zachovány i členské podíly a zápisné, i když s úlevami pro nemajetné obyvatele. Celkově však tento způsob řešení otázky členství nenapomáhal příliš tomu, aby se družstva stala hlavním článkem v rozdělovacím procesu.

Nebylo rovněž dosaženo původně proponovaného sjednocení spotřebního družstevnictví, které bylo nepochybně jednou ze základních podmínek pro to, aby se mohlo stát účinným nástrojem státní hospodářské politiky. V každém místě byla dekretem povolena oddělená existence dvou spotřebních družstev — všeobecného spotřebního družstva a třídního dělnického spotřebního družstva.

V souvislosti s tímto dekretem proto Všeruský ústřední výkonný výbor (dále VÚVV) konstatoval, že jej považuje za kompromisní řešení a přechodné opatření, které má být časem nahrazeno státním rozdělováním výrobků a zboží.[3])

Myšleno a vyjádřeno to bylo tedy jasně: spotřební družstva zatím existují a budou nějakou dobu existovat, protože se bez jejich organizační kapacity zatím obejít nemůžeme. Zároveň však družstevnictví pomalu dožívá a družstevní forma se bude postupně přetvářet. Nakonec dojde k úplnému splynutí spotřebního družstevnictví se sovětským státním aparátem. Stát převezme funkce, které nyní ještě plní družstevnictví. Jinými slovy řečeno — družstevnictví bude postátněno.

4. LENINOVY NÁVRHY NA PŘECHOD KE KOMUNISTICKÉMU SPOTŘEBNÍMU A VÝROBNÍMU SDRUŽENÍ VŠECH OBYVATEL (ÚNOR 1919)

Ačkoli o nutnosti přerodu starého družstevnictví nebylo jak se zdá pochyb, v přístupu k formám a metodám tohoto přerodu se projevovaly značné diference. Vedle uvedeného řešení prostřednictvím postátnění existovaly i jiné, citlivější koncepce.

V. I. Lenin, který spolu s ostatními sdílel přesvědčení o neodkladnosti přechodu k další etapě ve vztazích sovětského státu a družstev, sepsal a nechal v únoru 1919 rozeslat dopis upozorňující na to, kde konkrétně by mělo dojít k přechodu od buržoazního družstevnictví ke komunistickému spotřebnímu a výrobnímu sdružení všeho obyvatelstva:

„. . . Připusťme, že družstevnictví sdružuje 98 % obyvatelstva. Na vesnicích tomu tak bývá.

Stává se tím už družstevnictví komunou?

Nikoli, jestliže toto družstevnictví (1) poskytuje výhody (dividendy podle podílů apod.) skupině zvláštních podílníků; (2) ponechává si svůj zvláštní aparát a nezapojuje do něho všechno obyvatelstvo, na prvním místě proletariát a poloproletariát; (3) při rozdělování výrobků neposkytuje poloproletářům větší výhody než středním rolníkům, středním rol-

[3]) Dekrety sovětskoj vlasti, t. II., Moskva 1959, str. 76—77.

níkům než boháčům; (4) při opatřování výrobků nebere přebytky nejdříve boháčům, pak středním rolníkům a neopírá se přitom o proletáře a poloproletáře. Atd. apod.

Celá obtížnost úkolů (a celý obsah tohoto bezodkladného úkolu, který před námi stojí) je v tom, abychom vypracovali soustavu praktických opatření k přechodu od starého družstevnictví (nutně buržoazního, pokud je preferována vrstva podílníků, tvořících menšinu obyvatelstva, i z jiných důvodů) k nové a skutečné komuně — opatření k přechodu od buržoazně družstevního k proletářskému a komunistickému zásobování a rozdělování.“[4])

Srovnáme-li to, co jsme nyní uvedli, s obsahem dekretu z 11. dubna 1918 (viz výše), dospějeme k závěru, že Leninovy poznámky byly zjevně zaměřeny k překonání tohoto kompromisního dekretu. V tom se opíraly o skutečnost, že v politickém boji vedeném uvnitř družstevních orgánů, bylo koncem roku 1918 dosaženo jistých úspěchů, které umožnily další vývoj ve směru přeměny družstevnictví. Tento vývoj však v nich nikde nebyl charakterizován jako přechod k postátnění.

Leninská koncepce byla položena za základ i při vypracování programu KSR(b) z roku 1919, který v příslušné části konstatoval:

„V oblasti rozdělování je nyní úkolem sovětské moci neochvějně pokračovat v nahrazování obchodu plánovitým, celostátně organizovaným rozdělováním výrobků. Cílem je zorganizovat všechno obyvatelstvo v jednotnou síť spotřebních komun, schopných s největší rychlostí, plánovitostí, hospodárností a s nejmenším vynaložením práce rozdělovat všechny nezbytné výrobky, přičemž bude přísně centralizován celý distribuční aparát.

Základem spotřebních komun a jejich sdružení musí být nynější všeobecná a dělnická družstva, jež jsou největší organizací spotřebitelů a dějinami kapitalismu nejlépe připraveným aparátem masového rozdělování.

KSR považuje zásadně za jedině správné takovéto další komunistické rozvíjení družstevního aparátu, a nikoli jeho zavrhování, a proto musí soustavně pokračovat ve své politice: ukládat všem členům strany, aby pracovali v družstvech, řídit družstva také prostřednictvím odborů v komunistickém duchu, rozvíjet vlastní iniciativu a ukázněnost pracujícího obyvatelstva sdruženého v družstvech, usilovat o to, aby družstva podchycovala veškeré obyvatelstvo a aby tato družstva tvořila odshora až dolů jediné družstvo, zahrnující celou sovětskou republiku, a konečně — a to je hlavní — aby byl neustále zajišťován převážný vliv proletariátu na ostatní vrstvy pracujících a aby byla v praxi vyzkoušena různá opatření, usnadňující a uskutečňující přechod od maloburžoazních družstev starého, kapitalistického typu ke spotřebním komunám, vedeným proletáři a poloproletáři.“[5])

[4]) V. I. Lenin, Spisy 28, str. 456, Praha 1954.

[5]) KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, díl I., str. 368—369, Praha 1954.

Jak v Leninových poznámkách, tak i ve stranickém programu se tedy počítalo v podstatě se zachováním družstevní formy a dokonce s jejím rozšířením na celou společnost. Družstva měla být především sjednocena a tato jednotná družstva (komuny) zavedena pak v celém státě tak, aby jejich síť pokryla celou společnost, všechny občany a tím vším byla celostátně zabezpečena jednota v rozdělování výrobků.

5. ÚSTUP DRUŽSTEV Z OBLASTI VÝKUPU

Šlo tedy v prvé řadě o jednotný způsob rozdělování výrobků a spotřebních předmětů, jehož jediným organizačním aparátem se měla družstva stát. V této době se však již na rozdíl od dřívějška (viz např. výše uvedený Leninův Návrh dekretu o spotřebních komunách z prosince 1917) pomalu přestávalo mluvit o družstvech jako o organizacích provádějících výkup.

Ještě dekret RLK z 25. listopadu 1918 „O organizaci zásobování" jim sice ukládal účastnit se výkupu určitých výrobků spolu s orgány lidového komisariátu zásobování, ale družstva se svými výkupními povinnostmi většinou nevypořádala dobře. Částečně to bylo způsobeno i tím, že ve vztazích mezi orgány lidového komisariátu zásobování a družstvy vznikla celá řada kompetenčních sporů a nejasností. Obtíže se pak vystupňovaly zejména po změně metod výkupu zemědělských výrobků v lednu 1919 — tj. po zavedení tzv. prodrazvjorstky. Místo koupě a prodeje šlo zde totiž o soustavu odebírání všech přebytků zemědělských výrobků, což družstva, zvyklá pracovat jinými metodami, nebyla s to a zřejmě ani nechtěla zajistit. Tím se stalo, že výkup prostřednictvím prodrazvjorstky prováděly prakticky pouze orgány lidového komisariátu zásobování (jejich zásobovací oddíly apod.), které družstev používaly nejvýše jako svého technického aparátu, vykonávajícího v podstatě jen jejich příkazy. Zároveň s tím se nejvýrazněji právě u některých pracovníků tohoto lidového komisariátu (např. Sviděrskij, Cjurupa, Chinčuk) vytvářela představa, že tímto vývojem ztrácí družstevnictví své funkce v oblasti výkupu definitivně a zůstane tudíž omezeno jen na organizaci rozdělování, kde jeho funkce zatím ještě neodumřely.

6. PŘEMĚNA DRUŽSTEV VE SPOTŘEBNÍ KOMUNY (BŘEZEN 1919)

V oblasti rozdělování, distribuce se počítalo s tím, že bude jako základního organizačního článku využito spotřebních družstev. Bylo je třeba ovšem přizpůsobit novým úkolům plynoucím z jejich nynějšího soustředění na distribuční funkce a z přechodu celé společnosti ke komunistickému spotřebnímu sdružení (viz výše uvedené Leninovy poznámky z února 1919). Tyto nové úkoly a nové vztahy družstev ke společnosti jako celku a sovětskému státu se pochopitelně nemohly neodrazit ani na úpravě některých tradičních organizačních principů družstevnictví.

Nová právní úprava byla v těchto směrech provedena dekretem RLK z 16. března 1919 „O spotřebních komunách". Tímto dekretem byla v prvé řadě zlikvidována oddělená existence všeobecných družstev na jedné a dělnických družstev na druhé straně. Ve všech městech a vesnicích se tyto dvě dosud samostatné formy spotřebního družstevnictví spojovaly a reorganizovaly v jednotný orgán rozdělování — tzv. spotřební komunu. (Později byl název „spotřební komuna" zaměněn více vžitým starým názvem „spotřební společenstvo".)[6])

Do spotřební komuny se zahrnovalo všechno obyvatelstvo příslušného místa, přičemž každý občan se povinně stal členem komuny a byl připsán k některému z jejich rozdělovacích středisek. Zavedením povinného členství se sledovalo odstranění nerovnosti v rozdělování, neboť, jak se argumentovalo, za dosavadního systému dávala družstva přednost v zásobování svým členům před ostatními obyvateli — nečleny, což nyní mělo odpadnout.

S touto novou organizací členství v družstvech-komunách souviselo pak odstranění instituce zápisného a členských podílů. Podíly měly být dosavadním členům vráceny. Za situace, kdy bylo zrušeno zápisné a členské podíly, bylo pochopitelně nezbytné zajistit komunám materiální základnu jiným způsobem. Stalo se to způsobem, který byl adekvátní tehdejší době a systému tzv. válečného komunismu. Celá soustava spotřebních družstev-komun (s výjimkou nejnižších, vesnických článků) byla převedena na státní financování a všechny úřední osoby a zaměstnanci družstev, jejich svazů i jednotlivých spotřebních komun byli postaveni na roveň zaměstnancům orgánů lidového komisariátu zásobování.

To vše byly jistě velmi radikální změny proti dosavadnímu postavení družstev. Nejvýznamnější z nich bylo úzké propojení družstevní soustavy s orgány celé společnosti, resp. státu. Zejména napojení družstev na státní rozpočet pochopili mnozí jako postátnění.

Přesto se nám takováto charakteristika (tj. jako by dekret postátnil družstva) zdá přinejmenším sporná. Třebas jen z toho důvodu, že, jak jsme již uvedli, na státní rozpočet byly převedeny jen vyšší články družstevní hierarchie (týkalo se to jen Centrosojuzu, gubernských svazů družstev apod.). Více či méně samostatné postavení si však v tomto ohledu udržovaly družstevní organizace na vesnicích a těch byla koneckonců naprostá většina.

Proto také někteří pracovníci NRNH, lidového komisariátu zásobování aj., přívrženci absolutního postátnění, přišli nedlouho po vydání dekretu s návrhy, aby postátnění bylo dovedeno až do nejnižšího článku a tím dokončeno. Jejich iniciativa neustále rozvířovala a stupňovala diskusi kolem tohoto problému. Během této diskuse se čím dále tím více vyjasňovaly rozdíly mezi dvěma koncepcemi, postátňovací na jedné a znárodňovací na druhé straně. O rok později — na IX. sjezdu KSR(b) — stály již tyto koncepce zcela výrazně proti sobě.

[6]) Srov. Pravda z 3. července 1919.

Kromě tohoto základního problému nechal dekret z 16. března 1919 otevřeny ještě některé problémy další. Neřešil např. důsledně ani zmíněnou již otázku zapojení spotřebních družstev do výkupní činnosti. Bez ohledu na vyvinuvší se praxi, která značně omezila výkupní operace družstev, bylo v něm totiž stanoveno, že práva v oblasti výkupu přecházejí z dosavadních družstev na spotřební komuny v tom rozsahu, v jakém byla družstvům poskytnuta dosavadními předpisy. Takováto formulace nemohla pochopitelně vyřešit spory, které se týkaly právě výkladu dosavadních předpisů. Jelikož nebyla v dalších částech dekretu rozvedena (zbývající ustanovení se týkala převážně rozdělování a nikoli výkupu), zůstala otázka výkupních oprávnění i nadále jablkem sváru mezi zainteresovanými orgány a institucemi.

7. VÝROBNÍ DRUŽSTVA A KOLCHOZY

Na přelomu let 1919—1920 počal systém válečného komunismu dosahovat svého kulminačního stadia. Téměř celý hospodářský život byl již buď přímo řízen, nebo aspoň kontrolován prakticky z jednoho centra, tj. NRNH. Čím dále tím více se stupňující centralizace byla zároveň doplňována postupující naturalizací hospodářských vztahů a odměňování za práci.

Tyto vývojové tendence se samozřejmě nemohly vyhnout družstevnictví a jeho jednotlivým formám. Dekret z 16. března 1919 zapojil do nových hospodářských vztahů jen jednu z těchto forem — tj. družstva spotřební. Netýkal se však problematiky ostatních forem družstevnictví, zejména družstev výrobních a úvěrových.

Pokud se v této době mluvilo např. o výrobních družstvech, nemyslely se tím většinou kolchozy, nýbrž stará, před revolucí založená výrobní družstva (viz výše). Po Říjnové revoluci byl sice založen určitý počet kolchozů — většinou to byly výrobní zemědělské komuny —, ale nebylo jich příliš mnoho. Je pravda, že měly účinnou podporu hospodářských orgánů, které jim v mnoha směrech (při přidělování půdy apod.) dávaly přednost před individuálně hospodařícími rolníky.

Zároveň je však mnozí vedoucí hospodářští pracovníci nezřídka podceňovali a považovali pouze za jakousi přechodnou, dočasnou formu zemědělské výroby. Podle takových úvah měly kolchozy existovat jen v krátkém přechodném období, a to do té doby, než bude vybudováno jednotné celospolečenské hospodářství. Kolchozy jako oddělená společenstva, svobodné asociace výrobců, neměly v socialistické společnosti existovat, protože za socialismu se celá společnost má změnit jen v jednu jednotnou hospodářskou asociaci, sdružující všechny pracující. V těchto koncepcích neměla myšlenka tzv. kolektivizace zemědělství své místo jako konečný socialistický cíl, nýbrž maximálně jen jako prostředek přechodu k socialistickému zemědělství.

Na krajním křídle tohoto názorového směru vystupoval jeden z vedou-

cích hospodářských pracovníků J. Larin, který se v té době o možnostech kolchozů vyjadřoval velmi skepticky. Podle něho nemohla budoucnost patřit kolchozům proto, že to byly v podstatě samostatné hospodářské jednotky, činné především v zájmu svých členů a nikoli v zájmu celé společnosti. V tomto ohledu měly stejné rysy jako družstva a nemohly se proto podle Larina stát základem pro budování socialistického zemědělství a dokonce ani být použity jako prostředek přechodu k němu. Místo nich navrhoval J. Larin zakládat velké státní zemědělské závody, jakési „továrny na obilí", organizované stejně jako průmyslové závody ve městech.[7])

Existovaly pochopitelně i jiné názory na podstatu postupně se rodícího kolektivního zemědělství (kolchozů) než ty, které hájil J. Larin a jeho přívrženci. Všeobecně však lze konstatovat, že v době, o kterou se nám jedná, nebyl zdaleka ještě propracován plán kolektivizace zemědělství jako způsobu socialistické přeměny zemědělství, který by počítal s kolchozy jako se základním stavebním kamenem celé socialistické zemědělské struktury. Tento plán vypracoval V. I. Lenin až daleko později (1923).

Proto též v právních předpisech z doby válečného komunismu (1918 až 1920) figurovaly kolchozy jako hospodářské organizace mající některé rysy družstev (jako je např. dobrovolné členství aj.), stejně však i rysy odrážející jejich přechod od skupinově organizované výroby k jednotné celostátní výrobní organizaci. Máme zde na mysli např. ustanovení, podle něhož státní orgány považovaly produkci komuny za součást celostátního fondu zemědělské produkce a osobovaly si proto právo s ní disponovat, dále skutečnost, že za práci se v komunách odměňovalo podle jednotných celostátních norem, uplatňovaly se rovnostářské principy apod. Zcela markantním výrazem zvláštního postavení členů kolchozů pak bylo to, že byli — podobně jako pracovníci v průmyslových podnicích — odborově organizováni (v odborovém svazu Vserabotzemles).

Zvláštnosti kolchozů, týkající se jejich postavení v celém hospodářském mechanismu a jejich perspektiv do budoucna, způsobily, že kolchozy byly konstituovány odděleně od soustavy výrobních družstev starého typu a většinou také nebyly považovány za družstva.

Proto se též na ně nevztahoval dekret RLK z 27. ledna 1920 „O spojení všech druhů družstevních organizací". Podle tohoto dekretu byla úvěrová družstva a stará výrobní družstva podřízena družstvům spotřebním, jejichž struktura se tak stala základem sjednocení celého družstevnictví. Ke sjednocení došlo logicky pod vlivem celkového centralizačního procesu v řízení národního hospodářství. Konkrétní způsob tohoto sjednocení byl pak zvolen proto, že spotřební družstva byla v té době již vybudována a politicky posílena natolik, že se nejvíce hodila pro absorbování zatím stranou stojící organizační kapacity úvěrových a výrobních družstev. Nic přitom nevadilo, že spojované struktury spočívaly na různých organizačních principech (připomeňme, že členství ve spotřebních družstvech bylo povinné,

[7]) Srov. Izvěstija č. 67, rok 1918.

zatímco v ostatních družstvech dobrovolné). Rozhodla skutečnost, že tímto způsobem bylo nutno neutralizovat síly, kterým se vzhledem k menší pozornosti jim v minulosti věnované podařilo udržet pozice ve vedení úvěrových a výrobních družstev a které ve větší či menší míře stály v opozici vůči hospodářské politice válečného komunismu.

Začátkem roku 1920 byly tudíž sjednoceny všechny druhy družstev a zároveň s tím již zmíněnými formami propojeny na příslušné státní orgány — lidový komisariát zásobování a NRNH. Avšak kolchozy, jako specifická nedružstevní forma sdružení, zůstaly mimo toto sjednocení jako samostatné organizace, řízené lidovým komisariátem zemědělství.

8. LENINOVO VYSTOUPENÍ PROTI MILJUTINOVĚ KONCEPCI POSTÁTNĚNÍ DRUŽSTEV (DUBEN 1920)

Postupem doby se uvnitř KSR(b) vyhraňovaly dvě základní koncepce přestavby družstev. K jejich nejvýznamnějšímu střetu došlo v tomto období na IX. sjezdu KSR(b), konaném v březnu a dubnu 1920. V diskusi v družstevní sekci sjezdu i na jeho plenárním zasedání byla z obou stran snesena řada argumentů, většinou ideologické povahy. Přitom není bez zajímavosti, že s takovýmito argumenty vystupovali zejména někteří vedoucí hospodářští pracovníci, zástupci NRNH a lidového komisariátu zásobování.

Představitel NRNH Miljutin vyjádřil nespokojenost s dosavadním družstevním zákonodárstvím a požadoval, aby se pokračovalo v dalším postátňování družstev. Podle jeho výkladu byly zatím postátněny jen špičky družstevní soustavy, ale nikoli její nižší články. Navrhoval převést je na státní rozpočet a zreorganizovat je v oddělení místních sovětů. Kritizoval též dekret o spojení družstevnictví z ledna 1920 (viz výše), který prý nepřispěl k vytvoření jednotné soustavy sovětských ekonomických orgánů v celém státě. Místo spojování družstev je bylo třeba naopak rozbít a jejich jednotlivé články podřídit příslušným státním orgánům (tj. spotřební družstva v čele s Centrosojuzem lidovému komisariátu zásobování a výrobní družstva lidovému komisariátu zemědělství a NRNH). Podobně vystoupil i zástupce lidového komisariátu zásobování Sviděrskij, který brojil proti „škodlivým iluzím“, že družstevnictví je třeba chránit a chovat se k němu něžně.[8])

Tito, stejně jako někteří další soudruzi, se přitom odvolávali na výroky Marxe a dokonce i Lenina o vztahu socialismu k družstevnictví. Dnes, s výhodou určitého časového odstupu, se nám však zdá, že spíš než ideologickými zřeteli byli do svých pozic tlačeni potřebami praktické politiky. Máme na mysli především potřeby související se zaváděním přísně centralizovaného systému řízení národního hospodářství, který — v podobě z let 1918—1920 — musel nutně narazit na více či méně samostatnou, iniciativní činnost oddělených skupin obyvatelstva, tj. družstev.

[8]) Srov. Devjatyj s'jezd RKP(b), Protokoly, str. 262—302, 360—379, Moskva 1960.

Nebylo proto náhodou, že s požadavkem absolutního postátnění družstevnictví vystoupili zástupci právě těch hospodářských resortů (lidového komisariátu zásobování a NRNH), na jejichž bedrech spočívala hlavní tíha zavádění tohoto systému. Oni to také byli, kteří na sjezdu i jinde upozorňovali na své časté konflikty s družstvy, na jejich neochotu podřizovat se předpisům o zrušení tržních vztahů, mzdovým tarifům apod. Domnívali se zřejmě, že postátněním družstevnictví tyto konflikty odpadnou.

Proti takovému řešení vystoupil rozhodně Lenin. Vyslovil se pro citlivý přístup k družstvům, což považoval za důležité jak z politického, tak i z ekonomického hlediska. Varoval před škodami, ke kterým by došlo v praxi v případě přijetí navrhovaného, zdánlivě revolučního řešení: „Byli jsme za dlouhou dobu naší revoluční činnosti svědky toho, že když naše revoluční akce byly připraveny, byly korunovány úspěchem; když byly pouze prodchnuty revolučním zápalem, končily nezdarem.“[9])

Přijetí Miljutinových návrhů by podle Lenina ve skutečnosti přivodilo jen nezdar a zmatek. Mohlo vést k tomu, že funkce, které měly být postátněním družstevnictví zajištěny lépe, by byly pak vykonávány daleko hůře než dosud, protože státní orgány nebyly na převzetí těchto funkcí připraveny: „Miljutin říká: družstva jsou špatná, proto je předejte do správy volostním výkonným výborům. A máte komunistickou základnu v těchto družstvech, která chcete předat? Podstata věci — příprava — se obchází, razí se jen konečné heslo. Byla-li tato práce komunistů připravena a vytvořeny orgány, které jsou s to družstva převzít a řídit, je předání pochopitelné a pak to není třeba vyhlašovat na sjezdu strany... Je to podivné, když to slyšíme z úst s. Miljutina, který se spolu se s. Rykovem chystal podniknout dalekosáhlá opatření a přesvědčil se, že z toho nemůže udělat ani desetinu.“[10])

Lenin se též ostře postavil proti tomu, aby se při řešení družstevní problematiky vycházelo z předpokladu, že určitá hospodářská instituce může být získána pouze tím, že bude formálně postátněna. Označil takový přístup za vnášení čekistického ducha do hospodářských otázek: „... duch vaší rezoluce — podřídit volostnímu výkonnému výboru (v prvním bodě se přece praví „učinit opatření“) — to je duch čekistický, který byl nevhodně vnesen do hospodářské otázky.“[11])

Po Leninově vystoupení byla Miljutinova rezoluce v hlasování poražena a přijata byla rezoluce navržená Krestinským, která vycházela z leninské družstevní koncepce tak, jak jsme ji vyložili v předchozích částech této statě.

[9]) V. I. Lenin, Spisy 30, str. 486, Praha 1955.
[10]) V. I. Lenin, Spisy 30, str. 486—488.
[11]) Tamtéž, str. 489.

V závěru považujeme za vhodné připomenout, že k správnému pochopení leninské družstevní koncepce je nezbytné uvědomit si širší souvislosti, v nichž byla v letech 1917—1920 formována. Byla totiž jen součástí celkové ekonomické koncepce, která bývá — hlavně pokud jde o léta 1918—1920 — nazývána válečným komunismem. Šlo o poměrně rychlé zavádění komunistického systému výroby a rozdělování, přičemž družstevní principy se měly v širším rozsahu uplatnit hlavně při organizaci rozdělování.

Proto také byla největší pozornost v těchto letech věnována družstevnictví spotřebnímu. Výrobní družstevnictví stálo v pozadí, neboť se vycházelo z domněnky, že ve výrobě bude daleko dříve než v rozdělování zavedena jednotná celostátní organizace nedružstevního typu.

Spotřební družstva nezůstala ovšem nedotčena. Naopak, nově byla upravena jejich soustava, vztahy ke společnosti jako celku a jejich organizační principy. Došlo k sjednocení soustavy spotřebních družstev, částečnému jejich propojení na státní rozpočet a zavedení povinného členství všech obyvatel ve spotřebních družstvech — komunách.

V KSR(b), která byla inspirátorkou a vedoucí silou celého tohoto procesu, panovalo v té době shodné přesvědčení, že tento vývoj bude pokračovat, až bude časem doveden k úplnému znárodnění v souvislosti s celkovým zavedením komunistického systému výroby a rozdělování.

Během praktické realizace této obecné představy se však uvnitř KSR(b) začala rýsovat rozdílná východiska při řešení otázky lhůt a metod přístupu k této přeměně družstevnictví. Někteří vedoucí hospodářští pracovníci (Miljutin, Larin, Sviděrskij aj.), kteří byli znepokojeni praktickými obtížemi při plnění náročných úkolů období válečného komunismu, se krátkozrace rozhodli řešit je radikálním, jen zdánlivě revolučním způsobem, více či méně mechanickým postátněním družstevnictví. Šlo o řešení, které bychom cum grano salis mohli nazvat znárodnění okamžitým postátněním.

Na rozdíl od této skupiny viděl V. I. Lenin hlouběji, dál a dříve než oni poznal, že je třeba dialektičtějšího a tím snad i pomalejšího postupu. Proto nekompromisně a včas vystoupil proti jejich neuváženým návrhům. Postavil se tak proti snaze dobývat pozice v hospodářství mechanickým, administrativním řešením a proti revolučním frázím, které ve skutečnosti mají reakční obsah, neboť musí nevyhnutelně vést k hlubokým hospodářským krizím.

Toto základní metodologické východisko bylo a dodnes je vůbec typické pro leninský styl práce. Ono to také bylo, které umožnilo Leninovi, aby o několik let později (1923), v podmínkách NEP, změnil a propracoval svou původní družstevní koncepci ve známý Leninův družstevní plán.

К. МАЛЫ

В. И. Ленин и перестройка кооперации (1917—1920 гг.)

РЕЗЮМЕ

Ленинская концепция о кооперации в эти годы создавалась в связи с общей экономической концепцией, которая обычно, когда речь идет о периоде 1918—1920 гг., называется военным коммунизмом. Это означало прямое и относительно быстрое введение коммунистического способа производства и распределения. В этих рамках кооперация в более широком объеме должна была применяться в основном в организации распределения.

Поэтому в первые годы после Октябрьской революции уделялось самое большое внимание кооперации потребительской. Производственная кооперация отступала на задний план, так как предполагалось, что в производстве гораздо раньше, чем в области распределения будет заведена единая общегосударственная организация некооперативного типа.

Большинство потребительских кооперативов возникло в России в период первой мировой войны. После Октябрьской революции потребительская кооперация была несколько раз реорганизована. Самой значительной реорганизацией было их изменение в потребительские коммуны (1919 г.) Тогда произошло объединение до сих пор разрозненной системы потребительских кооперативов-коммун, частичное включение в государственный бюджет и введение обязательного членства всего населения в потребительских кооперативах-коммунах. Эта реорганизация (так же как и предыдущая в 1918 г.) была подготовлена при прямом, активном участии В. И. Ленина.

В КПР(б), которая была вдохновителем и руководящей силой во всем этом процессе, господствовало общее мнение, что перестройка кооперативов будет продолжаться и в будущем, пока не произойдет полная их национализация в связи с установлением коммунистического способа производства и распределения.

В процессе практической реализации этих общих представлений начали в КПР(б) возникать разные точки зрения при решении вопроса о сроках и методах осуществления конечного этапа перестройки кооперации. Некоторые руководящие хозяйственные работники (Милютин, Ларин, Свидерский и др.), которые были обеспокоены практическими трудностями при выполнении нелегких задач периода военного коммунизма, недальновидно решили разрешить их радикальным, только внешне революционным способом, а именно более или менее механически огосударствлением кооперации. На IX съезде КПР(б) в 1920 г. они предлагали также и то, чтобы сельские потребительские кооперативы-коммуны были переведены к местным советам в качестве их отделов.

В. И. Ленин некомпромиссно и своевременно выступил против этих необдуманных предложений. Он назвал такой подход безответственным и характеризовал его как внесение чекистского духа в решение хозяйственных вопросов. Ленин был против стремления завоевывать позиции в народном хозяйстве путем механических, административных решений и был против революционного фразерства, которое в действительности по своему содержанию является реакционным, так как оно неминуемо ведет к глубоким экономическим кризисам.

Эта основная методологическая точка зрения была и до сих пор остается типической для ленинского стиля работы в области руководства народным хозяйством. Именно она позволила Ленину в 1921 г. провести концепцию Новой экономической политики (НЭП) и на этой основе изменить и разработать в 1923 г. свою первоначальную концепцию о кооперации в известный ленинский кооперативный план.

1970 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA No. 1 Pag. 51—62

Rozvoj sovětské moci

JOSEF MEČL

I.

Po vítězství Říjnové revoluce řešily revoluční akty sovětské moci především otázky organizace státní moci. II. Všeruský sjezd sovětů schválil 25. října 1917 Leninovo provolání „Dělníkům, vojákům a rolníkům“, které obsahovalo elementární model sovětské moci: „. . . veškerá moc přechází všude do rukou sovětů dělnických, vojenských a rolnických zástupců, které také musí zajistit skutečný revoluční pořádek.“[1])

Normativní charakter hesla „veškerá moc do rukou sovětů“, spočíval v revoluční legalitě boje ruského proletariátu a jeho sovětské organizace o politickou moc s buržoazní vládou. Revoluce, která zvítězila v centru Ruska — v centrálních městech — mohla tento boj právě jen „legalizovat a podnítit“, fakticky však nemohla odevzdat moc v místech do rukou sovětů. V revoluční praxi se rozvinutí revolučního boje, reálné uchopení moci v celé zemi promítalo ve vztahu dělnické třídy k rolnictvu. „. . . v roce 1917, když moc přešla do rukou sovětů, byl tento vztah ještě zcela nejasný. První rok byl rokem, kdy městský proletariát ještě neměl na vesnici pevnou pozici. To zvláště vidíme v těch okrajových územích, kde dočasně zakotvila moc bělogvardějců . . . Viděli jsme, že proletářská moc se přímo na vesnici ještě nevytvořila, že nestačí proletářskou moc přenést zvenčí a dát ji na vesnici.“[2])

Výzva sovětské moci k periferii Ruska, aby i zde realizoval proletariát heslo „všechnu moc sovětům“, se stala současně signálem k zahájení kontrarevolučního boje „pohraničních, nacionalistických vlád“ proti vlastnímu i ruskému proletariátu. „Revoluce vzniklá v centru, nemohla dlouho zůstávat v rámci jeho omezeného území . . . nevyhnutelně se musela rozšířit na ostatní území. A skutečně revoluční vlna ze severu se po prvých dnech převratu rozlila po celém Rusku . . . Ale zde narazila na hráz v podobě „národních rad“ a oblastních „vlád“ — Don, Kubáň, Sibiř — které se vytvořily ještě před říjnem . . . Tyto národní „vlády“ nechtěly ani slyšet o socialistické revoluci.“[3]) Došlo k rozptylu revoluční moci,

[1]) V. I. Lenin, Spisy 26, str. 226.
[2]) V. I. Lenin, Spisy 30, str. 138.
[3]) J. Stalin, Okťabrskij pěrevorot i diktatura proletariata, str. 279, Moskva 1919.

který spočíval v aktivizaci revolučních sil v zemi, jež samostatně měly dotvářet, tj. fakticky budovat organismus sovětské moci a zmenšovat tak izolovanost revolučního centra. Sovětské Rusko se pokrývalo mozaikou revolučních ohnisek, které samostatně, iniciativně, bez pravidelné podpory centra měly provést revoluci: převzít moc a vykonávat ji. Heslo „veškerá moc přechází do rukou sovětů" bylo v tomto období chápáno jako výzva k lokální revoluční iniciativě, k decentralizované výstavbě sovětské moci.

Revoluční zápas ruského proletariátu s buržoazií o politickou moc se v konkrétní realitě Října projevoval již jako boj dvou státních organizací: sovětské organizace a státní mašinerie prozatímní vlády. Ruský proletariát využil již „hotové" formy revoluční moci — sovětů — naplnil je novým třídním obsahem a přeměnil ve státní formu. „Kdyby lidová tvůrčí iniciativa revolučních tříd nebyla vytvořila sověty, neměla by proletářská revoluce v Rusku naději na úspěch."[4])

Tento proces rozbití respektive rozložení starého státního aparátu začal již před Říjnovou revolucí.

Největší obavy vládnoucích kruhů předrevolučního Ruska vzbuzovala rostoucí demoralizace armády, ke které přispívaly jak válečné neúspěchy, pacifistická a protiimperialistická agitace levicově orientovaných sil, tak i vrozený odpor této „rolnické armády" k válce. Válka znásobila celkovou hospodářskou zaostalost Ruska a prohloubila rozpory, které se vytvářely dávno před vstupem Ruska do války. Rusko se účastnilo světového válečného konfliktu jako hospodářsky, politicky a vojensky nejhůře připravená mocnost. Přes imperialistické ambice Ruska zůstávaly jeho faktické možnosti velmi omezené.

Ani Únorová revoluce — pád samoděržaví a vytvoření buržoazně demokratické prozatímní vlády — nedokázala zastavit celkovou dezintegraci státního mechanismu. Naopak, buržoazní vláda objektivně uvolňovala cestu novým destrukčním jevům. Od samého počátku nebylo mocenské postavení Prozatímní vlády nesporné a vládě se nepodařilo po dobu své existence vytvořit homogenní sociální základnu své moci.

Originalita vývoje Únorové revoluce vytvořila podmínky pro vznik dvou mocenských center, pro „dvojvládí" dvou tříd. Základním rysem tohoto vývoje bylo, že žádný z určujících společenských faktorů neexistoval ve vyhraněné, rozhodující podobě. Proto výsledkem Únorové revoluce nebylo ani vytvoření „čistě buržoazní moci", ani diktatura proletariátu. Vznikla labilní „rovnováha" těchto pólů a jejím vnějším projevem bylo, že buržoazně demokratická moc představovaná Prozatímní vládou nemohla za této situace existovat bez podpory sovětů. Na druhé straně sověty, které mohly získat reálnou moc, se této možnosti dobrovolně a vědomě vzdaly. Komplikovaná situace v prvých dnech po Únorové revoluci si takto vynutila vznik „dvojvládí", založeného na momentální rovnováze sil buržoazie a pracujících. Dvojvládí však nemělo žádné perspektivy dalšího vývoje. Linie dohody mezi třídami, kterou uzavřel Petrohradský sovět a Prozatímní vláda, se zcela zákonitě musela změnit v linii boje tříd o výlučnou moc. „Svéráznost nynější situace v Rusku záleží v tom, že jde o přechod od první etapy revoluce, která dala moc buržoazii, protože proletariát nebyl dostatečně uvědomělý a zorganizovaný, k druhé její etapě, která musí dát moc do rukou proletariátu a chudých vrstev rolnictva."[5])

Existence mocenského „dvojvládí" byla dlouhodobou překážkou upevnění buržoazní moci v Rusku — v podstatě do července 1917 — a současně též specifickou vlastností nestabilizovaného státního mechanismu Prozatímní vlády.

[4]) V. I. Lenin, Spisy 26, str. 93.
[5]) V. I. Lenin, Spisy 24, str. 12.

Prozatímní vládě se zejména nepodařilo zastavit proces demoralizace armády. V předvečer Říjnové revoluce se armáda, tento nejmocnější prostředek státní moci, vymkla z dispozice vlády a přešla na stranu revoluce.

Byl-li vnitřní rozklad ruského státu nejmarkantnější v jeho armádě, neznamená to, že ostatní složky státního mechanismu zůstaly ušetřeny.

Snahy demokratizovat státní aparát se po Únorové revoluci proplétaly s nutností zracionalizovat ho pro potřeby války. Rozsah demokratizačních kroků vlády nebyl proto určován pouze jejím třídním profilem, ale též válkou a sociálním neklidem v zemi. („Rusko je nyní ze všech válčících zemí nejsvobodnější země na světě, jednak tím, že nepoužívá násilí vůči masám ...“)[6] Přitom se vcelku demokratický režim vytvářel více jako výslednice různorodých tlaků na vládu než jako realizace cílevědomé vládní politiky. A potud se v něm objevovaly jak momenty anarchie, tak i momenty politické reakce — totality. „‚Zákon‘: čím je větší demokracie, tím je blíže při každém zostření třídního boje mezi hlavními antagonisty k pogromům nebo k občanské válce (Rusko v období Kerenského, stávky a demonstrace ve Švýcarsku, Amerika verzus černoši, Německo I. 1919).“[7]

Prozatímní vláda kombinovala činnost reformované veřejné správy se zvláštním „militaristickým“ systémem vládních zmocněnců pro operativnější řízení správy země. Tento systém zatlačoval do pozadí místní samosprávu, jako těžkopádný ve válečné době nevhodný organismus. Sověty, rodící se orgán moci, představovaly dalšího nebezpečného konkurenta samosprávných orgánů.

Rozpuštěním carské státní policie a vytvořením demokraticky organizovaného mi-ličního sboru si vláda nezajistila třídně zcela spolehlivou oporu.

Vzhledem k tomu, že akceschopnost hlavních represívních složek státního aparátu byla vážně oslabena, vláda se stále častěji opírala o různé organizace nestátního charakteru. Soukromé organizace důstojníků, vojenské školy, Rytíři řádu sv. Jiří a další „zájmové organizace“ politicky exkluzívní se stávaly mocenskou oporou režimu. Tyto organizace však měly vlastní politické aspirace, které zdaleka nekončily službou vládě. Prozatímní vláda používala nabízených služeb a současně vzdorovala extrémním tlakům reakčních sil, které ohrožovaly její moc nastolením vojenské diktatury či restaurací monarchie.

V jednotlivých složkách státního aparátu vzrůstaly pocity stavovské solidarity, které se projevovaly formulováním specifických politických požadavků a stanovisek. Vzájemné soupeření politických skupin — určitých byrokratických profesí — uvnitř státního aparátu znesnadňovalo jeho ovladatelnost. Tradičně nízký stupeň depersonalizace státních funkcí, projevující se v minulosti zvláště v úplatnosti carských úředníků, nabyl tak nových forem.

Vlna organizovaných a živelných stávek, která postihla ruské hospodářství, byla nejen důsledkem spontánního odporu proletariátu k válce, nespokojenosti s tíživou hospodářskou situací, ale též výsledkem mimořádné aktivizace odborové činnosti. Odborové hnutí se po Únorové revoluci stalo nepříjemným partnerem vlády v hospodářskopolitických otázkách.

Byla-li nejúčinnější část státního aparátu, tj. armáda a policie, rozkládána krizovými jevy ve vlastních řadách, pak úpadek a ztráta společenské autority soudů a práva vůbec byly důsledkem krizového stavu společnosti. Ani jedna, ani druhá soupeřící strana je nepokládala za adekvátní prostředek řešení vzniklé situace.

Prozatímní vláda nezastavila rozkladný proces uvnitř státního mechanismu, její politika uvolnila síly, které ho urychlovaly.

Říjnová revoluce se snažila vtisknout tomuto procesu plánovitost a důslednost; negace nesměřovala proti vlastnímu mocenskému aparátu, ale proti staré moci. Přitom proletářská revoluce okamžitě neřešila

[6]) V. I. Lenin, Vybrané spisy II, str. 12.
[7]) V. I. Lenin, Leninskij sbornik XXXVI, str. 70.

konkrétní osud jednotlivých součástí starého státního aparátu. Sovětská moc jej zbavovala moci a v podstatě ponechávala jako „technický aparát" v perspektivně neurčitém postavení. Bylo zapotřebí pasivního odporu tohoto aparátu k revoluci, aby byl zrušen i v technickém (kádrovém) smyslu. Důležitý rozdíl mezi procesem negace státního aparátu před Říjnovou revolucí a po revoluci, spočíval právě ve skutečnosti, že Prozatímní vláda nebyla schopna nahrazovat rozložené části státního aparátu aparátem novým. Proces negace měl před Říjnem jednostranně destrukční povahu. Na druhé straně sovětská moc spojovala vědomou destrukci starého aparátu s budováním institucí sovětské státní moci. Součástí tohoto procesu byla též negace „dorevolučního" ruského práva.

Úkol proletářské revoluce — rozbití buržoazního státního aparátu — nemohl být proveden pouze ústředními orgány sovětské moci. Dělnicko-rolnická revoluční vláda byla zcela zaujata problémy na rusko-německé frontě, odkud sovětské moci hrozilo bezprostředně větší nebezpečí než od domácí kontrarevoluce. Proto se sovětská vláda snažila upevnit své pozice v centru, získat širší sociální základnu své moci účastí socialistických stran ve vládě a vybudovat základní soustavu nejvyšších státních orgánů. Boj s buržoazním státem vcelku však předpokládal maximální aktivitu a samostatnost celé sovětské organizace. „Sověty byly orgány bezprostředního povstání ke svržení buržoazie, byly orgánem ozbrojeného lidu k uchvácení moci . . . hlavní úkol sovětů byl vyhraněně bojový . . . svrhnout v určitém místě vládnoucí kapitalisty, chopit se moci; stalo se nevyhnutelným, že v tomto období tento úkol převládal . . . a nemohlo být ani řeči o nějaké plánovité všeruské centralizaci."[8]) Podobně jako sověty plnily úlohu institucionální formy masové revoluční akce, plnilo i právo — revoluční dekrety — úlohu revoluční výzvy k této akci: „Dělníci povstaňte, svrhněte buržoazii."

Heslo Říjnové revoluce — Všechnu moc sovětům — bylo realizováno nejen „samostatnou" revoluční aktivitou místních sovětských organizací, ale bylo též metodou rozvíjení sovětské moci revolučním centrem. Místní sovětské organizace nevytvářely spolu s centrem celostátní mocenský mechanismus propojený organizačními vazbami. Místní sověty byly ze všeho nejméně výkonnými orgány ústřední moci. Revoluční centrum neprojevovalo v tomto období výraznější snahu zakládat trvalé vazby s místními orgány a tak rozptylovat své omezené, faktické možnosti.[9])

Vzhledem k tomu, že pravidelný, fungující styk sovětského centra s místními orgány nebyl v revoluční situaci ani fakticky možný, realizovala sovětská vláda vztahy k sovětské organizaci formou mimořádných opatření. „. . . revoluční iniciativa míst a jednotlivých osob jak v centru,

[8]) VIII. Všeruský sjezd sovětů, stěnografičeskij zapis, str. 209, Moskva 1921.

[9]) „Rada lidových komisařů upozorňuje všechny místní sověty, že jako místní moc disponují též daňovými právy, v důsledku čehož všechny žádosti k centrální státní moci o subvence, nepodložené dostatečným zdůvodněním o nemožnosti získat nezbytné prostředky zavedením místních daní, nebudou uspokojeny"; srov. SU RSFSR 1917, No. 3, str. 47.

tak i v místech se zvláště energicky projevovala v různých „živelných“, neorganizovaných činech“ . . . v období, „které si vynutilo vyhlásit mimořádná opatření jako obecnou zásadu.“[10]) Jednou z forem „mimořádných opatření“ bylo vysílání komisařů a agentů lidových komisariátů do provincií.[11]) Zvláštní pozornost věnovala sovětská vláda oblastem, kde došlo k vážnému ohrožení sovětské moci zahraniční nebo domácí kontrarevolucí. V podstatě se jednalo o zavedení válečného režimu a podřízení sovětských orgánů zvláštnímu centrálnímu orgánu, který „centralizoval“ sovětskou organizaci v této oblasti.[12])

Proces postupné centralizace sovětské státní organizace — výstavba organizačních vazeb mezi sovětskou mocí v místech a všeruským centrem — postupoval zvolna. „V prvním období . . . vzhledem k přirozené reakci na starý byrokratický stát, se v místech vytvořila, ovšem bez jakékoliv snahy oddělit se od sovětského Ruska, určitá tendence ignorovat všeruské sovětské centrum a řešit všechny otázky místními silami. To vedlo k vytvoření jakoby samostatných republik, autonomií . . .“[13]) Tento proces vertikální centralizace sovětské státní výstavby byl komplikován přirozenou snahou místních sovětů „sdružovat se“ okolo místních, hospodářsko-politických středisek — zejména velkých průmyslových měst. „. . . . celá země se musí pokrýt sítí sovětských organizací, které musí vytvořit mezi sebou těsnou vzájemnou závislost. Každá z těchto organizací . . . je zcela autonomní v otázkách místní povahy, ale koordinuje svoji činnost s dekrety . . . centrální moci a s nařízeními největších organizací, jichž se stává součástí . . .“[14])

Sdružení sovětských organizací, která takto vznikala, přerůstala ve zvláštní územní organizace a často překračovala existující administrativně-územní rozdělení. Tak vznikala např. Ivanovo-Vozněsenská gubernie, Kazaňská „republika“, Kalužská „republika“ a Sibiřská oblast. Praktické důvody této místní koncentrace spočívaly především v úsilí sovětů znásobit vlastní, rozdrobené síly hospodářské i vojenské. Vzájemné sdružování místních sovětů posilovalo sovětskou organizaci jako celek, umožňovalo vyšší koncentraci sil v boji s kontrarevolucí a současně upevňovalo pozici „přirozeného“ hospodářsko-politického centra — města. Tato střediska revoluční moci se pak opírala o zázemí, vytvořené integrací místních

[10]) Encyklopedie gosudarstva i prava I, str. 1152, Moskva 1925—1926.

[11]) Srov. Dekret RLK 6. 4. 1918, Věstnik NKVD č. 1918; „. . . 4) Sověty poskytují bezpodmínečnou pomoc všem mimořádným a jiným komisařům jmenovaným RLK. Nařízení těchto komisařů jsou závazná pro všechny místní sověty.“; dále srov. Věstnik NKVD č. 12—13/1918; „. . . registraci zmocněnců vysílaných ústředními LK s vymezením jejich pravomoci se provádí v oddělení místní správy komisariátu vnitra. Seznam zmocněnců se týdně otiskuje . . . Za skutečné zmocněnce pokládejte jen ty, kteří jsou zaregistrováni . . .“

[12]) Srov. např. Dekret o mimořádném komisariátu Jižní oblasti — Věstnik NKVD č. 11/1918.

[13]) Věstnik NKVD č. 20/1918; z rezoluce I. sjezdu předsedů gubernských sovětů.

[14]) Věstnik otděla městnogo upravlenija KVD č. 1/1917; Dopis KVD místním sovětům, 27. 12. 1917.

sovětů, o soustavu hospodářských a politických vztahů, která se zde fakticky vytvořila. Sjednocení místních sovětů mělo v některých případech též institucionalizovanou formu a nazývala se „republikami". Např. Všesibiřský sjezd sovětů v Irkutsku schválil 26. 2. 1918 „konstituci" o organizaci sovětské moci. Dokument určoval kompetenci Všesibiřského sjezdu sovětů, Ústředního výkonného výboru a RLK Sibiře. II. Oblastní sjezd sovětů Sibiře schválil „rezoluci o míru", ve které prohlásil jménem Sibiřské sovětské republiky, že se „nepokládá za vázaného mírovou smlouvou, kterou uzavře RLK (ruská — J. M.) s německou vládou."[15])

Tyto takticko-politické příčiny seskupování ohnisek revoluční moci — sovětů — okolo sovětů ve velkých průmyslových městech, však byly pouze jednou z organizačních forem vnějších projevů vztahu městského proletariátu k rolnictvu v Říjnové revoluci. Městský proletariát byl vedoucí silou revolučního procesu a „strhával" vesnickou chudinu na stranu revoluce. V zemi s převahou rolnictva hrálo proto město nejen úlohu revoluční avantgardy, ale též úlohu organizačního centra, které samostatně, podle revolučních zákonů, plnilo důležité organizátorské funkce: organizace sovětské moci mezi rolnictvem. „Vesnice se nemůže za historických podmínek této epochy rovnat městu. Město nezbytně vede vesnici za sebou. Vesnice nutně jde za městem. Jde jen o to, která třída, mezi městskými třídami dokáže vést vesnici za sebou, která třída zmůže tento úkol a jakých forem nabude tato vedoucí úloha města."[16])

Základem této zvláštní formy rozvíjení sovětské organizace — její centralizace — je vytváření třídního svazku proletariátu a rolníků v socialistické revoluci. Proto také proces centralizace sovětské státní organizace nebyl jen úkolem organizačním. Z hlediska politiky proletariátu v období upevňování sovětské moci směřovala centralizace sovětské moci též k vytvoření fungujících administrativně-ekonomických vztahů mezi zespolečenštěnou výrobou ve městech a rolnickou malovýrobou na vesnici. Obsah a povaha těchto vztahů vyplývaly jak z potřeb „válečného komunismu" tak i z hospodářských možností rolnictva a z jeho proměnlivého přístupu k revoluci. Tím lze také do určité míry vysvětlit „proč princip demokratického centralismu položený za základ proletářského státu, dostával určité momenty taktiky vládnoucího proletariátu v zemi s převahou rolnictva".[17])

II.

V sovětském státním mechanismu zpočátku neexistoval speciální orgán pro výkon soudnictví. Právní akty sovětské moci v období od 25. 10. 1917 do 22. 11. 1917, kdy RLK schválila dekret o soudu č. 1, se novou organizací soudů nezabývaly.[18]) V tomto časově krátkém období se vytvořila

[15]) Srov. Sovětskoje pravo, žurnal Instituta sovětskogo prava, 1/1927.
[16]) V. I. Lenin, Spisy 30, str. 257.
[17]) V. Běljajev — Sovětskoje pravo č. 1/1927, str. 22.
[18]) Dekret o sudě, Sobranije Uzakoněnij No. 4,50/1917.

zvláštní situace, kdy sovětské právní předpisy stanovily — nahodile — soudní odpovědnost za určitá jednání přesto, že příslušné soudy zatím „právně“ nevznikly.

Např. dekret o půdě stanovil příslušnost „revolučního soudu“ pro potrestání poškozování konfiskovaného majetku;[19]) dekret o tisku předvídal zavedení soudní odpovědnosti tisku.[20]) Nařízení o rozšíření práv místní samosprávy v zásobování obsahovalo sankci za porušení tohoto nařízení: odnětí svobody do 1 roku a majetkový trest.[21]) „Provolání předsedy RLK k obyvatelstvu“ vyzývalo sověty, aby každého, kdo škodí věci lidu, zatkly a odevzdaly revolučnímu soudu.[22])

Takový pohled je však příliš formální, juristický. Ve skutečnosti náležel i výkon soudnictví do sféry „veškeré moci“ sovětů. Kromě toho již v této době, tj. před přijetím „dekretu o soudu“ vznikaly zvláštní soudní orgány z iniciativy místních sovětů. V některých obvodech Petrohradu sověty organizovaly „prozatímní revoluční soudy“; ve Vyborgském obvodu tvořilo „revoluční soud“ 5 členů, zástupců obvodního sovětu, obvodní odborové rady, obvodní rady závodních výborů, obvodní dumy a rady domovních výborů.[23]) V Moskvě byla většina případů přikazována „soudně-vyšetřovací komisi Vojenského revolučního výboru“, která vznikla již v prvých dnech po revoluci.[24]) V Kronštatu byl ve druhé polovině listopadu organizován soud „společenského svědomí“, ve kterém působili zástupci městské dumy, sovětských politických stran, odborů a tři soudci z povolání.[25])

Tendence vytvářet „revoluční soudní orgány“ ještě před vydáním dekretu o soudu byla typická zejména pro městská revoluční centra. Nové soudní orgány však zůstávaly vcelku ojedinělým jevem, starý soudní aparát byl téměř neporušený a ignoroval revoluční změny. „Podle toho, jak se základním úkolem moci stává nikoli vojenské potlačování, nýbrž správa, nebude typickým projevem potlačování a donucování zastřelení na místě, nýbrž soud. A v tomto ohledu nastoupily revoluční masy po 25. říjnu 1917 správnou cestu a dokázaly životaschopnost revoluce tím, že začaly zřizovat vlastní dělnické a rolnické soudy, ještě před vydáním jakýchkoli dekretů o rozpuštění byrokratického soudního aparátu.“[26])

V tomto období došlo ke svérázné symbiose staré soudní organizace — zatím mlčky trpěné — a nových fakticky vznikajících revolučních soudů.

Taková pomíjivá symbiosa nebyla specifikou pouze v soudní organizaci, podobný vztah se vytvořil mezi předrevoluční místní samosprávou a revoluční sovětskou mocí v místech — sověty. Ještě v prvních měsících

[19]) Dekrety sovětskoj vlasti, I., str. 17, Moskva 1957.
[20]) Tamtéž, str. 24.
[21]) Tamtéž, str. 26.
[22]) Tamtéž, str. 51.
[23]) Srov. Izvěstija CIK ... i Pětrogradskogo sověta, No. 219 a 220/1917.
[24]) Srov. Izvěstija Moskovskogo sověta, No. 204/1917.
[25]) Srov. Matěrialy Narodnogo Kommisariata Justicii, I., str. 54, Moskva 1918
[26]) V. I. Lenin, Spisy 27, str. 261.

roku 1918 existovala „samospráva“ a sověty paralelně a došlo k pokusům tyto dva systémy organicky spojit.[27])

Vypracování koncepce výstavby nové sovětské soudní organizace se setkalo s neočekávanými potížemi přímo v řadách odpovědných sovětských pracovníků.[28])

Rezervovaný přístup k výstavbě nové, sovětské soudní organizace se projevil již při projednávání návrhu „dekretu o soudu č. 1“ ... Návrh dekretu vyvolal větší odpor a pochybnosti — jinak velmi radikálních soudruhů — než likvidace bankovnictví . . .“[29])

Původní varianta dekretu vzbudila nesouhlas a obavy proto, že nepřipouštěla v otázkách práva a soudní organizace žádná „přechodná (kompromisní)“ řešení. „Velká dělnická a rolnická revoluce rozbíjí základy starého buržoazního řádu, spočívajícího na vykořisťování práce kapitálem a vyvolává nutnost zásadní přeměny starých zákonů, přizpůsobených k odumřelým společenským vztahům a vytvoření nových, skutečně demokratických institucí a zákonů. Před dělnicko-rolnickou vládou stojí neodkladný tvůrčí úkol — vybudování nových soudů a vypracování nových zákonů, které musí vyjadřovat právní vědomí lidových mas. Ale již nyní vyžaduje život likvidaci soudního byrokratického, buržoazního aparátu a zrušení dosud platných — zvlášť popuzujících revoluční právní vědomí — zákonů . . . (6) Pro rozhodování věcí občanských a trestních zřizují se místní revoluční soudy vytvářené . . . sověty . . . ve složení předseda a nejméně 2 členové, v rozhodování se řídí nikoliv psanými zákony svržených vlád, ale dekrety RLK, revolučním svědomím a revolučním právním vědomím.“[30])

Původní návrh tedy předpokládal zrušení celé soudní organizace, včetně instituce smírčích soudců a neplatnost (zákaz aplikace) dorevolučního právního řádu.

[27]) „Věstnik otděla městnogo upravlenija Komissariata vnutrenich děl, č. 4/1918, Moskva“ se pokusil svéráznou situaci řešit: „Otázky a odpovědi: Co se má stát se zemskými a místními samosprávami? . . . tam, kde orgány samosprávy nejsou naše, kde vystupují proti sovětské moci, musí být rozpuštěny, ale kde spolupracují se sověty, je nutné je s nimi sloučit, aby nebyly dva stejné orgány pracující paralelně. Rušení samosprávných orgánů musí probíhat postupně v závislosti na tom, jak sověty zvládly práci, která náležela samosprávě.“ Ještě 4. 1. 1918 vydal LKJ instrukci adresovanou „všem gubernským sovětům, městským a zemským samosprávám“, podle které se při gubernských zemských správách a správách městských zřizovaly statistická oddělení pro evidenci narození, sňatků atd.

V únoru 1918 byl publikován ve Věstniku NKVD článek V. Trutovského „Shoda v municipální práci“. Autor mj. píše: „. . . Upevnění sovětské moci v místech staví před nás otázku o ‚dvojvládí‘, které ještě v řadě míst existuje. Z jedné strany jako orgán moci vystupuje sovětská organizace, z druhé strany městské dumy a zemstva, zvolené na základě všeobecného volebního práva . . . Orgány samosprávy se musí postupně stát hospodářskými orgány sovětské moci . . . Městská nebo zemská správa pokud uznává sovětskou moc, může pokračovat v práci, ale je odpovědná sovětu. Takto se v podstatě na řízení věcí nic nemění, mění se pouze ‚zákonodárný‘ orgán, kterému je výkonný orgán a jeho aparát odpovědný . . .“

[28]) Ježenědělnik sovětskoj justicii č. 44—45/1922.

[29]) P. Stučka, „Pravda“ 3. ledna 1918.

[30]) Srov. Matěrialy narodnogo komisariata justicii, II., str. 103, Moskva 1918.

Existovaly oprávněné obavy, že tento radikální návrh nebude ve VÚVV schválen a zkomplikuje pokusy o vytvoření koaliční vlády bolševiků s levou frakcí socialistických revolucionářů.[31]) K tomu je nutné připomenout, že právě resort justice byl rezervován pro zástupce strany levých soc. revolucionářů.[32]) Proto byl již ohlášený návrh dekretu z jednání pléna VÚVV vzat zpět a přikázán k předběžnému projednání zvláštní komisi, která se však nikdy nesešla.[33]) Návrhem se poté začala zabývat RLK, která schválení několikrát odložila a pověřila pracovní komisi připravit definitivní návrh. Radě lidových komisařů trvalo 10 dní, než dekret o soudu schválila.[34])

Námitky, které se při posuzování návrhu dekretu projevily, byly v podstatě dvojího druhu. Za prvé, že totální likvidace staré soudní soustavy povede ke stavu „bezvládí" v soudní organizaci po dobu, než se vytvoří sovětské soudy.

Konečný návrh dekretu této námitce částečně vyhověl a z úplné likvidace starých soudů vypustil instituci smírčích soudců. Činnost smírčích soudců pouze pozastavil a připustil, aby se dosavadní smírčí soudci stali členy místních (lidových) soudů.[35, 36])

Nepochybně z taktických důvodů obsahoval pak dekret o soudu zásadu všeobecných voleb soudců občany a jen dočasně (výjimečně) je měly volit sověty. Původní návrh stanovil jako zásadu volbu soudců sověty. V listopadu 1917 se konaly volby do Ústavodárného shromáždění a dekret proto neodmítl všeobecné volby jako princip sovětské státní organizace.

Změny původní redakce návrhu dekretu odpovídaly v tomto směru skromným požadavkům Programu sociálně demokratické dělnické strany Ruska z roku 1903 v oblasti justice. Program požadoval „volitelnost soudců lidem", soudní odpovědnost úředních osob a právo občana užívat před státními orgány své mateřštiny vedle státního jazyka.[37])

Druhá námitka upozorňovala na nebezpečí, že ještě nehotová sovětská soudní organizace se ocitne v právním vakuu. Vyskytly se obavy, že zákaz používání dorevolučních právních norem povede k soudní zvůli, neboť sovětských právních předpisů byl velmi omezený počet. Celé oblasti společenských vztahů tak nebudou právem regulovány. Takové byly většinou námitky proti absolutnímu „spálení starých zákonů".[38])

Proti původnímu návrhu „revoluční soudy se řídí nikoliv zákony svržených vlád" přijal dekret v čl. 5 řešení, které relativizovalo tuto striktní

[31]) VCIK (II), 27. 10.—29. 12. 1917, stěnografičeskij zapis, str. 53, Moskva 1918.

[32]) Štejnberg, jeden z představitelů této strany, byl pak komisařem justice od 13. 12. 1917 do 16. 3. 1918.

[33]) Děkrety sovětskoj vlasti, I., str. 126.

[34]) Srov. Proletarskaja revoljucija i pravo, No. 1, 1918.

[35]) Srov. Děkret o sudě, SU No. 4, str. 50 (2).

[36]) Ve skutečnosti však byla účast „starých právníků" v sovětském soudním aparátu nepatrná.

[37]) Srov. KSSS v rezolucích a usneseních I, str. 33, Praha 1954.

[38]) P. Stučka, Izbrannyje proizvěděnija po marxisticko-leninskoj těorii prava, str. 159, Riga 1964.

formulaci. Zákony svržených vlád mohl soud aplikovat jen potud, pokud nebyly zrušeny revolucí a neodporovaly revolučnímu svědomí a revolučnímu právnímu vědomí.[39])

„Poznámka: Zrušenými jsou všechny zákony, odporující dekretům Ústředního výkonného výboru sovětů dělnických, vojenských a rolnických zástupců a Dělnicko-rolnické vlády, a též programům Ruské sociální demokratické dělnické strany a strany socialistů-revolucionářů". Tato „poznámka" k čl. 5 dekretu soudu měla význam interpretačního pravidla tohoto článku. Snažila se vysvětlit právně neurčité pojmy obecné „derogační normy", tj. revoluce, revoluční svědomí a revoluční právní vědomí.[40])

Dekret o soudu vešel do odborné literatury jako „historická" norma, která „stála" při zrodu sovětského soudu a práva. Dekret o soudu nevyřešil jednoznačně vztah starého a nového práva; řešení, které soudům nabídl, tzn. organicky nejednotnou soustavu pramenů práva — část starého práva, nové sovětské právo, právní vědomí a revoluční svědomí — vyvolávalo v praxi problémy, které tvůrci dekretu nemohli předpokládat.[41])

[39]) „Dekret o soudu č. 1" použil pojmu „právní vědomí" pouze jako kritéria použitelnosti práva svržených vlád. V koncepci „dekretu o soudu č. 2" se již projevil vliv levoeserovského lidového komisariátu spravedlnosti. Pokud jde o řešení kontinuity či diskontinuity mezi starým a novým právem, byl krokem zpět ve srovnání s „dekretem o soudu č. 1". Připustil totiž jako zásadu platnost „soudních řádů z roku 1864", pokud nejsou zrušeny sovětskými zákony a neodporují „právnímu vědomí pracujících tříd". V případě, kdy soud „zrušil", neaplikoval „zastaralé nebo buržoazní zákony" pro rozpor s „právním vědomím . . .", musel „zrušení" odůvodnit. Dekret o soudu č. 1 upravil používání „práva svržených vlád" jako výjimku „jen potud, pokud"; dekret o soudu č. 2 rozlišoval mezi procesním právem a materiálním právem. Staré procesní právo pokládal v zásadě za platné, v aplikaci starého materiálního práva zachoval koncepci dekretu o soudu č. 1 (srov. Děkrety sovětskoj vlasti I, str. 468). Za pramen práva — formu soudního práva — označil „socialistické svědomí" až „dekret o soudu č. 3", který tak určil prameny práva trestního: „dekrety dělnicko-rolnické vlády a socialistické svědomí" (srov. Děkrety sovětskoj vlasti III, str. 17).

Právní vědomí nebylo obecnou formou práva, ale pouze formou práva soudního. Proto řešení vztahu starého a nového práva, tak jak bylo obsaženo v dekretech o soudu, nelze vztahovat na celou oblast dorevolučního právního řádu. Význam právního vědomí jako formy práva byl nepřímo úměrný rozvoji sovětského zákonodárství. Charakteru formy práva nabývalo právní vědomí v těch „právních odvětvích", která ještě nebyla regulována sovětským právem. Význam formy práva si právní vědomí zachovalo zejména v trestním právu až do jeho kodifikace v roce 1922.

[40]) Podle P. Stučky — autora předlohy dekretu o soudu — znění této poznámky navrhl V. I. Lenin; srov. Stučka, Revoljucia prava 1/1925.

[41]) V roce 1922 k tomu P. Stučka v Izvěstijích poznamenal: „Když jsme psali dekret č. 1 o revolučním právním vědomí, učinili jsme to z nutnosti, ale nikdy jsme neprohlásili právní vědomí jakýmsi tajemným zdrojem pravdy a spravedlnosti" (srov. Izvěstija č. 68, 25. 3. 1922). „Proletářské soudy se domnívaly, že tvoří nové právo, komunistické — tehdy ještě věřily v takový pojem — ale ve skutečnosti rozhodovaly obvykle buržoazně, jindy dokonce po nevolnicku, zřídka ve smyslu proletářského cítění, sovětsky, socialisticky, . . . můžeme tak soudit podle jednotlivých publikovaných případů . . ." (srov. P. Stučka, Izbrannyje proizvěděnija, str. 359). „. . . revoluční svědomí a revoluční právní vědomí, kterými se především řídily ve

Zkoumáme-li dekret o soudu též jako první organizační normu sovětské soudní soustavy, pak zjistíme, že položil základ dualistické soudní soustavy; na jedné straně vznikly místní soudy, pro které dekret stanovil prameny práva, na druhé straně revoluční tribunály, pro které formální pramen práva neurčil.

Další vývoj dualismus „řádných a mimořádných soudů" prohloubil a vytvořil v prvních letech sovětského státu komplikované systémy uvnitř soudní organizace.

Realizace idejí dekretu o soudu se tak stala dlouhodobým procesem budování sovětské soudní organizace a dotváření funkcí socialistického soudu a práva při upevňování sovětské moci.

Й. МЕЧЛ

Развитие советской власти

РЕЗЮМЕ

I.

После победы Великой Октябрьской социалистической революции революционные акты советской власти решили вопрос организации государственной власти. II Всероссийский съезд советов утвердил 25 октября 1917 г. ленинское воззвание „Рабочим, солдатам и крестьянам", которое содержало элементарную модель советской власти: „. . . вся власть на местах переходит к советам рабочих, солдатских и крестьянских депутатов, которые и должны обеспечить подлинный революционный порядок."

Значение лозунга „вся власть Советам" заключалось в революционном легальном характере борьбы русского пролетариата и его советской организации против буржуазного правительства за политическую власть. Революция, которая победила в центре России — в центральных городах — смогла эту борьбу именно „легализовать и стимулировать" фактически, однако, не смогла передать власть на местах Советам.

В революционной практике развитие революционной борьбы, реальный захват власти во всей стране отражался и на отношении рабочего класса к крестьянству. Одновременно это воззвание было и сигналом для начала контрреволюционной войны „пограничных, националистических" правительств против собственного и русского пролетариата.

Причем революционная схватка русского пролетариата с буржуазией за политическую власть проявлялась уже как борьба двух государственных систем; советской системы и государственного механизма Временного правительства. Процесс отрицания старого государственного аппарата становится поэтому важной частью революционной борьбы пролетариата с буржуазией. Этот процесс слома органов буржуазной власти начался уже до Октябрьской революции.

Октябрьская революция пыталась внести в этот процесс планомерность и последовательность; отрицание не было направлено против своего аппарата, но против старой власти. При

[41]) Pokrač. pozn.:
svém rozhodování místní soudy, vedly v podstatě k jedinému závěru: soud je svobodný ve výběru trestu v závislostech na okolnostech případu. A říci předběžně, zda obviněnému hrozí odnětí svobody do dvou let (». . . místní soudy rozhodují . . . v trestních věcech, hrozí-li obviněnému trest odnětí svobody do dvou let . . .«, čl. 2 dekretu o soudu — pozn. J. M.), bylo možné v nejlepším případě pouze v takových případech, jako vražda, loupež, banditismus . . ." (srov. D. I. Kurskij, Okťabrskij pěrevorot i diktatura proletariata, str. 248, Moskva 1919).

этом пролетарская революция сразу не разрешила вопрос о конкретной судьбе отдельных частей старого государственного аппарата. Советская власть лишала его власти и в основном сохраняла его как „технический аппарат" перспективно в неопределенном положении. Только после пассивного сопротивления этого аппарата против революции он был ликвидирован и в техническом (кадровом) смысле. Важная разница между процессом отрицания государственного аппарата до Октябрьской революции и после революции заключалась именно в том, что Временное правительство не было способно заменить разложенные части государственного аппарата новым аппаратом. Процесс отрицания до Октября имел односторонний разрушительный характер. С другой стороны советская власть соединяла сознательный слом старого аппарата с созданием органов советской государственной власти. Неотделимой частью этого процесса было также постепенное отрицание „дореволюционного" русского права.

II.

В советском государственном механизме сначала не существовал специальный орган для осуществления правосудия. Правовые акты советской власти с 25 октября 1917 г. до 22 ноября 1917 г., когда СНК утвердил декрет о суде № 1, вопросом об организации судов не занимались. В этом по времени коротком периоде создалось особое положение, когда советские правовые нормы устанавливали — случайно — судебную ответственность за определенные действия, несмотря на то, что соответствующие суды пока „юридически" не возникли. Такой взгляд, однако, является слишком формально-юридическим. В действительности осуществление правосудия принадлежало сфере „всей власти" советов. Кроме того уже в этот период, т. е. до принятия „декрета о суде" возникали особые судебные органы по инициативе советов.

Основой советского судоустройства стал декрет о суде № 1. Декрет о суде не решил однозначно вопрос о взаимоотношении старого и нового права. Решение, которое предоставило судам так называемую органически неединую систему источников права — часть старого права, новое советское право, правовое сознание и революционную совесть — вызвало в практике проблемы, которые авторы декрета не могли предполагать.

Если исследовать декрет о суде также как первую организационную норму советской судебной системы, то можно установить, что он заложил основу дуалистической судебной системы; с одной стороны возникли местные суды, для которых декрет установил источники права, с другой стороны — революционные трибуналы, для которых формальный источник права не определил.

Реализация идей декрета о суде стала, таким образом, долговременным процессом исканий действительного смысла права и судов при укреплении советской власти.

1970 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA No. 1 Pag. 63—75

K některým myšlenkám V. I. Lenina o úloze a postavení sovětů

KAROL ONDRIS

Nesporným kladem každé doby, která je charakterizována silným politickým kvasem, je vyvolání řady nových otázek. Otázky jednou položené měly by být zodpovězeny, nemá-li se teorie marxismu-leninismu jako teorie revoluční, vyvíjející se, omezit na pouhou apologetiku, či dokonce samoúčelnou polemiku pro polemiku, která sice dokáže protivníkovi všechny všední i smrtelné hříchy, ale na položenou otázku odpověď nedává.

Na položené otázky se hledá odpověď nutně u zdrojů vědecké teorie marxismu-leninismu, tj. u klasiků. Jejich výchozí teoretické pozice se konfrontují s praxí pozdějšího revolučního hnutí a teoretickým zobecněním praktických zkušeností. Zdá se přitom, že sílí tendence, která snad i pod vlivem jubilejních oslav V. I. Lenina obrací stále větší pozornost k jeho teoretickému odkazu. Je-li tato tendence skutečností, bude to jen odčinění opomenutí, k němuž došlo v posledních letech, kdy pod vlivem odhalení hrubých deformací způsobených komunistickému hnutí v důsledku kultu osobnosti se jaksi na dílo V. I. Lenina pozapomnělo. Jinak řečeno — s odsouzením kultu osobnosti a deformací leninismu se byť snad i nechtěně „vylila vanička i s dítětem".

Jednou z mnoha položených otázek a otázek nezodpovězených, či zodpovězených jen částečně, je problém socialistické samosprávy. Problém zásadní teoretické povahy, v němž je zkoncentrována klíčová problematika socialistického státu a perspektiv jeho vývoje, ale právě proto i problém navýsost politický či aktuálně politický. Věda a politika se v této otázce dostávají jaksi do poloh nepřejících vzájemnému pochopení. Pravděpodobně pro nepříliš uvážlivé forzírování samosprávy v jisté politické situaci v podmínkách, kdy namísto teoretického zkoumání problému nastoupilo praktickopolitické prosazování či popularizování nehotových, nedopracovaných závěrů, sledující v této konkrétní situaci nutně politické cíle.

Na druhé straně v polemickém zápalu proti výše uvedeným jevům, které koneckonců myšlenku socialistické samosprávy mohly jen zkompromitovat, se nejednou velmi jednostranně dospívá k negování nejen naší minulosti či minulé, tj. předlednové politiky jako celku, ale teoretických závěrů, obsažených zejména v Programu KSSS.

Praktickopolitické zřetele stejně jako zřetele teoretické mluví pro to,

aby se právě dílu V. I. Lenina a prvním zkušenostem nové revoluční moci, která vzešla z Velké říjnové socialistické revoluce, věnovala rozhodující pozornost. A to pozornost alespoň ve dvou základních rovinách — rovině teoretického propracování koncepce sovětů a v rovině konfrontace této koncepce s praxí sovětské výstavby v prvních letech existence sovětské moci, tj. i tomu odpovídajících korektur teoretické koncepce podle shromažďovaných a zobecňovaných zkušeností v oblasti sovětské výstavby.

Pohled v těchto dvou rovinách je nezbytný z jednoho základního důvodu. Praxe nejen prověřovala teoretická východiska a závěry, ale přinášela i podněty v měnící se situaci — vnitřně i zahraničně politické — které nemohly neovlivnit původní představy, více či méně je měnit, ale vždy ve směru sledování cest k dosažení dlouhodobých, zásadních cílů revoluce. Marxisticko-leninská teorie jako teorie poznání dlouhodobých cílů není a nemůže být politikou realizována přímočaře, nemá-li se politika odcizit jednomu z nejvlastnějších úkolů — být zprostředkující a základní integrující silou společnosti, tj. nemá-li se politika ze síly sloužící rozvoji společnosti stát silou stojící nad společností.

1. K. MARX A B. ENGELS O USPOŘÁDÁNÍ PROLETÁŘSKÉ REVOLUČNÍ MOCI

Za základ teoretických úvah a koncepcí socialistické samosprávy slouží zpravidla Marxovy a Engelsovy kritické poznámky k návrhům Gothajského a Erfurtského programu. Poznámky psané ve velmi konkrétních souvislostech patří ovšem do širšího celku jejich názorů na dva základní problémy. Prvním z těchto problémů je vztah proletariátu k buržoaznímu státu a nahrazení tohoto státu „proletariátem zorganizovaným v panující třídu, tj. diktaturu proletariátu“. Druhým problémem jsou další osudy tohoto státu vzešlého z vítězné revoluce jako „státu již nikoli ve vlastním smyslu slova“.

Marxovy a Engelsovy názory jsou přitom namnoze velmi zajímavou syntézou teoretického přístupu s přístupem praktickopolitickým. Jinak řečeno — jejich pohled na problémy je pohledem ze dvou zorných úhlů. První zorný úhel bychom mohli s jistými výhradami označit jako úhel filosofickoteoretický, druhý pak jako pohled s převažujícími praktickopolitickými zřeteli. V podstatě to, co V. I. Lenin poznamenává k Marxovu vztahu k řešení otázky forem proletářské státní moci. Marx „. . . si tuto »novou« moc nevymýšlí . . .,“ píše V. I. Lenin, „. . . ale zkoumá, j a k ji samy revoluce »o b j e v u j í«, . . . jak k tomuto úkolu p ř i s t u p u j e samo dělnické hnutí, jak jej začíná řešit p r a x e“.

Bylo by nanejvýš nesprávné konstruovat z uvedeného nějaký rozpor mezi oběma pohledy na problémy forem a povahy proletářské moci. První praktický revoluční pokus, jakým bezesporu byla Komuna, spolu s rozmanitostí pohledů na její zkušenost i další vývoj v mezinárodním dělnickém hnutí nejenže nemohly neovlivnit, ale prohloubily původní teoretická

východiska a závěry. Nemohly rovněž nevnést do jejich závěrů ony zmíněné, byť ne přesně, výstižně řečeno praktickopolitické pohledy, když samo hnutí umožnilo konfrontaci původních teoretických závěrů s prvními praktickými zkušenostmi a tedy i prohloubení i konkrétnější formulování závěrů.

V této souvislosti nutno učinit ještě poznámku o chápání samosprávy Marxem a Engelsem a vztahu samosprávy k základnímu problému — k problému formy proletářské politické moci. Platí zde v mnohém to, co K. Marx napsal v souvislosti s Komunou. „Je obvyklým osudem nových dějinných výtvorů, že bývají mylně považovány za obdobu zjevů starších, dokonce přežilých forem společenského života, jimž se poněkud podobají. Tak i tato nová Komuna, která láme moderní státní moc, byla považována za vzkříšení středověkých komun, které tu byly před onou státní mocí a tvořily její základnu. — Komunální zřízení bylo mylně považováno za pokus nahradit svazem drobných států, jak o něm snil Montesquieu a girondisté, onu jednotu velikých národů, která sice původně vznikla násilím, avšak přesto se dnes stala mocným činitelem společenské výroby. Antagonismus mezi Komunou a státní mocí byl omylem považován za přehnanou formu starého boje proti přílišné centralizaci.“[1])

Marxovy a Engelsovy výroky o „samosprávě“ či „místní samosprávě“ se nejednou dočkaly podobného výkladu anebo na straně druhé se o nich taktně mlčí jako o nějaké okrajové záležitosti, či ještě hůř — dává se jim zcela jiný význam, zastírající či negující původní smysl a význam „samosprávy“ v závěrech, k nimž dospěly na základě zkušeností Komuny.

S odstupem času by se dalo s jistými výhradami říci, že jednou z vnějších, formálních příčin komolenin i nepochopení jejich závěrů byl termín „samospráva“, jehož adekvátní význam lze pouze dedukovat z výroků Marxe a Engelse. Termín, který koneckonců ani u V. I. Lenina není nijak běžný. Právě opak je pravdou.

U Marxe a Engelse se s termínem „samospráva“ setkáváme jednak v negativním vymezení, jednak ve vymezení pozitivním. Z Marxových výroků snad nejvýrazněji obsah tohoto pojmu vyjadřují jeho slova v „Občanské válce ve Francii“, kde píše: „Už jen pouhá existence Komuny přinášela s sebou jako samozřejmost místní samosprávu, ale ne už jako protiváhu státní moci, která se nyní stává zbytečnou.“[2])

Není nutné snad uvádět další citáty z výše citovaného díla „Občanská válka ve Francii“, aby bylo zcela jasné pojetí samosprávy v onom novém či netradičním smyslu, který nemá zcela nic společného s tím pojetím a praxí, jak je známe z buržoazní samosprávy. Místní samospráva nikoli jako protiváha státní moci, ale jako organická součást té „konečně nalezené formy proletářské moci“, v níž „Komuna se měla stát politickou

[1]) Marx—Engels, Vybrané spisy I, str. 542.

[2]) Marx—Engels, Vybrané spisy I, str. 542; citováno podle V. I. Lenina, Marxismus o státu, str. 129.

formou i nejmenší vsi . . .“ a jednota národa „. . . neměla být rozbita, nýbrž naopak organizována komunálním zřízením, měla se stát skutečností zničením oné státní moci, která se vydávala za ztělesnění této jednoty, ale chtěla být nezávislou a nadřízenou vůči národu, na jehož těle byla cizopasným nádorem.“[3])

K dokreslení nutno uvést ještě Engelsova slova z dopisu Kautskému z 29. června 1891. „Tedy jednotná republika. — píše zde Engels — Ale nikoli ve smyslu nynější francouzské republiky, která není ničím jiným než r. 1798 založeným císařstvím bez císaře. Od roku 1792 do 1798 měl každý francouzský departement, každá obec úplnou samosprávu podle amerického vzoru, a to musíme mít i my. Jak má být zařízena samospráva a jak je možno se obejít bez byrokracie, to nám dokázala Amerika a první francouzská republika a ukazuje to dnes ještě Kanada, Austrálie a jiné anglické kolonie. A taková oblastní a obecní samospráva je mnohem svobodnější než např. švýcarský federalismus, kde je sice kanton velmi nezávislý na spolkovém státu, ale také na okrese a obci. Kantonální vlády jmenují okresní místodržitele a prefekty, což je v zemích anglického jazyka naprosto neznámé a o čemž nechceme ani my v budoucnosti nic slyšet, právě tak jako o pruských zemských a vládních radech.“[4])

Engels, mluví-li o samosprávě v souvislosti s otázkou příští organizace politické moci proletariátu, dospívá k závěru, který V. I. Lenin výstižně vyjadřuje v poznámce k výše zmíněnému dopisu Engelse Kautskému slovy: „Teoreticky zvlášť NB spojení diktatury proletariátu s co nejúplnější místní samosprávou.“[5])

Učiníme-li stručné závěry výše uvedeného, je zřejmé, že samospráva o níž mluví, je realizovatelná pouze za předpokladu dobytí politické moci proletariátem, rozbitím, zničením státního stroje a jeho nahrazení novým. Toho státního stroje, jehož hlavní pilíře tvoří byrokracie a stálá armáda.

Jde o samosprávu realizovatelnou v demokratické republice, která jak poznamenává Engels „. . . je dokonce specifickou formou pro diktaturu proletariátu, jak již ukázala velké francouzská revoluce“.[6]) A předpokládá mimo jiné „. . . soustředění veškeré politické moci v rukou zástupců lidu“.[7]) Tedy samosprávu, kterou nevymýšleli, ale jejíž představu si vytvářeli na základě zkušeností Komuny a rovněž zkušeností samosprávy realizované v podmínkách neexistence dozoru a poručníkování státu shora, tj. v podmínkách, kdy samospráva nehraje roli politické konkurence státní moci.

2. V. I. LENIN A IDEA SOVĚTŮ

Uvedená, stručná a v mnohém i jednostranná — především na problémy samosprávy — zaměřená rekapitulace názorů K. Marxe a B. Engelse, sle-

[3]) Tamtéž, str. 541.
[4]) Marx—Engels, Kritika programů, str. 106.
[5]) V. I. Lenin, Marxismus o státu, str. 49.
[6]) Marx—Engels, Kritika programů, str. 105.
[7]) Tamtéž, str. 105.

dovala jako jeden z hlavních cílů zachytit některé styčné body Leninem dále propracovaného učení o proletářské moci a v jeho rámci pak i problému samosprávy. Na jiném místě byla již zmínka o tom, že sám termín samospráva ve spojení s úkoly proletariátu v revoluci a budování nové politické moci se v díle V. I. Lenina vyskytuje ojediněle. Lze to vysvětlit pravděpodobně několika okolnostmi. Předně charakterem jednoho z jeho základních děl „Státu a revoluce", v němž mimo jiné analyzuje teoretický odkaz Marxe a Engelse s cílem jeho obrany před komolením, kterému ze souvislosti vytržené odkazy na samosprávu mohly, byť i jen částečně nahrávat. Vedle teoretického zaměření je práce Stát a revoluce orientována do budoucnosti, k úkolům revoluce v Rusku, kde z oblasti teorie se dostává celá problematika vztahu proletariátu k buržoaznímu státu a jeho nahrazení novou státní mocí do oblasti politické revoluční praxe. Konečně nemohl zde nesehrát svou roli i fakt objevení sovětů jako zárodků a posléze i základů nové revoluční moci.

Nebude na škodu právě v souvislosti s ideou sovětů citovat již zmíněnou poznámku V. I. Lenina k Engelsovu dopisu Kautskému z 29. června 1891. V. I. Lenin zde vedle závěru o spojení diktatury proletariátu s co nejúplnější místní samosprávou píše: „Buržoazie převzala od feudální — absolutní monarchie »úřednicko-vojenský« státní stroj a zdokonalila jej. Oportunisté (zejména v letech 1914—1917) do něho vrostli (imperialismus jako epocha ve vyspělých zemích jej vůbec nesmírně posílil). Úkol proletářské revoluce: »z e r b r e c h e n«, rozbít tento stroj, nahradit jej co nejúplnější samosprávou dole, na jednotlivých místech, a p ř í m o u mocí ozbrojeného proletariátu, jeho diktaturou, nahoře.

Čím spojit, sjednotit obce? Ničím, říkají anarchisté (α). Byrokracií a vojenskou kastou, říká (a provádí) buržoazie (β). Svazkem, organizací ozbrojených dělníků (»s o v ě t y d ě l n i c k ý c h z á s t u p c ů«!) říká marxismus (γ). (α) = »zrušení« státu; (β) = zvěčnění (přesněji: obhajoba) státu; (γ) = revoluční využití státu (diktatura proletariátu; rozbít starý stroj; potlačit odpor buržoazie; spojit a sjednotit plně demokratické obce ozbrojeným, centralizovaným proletariátem) pro p ř e c h o d ke zrušení tříd, ke k o m u n i s m u, který povede k o d u m í r á n í s t á t u.

Ad (α) — apoliticismus; ad (γ) — účast na politickém boji p r o přípravu k revolučnímu využití státu."[8])

Vznik sovětů, jejich zkušenost v první i druhé revoluci, které umožnily V. I. Leninovi formulovat pozdější závěr o sovětské formě diktatury proletariátu, staví hned od počátku otázku samosprávy do jiné roviny, než v jaké ji viděli a koneckonců mohli vidět Marx a Engels. Ve svých závěrech byli — neměli-li propadnout více či méně od života odtrženému projektování a konstruování modelů příštího politického uspořádání — inspirováni, ale i svazováni do té doby existující zkušeností dělnického hnutí, zvláště pak zkušeností Komuny. V. I. Lenin může teoreticky a později i prakticky rozvíjet jimi naznačená teoretická východiska. Z hle-

[8]) V. I. Lenin, Marxismus o státu, str. 49 a 51.

diska postoje V. I. Lenina k problematice samosprávy, pomineme-li jiné souvislosti, zdá se být nejdůležitější, že myšlenku samosprávy nejen neodmítá, ale právě naopak — dále ji dopracovává teoreticky, vycházeje ovšem již z existence a zkušeností sovětů. Svědčí o tom nejlépe odpověď na otázku, kterou si klade — otázku o úkolech proletariátu v revoluci — na kterou odpovídá — rozbít starý státní stroj a „nahradit jej co nejúplnější samosprávou dole, na jednotlivých místech, a p ř í m o u mocí ozbrojeného proletariátu, jeho diktaturou, nahoře".

Tento první a v pořadí úkolů proletářské revoluce nejdůležitější závěr, dopracovává dále a zodpovídá i další otázku — čím spojit, sjednotit obce? — „Svazkem, organizací ozbrojených dělníků (»s o v ě t y d ě l n i c k ý c h z á s t u p c ů«!) . . ."

Myšlenka sovětů zde dostává daleko konkrétnější tvary i smysl, zejména v poznání možnosti a nutnosti „spojit a sjednotit plně demokratické obce ozbrojeným, centralizovaným proletariátem", reprezentovaným sověty dělnických zástupců. V. I. Lenin při tom stále vychází z toho, co bychom mohli podmíněně označit za jistý dualismus — na jedné straně idea sovětů, v nichž vidí onen sjednocující element, který spojuje „plně demokratické obce" a současně dotváří přímou moc ozbrojeného proletariátu, „jeho diktaturu, nahoře". Na druhé straně ještě stále nepřekonaná a nepopřená myšlenka o demokratické, parlamentní republice jako „specifické formě pro diktaturu proletariátu".

Časový úsek mezi dokončením díla „Marxismus o státu", tj. únorem 1917 a známými „Dubnovými tezemi" přednesenými počátkem dubna 1917 je neveliký. V revoluční době naplněné událostmi a nepředvídanými zvraty i rychlým dozráváním léta narůstajících problémů a odpovědí na ně, vydal však za několik let. V „Dubnových tezích" V. I. Lenin poprvé formuluje myšlenku, která z hlediska příštích úkolů revoluce patří mezi nejrevolučnější. „Nikoli parlamentní republika — návrat k ní od Sovětů dělnických zástupců by byl krokem zpět — nýbrž republika Sovětů dělníků, zemědělských dělníků a rolníků v celé zemi, od zdola až nahoru.

Odstranění policie, armády a byrokracie.

Platy všech úředníků, kteří budou volitelní a kdykoliv sesaditelní, ne vyšší než průměrná mzda kvalifikovaného dělníka."[9])

V souvislosti s tímto Leninovým závěrem se nutně naskýtá otázka — znamená závěr o republice „Sovětů dělníků, zemědělských dělníků a rolníků v celé zemi, od zdola až nahoru" upuštění od myšlenky samosprávy? V jednom směru je odpověď zcela jednoznačná — ano, znamená upuštění od myšlenky samosprávy kombinované či završené parlamentní republikou. Znamená tedy rozchod či upuštění od těch představ, které měl Engels (jak je vyjádřil v zmíněném dopisu Kautskému).

Domnívám se však, že teprve pozdější vývoj sovětů, jehož podstata by se ve velké stručnosti dala vyjádřit jako přeměna sovětů z bojové organizace či organizace boje o moc v státní organizaci, v orgány státní moci,

[9]) V. I. Lenin, Vybrané spisy 2, str. 12.

přináší v tomto směru vyjasnění, které ovšem teoreticky bylo — byť i nepřímo — obsaženo např. v díle V. I. Lenina „Stát a revoluce“. Lenin zde píše:

„Dříve se otázka stavěla takto: aby proletariát dosáhl svého osvobození, musí svrhnout buržoazii, vydobýt politickou moc a nastolit svou revoluční diktaturu.

Nyní se otázka staví poněkud jinak: přechod od kapitalistické společnosti, rozvíjející se ke komunismu, ke komunistické společnosti, je nemožný bez »politického přechodného období«, jehož státem může být toliko revoluční diktatura proletariátu.“ A dále pokračuje: „Za přechodu od kapitalismu ke komunismu je potlačování ještě nutností, je to však již potlačování menšiny vykořisťovatelů většinou vykořisťovaných. Zvláštní aparát, zvláštní mašinerie k potlačování, »stát«, je ještě nezbytný, je to však již přechodný stát, není to již stát ve vlastním smyslu, neboť potlačování menšiny vykořisťovatelů většinou včerejších námezdních otroků je úkol poměrně snadný, prostý a přirozený, ... A toto potlačování je možno sloučit s rozšířením demokracie na tak převážnou většinu obyvatelstva, že počíná mizet potřeba zvláštní mašinerie k potlačování. Vykořisťovatelé nejsou přirozeně s to potlačit lid bez velmi složité mašinerie sloužící k provádění tohoto úkolu, lid však může potlačit vykořisťovatele i velmi jednoduchou »mašinerií«, téměř bez »mašinerie«, bez zvláštního aparátu, pouhou organizací ozbrojených mas (typu sovětů dělnických a vojenských zástupců, jak předběžně poznamenáváme).“[10])

Problém samosprávy jako formy svého druhu přeměny státu ve vlastním smyslu slova ve stát již nikoli ve vlastním smyslu slova v Leninově díle nezaniká, či není odmítnut, jen pod tlakem politickovojenské reality je viděn v širší, politické a nikoli jen ryze teoretické oblasti. Vedle pojetí samosprávy jako svého druhu nepolitické správy, popření či překonání správy uskutečňované státem, má tento pojem ještě svůj druhý, lze říci bezprostřednější význam — a to likvidace protikladu mezi státním a samosprávným, poručníkování státu, jeho vojenskobyrokratické mašinerie nad místním, podřizování tohoto místního jednoznačně a bezvýhradně státnímu. Zde si myšlenka samosprávy — ovšem samosprávy sovětů a sovětské samosprávy — zachovala platnost, byť se i s termínem samospráva v dobových termínech setkáváme stále méně. Bylo to víc jako přirozené v podmínkách, kdy po Říjnové revoluci na krátkou dobu ještě zůstaly zachovány a fungují i orgány staré, buržoazní samosprávy. Nemělo-li docházet k matení veřejnosti, v revolučních dobách zvláště nebezpečném při zafixování představy termínu, pojmu samospráva v myšlení lidí v duchu její buržoazně demokratické tradice, hlavně pak neměl-li být boj o přechod moci do rukou sovětů sváděn na zcestí — bylo zcela přirozené a nutné, že se tento termín nepoužívá, či používá jen výjimečně.

Vedle tohoto, lze říci dobově podmíněného důvodu, proč se postupně

[10]) Tamtéž, str. 185 a 188—189.

upouští od použití termínu samospráva, existuje důvod další, rozhodující. Spočívá v tom, že sama idea i realita sovětů již v prvních měsících „triumfálního pochodu sovětské moci" dává samosprávnému pojetí sovětů nový obsah. V. I. Lenin v polemice proti Kautskému o tom píše: „Ale Kautského úvaha, kterou jsem zde nezkráceně uvedl, je j á d r e m celé otázky sovětů. Jádro této otázky tkví právě v tom, zda Sověty mají usilovat, aby se staly státními organizacemi (bolševici v dubnu 1917 razili heslo: »všechnu moc sovětům!«, a také na konferenci bolševické strany v témže dubnu 1917 prohlásili, že se nespokojují s buržoazní parlamentní republikou, nýbrž požadují dělnicko-rolnickou republiku typu Komuny nebo typu Sovětů) — n e b o o to usilovat nemají, nýbrž mají zůstat »bojovými organizacemi« jedné »třídy« (jak se vyjadřoval Martov, zastíraje pěkně svým zbožným přáním fakt, že Sověty, dokud byly vedeny menševiky, byly n á s t r o j e m, k t e r ý m s i b u r ž o a z i e p o d ř i z o v a l a d ě l n i c t v o)."[11])

Na dalším místě této polemiky V. I. Lenin dodává: „Myšlenka, že Sověty jsou nezbytné jako bojová organizace, že se však nesmí přeměňovat v státní organizace, je z hlediska praktické politiky ještě nekonečně nesmyslnější než teoreticky . . . V době revoluce, kdy politický život je v plném varu, dospěje taková organizace jako Sověty, zahrnující v š e c h n y dělníky v š e c h průmyslových odvětví, dále v š e c h n y vojáky a všechno pracující a chudé venkovské obyvatelstvo — dospěje taková organizace sama sebou, v průběhu boje, prostou »logikou« náporu a obrany nevyhnutelně k tomu, že vyžene otázku n a o s t ř í n o ž e. Pokus zaujmout stanovisko středu, »smířit« proletariát s buržoazií, je tupohlavost a uboze zkrachuje: . . . Radit Sovětům: bojujte, ale samy nepřejímejte veškerou státní moc, nechtějte se stát státními organizacemi, znamená hlásat spolupráci tříd a »sociální mír« proletariátu s buržoazií."[12])

Vedle otázky logických důsledků boje sovětů o moc, který může skončit jen jejich vítězstvím a tedy i přeměnou v orgány státní anebo ustrnutím na půl cesty, tedy porážkou a jejich přeměnou v bezmocné přívěsky státní moci jiné třídní podstaty — tedy procesu, jehož sověty v předříjnovém období rovněž nezůstaly ušetřeny — stojí za povšimnutí důraz, který V. I. Lenin klade v jedné z poznámek v této polemice: „. . . nejbezbolestnější přechod k socialismu je možný jen tehdy, je-li veškerá chudina do jednoho zorganizována (Sověty) a podporuje-li takovou organizaci centrum státní moci (proletariátu)."[13])

Samospráva, bereme-li význam tohoto slova jako správa lidmi samými, tj. bez zprostředkující role jiného než jejich, tj. lidí, vlastního samosprávného orgánu, je reálná za předpokladu „zorganizování všech". Ovšem dosáhnout tohoto „stupně samosprávného zorganizování" nelze v podmínkách, kdy společnost je třídně rozdělena na straně jedné. Na straně

[11]) Tamtéž, str. 263.
[12]) Tamtéž, str. 366.
[13]) Tamtéž, str. 367.

druhé, kdy ani proletariát v důsledku různých podmínek neuskutečňuje správu státu jako celek, ale nutně prostřednictvím svých nejvyspělejších představitelů. A to pomíjíme mezinárodní souvislosti budování socialismu, či přesněji souvislosti boje o holou existenci nové moci v podmínkách po Říjnové revoluci.

Dobová literatura pokoušela se teoretický praktickopolitický problém řešit různě. Za nejtypičtější příklad může sloužit následující citát, podle něhož sovětská samospráva „... je všeobjímající formou státní moci typu Pařížské komuny a samotná existence Komuny vedla k místní samosprávě jako k něčemu samozřejmému, ale ne již ve smyslu protiváhy státní moci. Sovět je současně bojovým štábem, který řídí vydobytí moci a obranu, i samotnou státní mocí a místní samosprávou. Tato zásadní odlišnost sovětů, spočívající v jejich podstatě jako orgánů proletářské diktatury, vedla k tomu, že od prvních dní Říjnové revoluce byly sověty pevnou mocí, která úplně dokonale uskutečňovala jednotu správy a iniciativy širokých mas dělníků a rolníků". A dále autor pokračuje: „... veškerá státní moc vcelku se stala samosprávou a místní samospráva se stala státní mocí. Říjnová revoluce a sovětský systém vyřešily tuto otázku (tj. otázku místní správy a vzájemných vztahů s orgány státní moci, otázku centralizace — K. O.) tím, že sjednotila tyto dva pojmy a vytvořila jednotné a mohutné orgány masové samosprávní moci — sověty dělnických, vojenských a rolnických zástupců."[14])

Zde se ovšem setkáváme s pojetím samosprávy, které není zcela adekvátní pojetí Marxovu — s pojetím, které problém samosprávy chápe: a) v rovině politické jako problém likvidace protikladů samosprávy a správy státní, tj. sjednocení samosprávného i státního na půdě jednoho orgánu; b) v rovině organizační, jako výstavbu těchto orgánů zdola nahoru, od nejnižších článků až po nejvyšší; c) jako organizačně politické sjednocení všech článků systému sovětů na základě demokratického centralismu, který jak zdůrazňoval V. I. Lenin „... nevylučuje tak širokou místní samosprávu, která při dobrovolné obhajově jednoty státu »komunami« a oblastmi odstraňuje bezpodmínečně jakýkoli byrokratismus a jakékoli »poroučení« shora".[15])

Přeměna sovětů z orgánů boje o moc v orgány nové moci a v její jediné představitele praktickopoliticky znamená, že masová třídní organizace proletariátu, rolníků a vojáků se stává orgánem státní moci. Pomineme-li pozdější vývoj sovětů, zejména v souvislosti s přechodem sovětského státu do druhé fáze jeho vývoje, rýsují se v této jejich povaze pozdější zárodky vnitřního sváru povahy sovětů s možností realizovat samosprávu. Řečeno z jiné strany — sověty mohou být orgány nové revoluční moci pouze proto, že jako třídní masová organizace zahrnují „všechny dělníky všech

[14]) Citováno podle práce „Miestne soviety v rokoch od víťaznej Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie do počiatku prechodu k mierovej obnove hospodárstva", str. 42—43.

[15]) V. I. Lenin, Vybrané spisy 2, str. 177.

průmyslových odvětví, dále všechny vojáky a všecko pracující a chudé venkovské obyvatelstvo“, že jsou tedy samosprávnými orgány těchto tříd, které správu státu jejich prostřednictvím uskutečňují.

Třídní základ sovětů podléhá však v důsledku občanské války a zahraniční vojenské intervence značným změnám, které na prvním místě přivodily to, co V. I. Lenin charakterizoval jako rozklad proletariátu, který jako proletariát přestal existovat. Tuhá a v podmínkách válečného ničení nezbytná centralizace přivodila i pokles role sovětů, jejichž činnost nahrazují různé mimořádné orgány. V důsledku těchto a jiných okolností doznávají i původní představy, zčásti realizované v období revolučního rozmachu po Říjnové revoluci, značné korektury, jak to vyžaduje situace, kdy se fakticky musí začínat znovu, od základu.

Platí-li, že sověty mohou být orgány nové státní moci pouze proto, že jsou třídní masovou organizací pracujících — platí stejně, že jsou reálné pro další osudy revoluce natolik, nakolik tuto svou povahu masové organizace budou dále rozvíjet a prohlubovat. To tvoří podstatný obsah činnosti sovětů v dalších letech socialistického budování.

3. SOVĚTY A NĚKTERÉ OTÁZKY PRAXE SOVĚTSKÉ VÝSTAVBY V PRVNÍCH LETECH SOVĚTSKÉ MOCI

Přizpůsobování a zpřesňování původních představ o sovětech bylo v rozhodující míře ovlivněno revoluční praxí. Grandiózní teoretický projekt, jakým bezesporu je Leninova teze o republice Sovětů, je dotvářen na základě zobecňování praxe miliónů vtažených do revolučního hnutí. V průběhu prvních let je tak prakticky i teoreticky řešena řada otázek, které měly vliv na pozdější tvářnost sovětů, jejich organizačně politickou výstavbu i zásady práce. Z hlediska výše nadhozených otázek mají ovšem zvláštní, byť i časově omezený význam otázky, v nichž se promítá řešení vztahu sovětů k orgánům staré buržoazní samosprávy. Zde je možno hledat zdroje nechuti, či přesněji odmítnutí používat v souvislosti se sověty termínu samospráva.

Od prvních měsíců existence sovětů lze v protibolševickém táboře sledovat tendenci degradovat sověty v orgány na způsob staré samosprávy. Tyto pokusy nekončí koneckonců ani po vítězství Říjnové revoluce. V době vypracovávání první sovětské ústavy byly činěny pokusy, ať již vědomě, či z neschopnosti pochopit novou realitu, zejména možnost budovat stát bez byrokratickodohližitelského aparátu nad nižšími orgány, které směřovaly k orientování sovětů v duchu praxe i právní úpravy staré buržoazní samosprávy.

Jak tvrdošíjně se představy o staré samosprávě udržovaly a jak stále a stále jsou podsouvány i sovětům, ukazují i poválečné roky obnovy, kdy s politikou „oživení sovětů“ jsou činěny pokusy omezovat roli sovětů na okrajové záležitosti. Děje se tak hlavně po dvou liniích. Jednak linií centralizace některých sfér činnosti socialistického státu pouze u ústřed-

ních orgánů. Jednak po linii oslabování finančně materiální základny sovětů, které se dostávají do nezáviděnihodné situace „spotřebního" hospodářství na účet celostátních prostředků a bez možností rozšiřovat zdroje vlastní.

Za nejpodstatnější otázku, která se ve vztahu sovětů k orgánům staré samosprávy řešila, lze ovšem považovat problém spojený s charakterem sovětů jako orgánů netoliko politických v tom úzkém smyslu slova jak vyplýval z charakteru doby a hlavního úkolu — přeměny sovětů v orgány politické moci. Vedle skutečnosti, že po Říjnové revoluci kratší dobu existovala dohoda, blok bolševiků s „levými" esery, jejichž postoje k staré samosprávě se v důsledku toho musely respektovat, působil zde i druhý moment — celková, perspektivní nevyjasněnost sovětů.

Rozhodující těžiště činnosti sovětů bylo v prvních měsících v oblasti boje o politickou moc, o její upevnění. To spolu s nejasnostmi z předchozí etapy revoluce vedlo ke krátkodobé „koexistenci" sovětů i samosprávných orgánů, zhruba na principu vyjádřeném v jednom z provolání této doby: „Sovět jako politická a revoluční organizace dělníků, vojáků a rolníků, má za úlohu vedení politického života ve městě a újezdě. Městská duma a zemský výbor jsou zřízeny nikoli pro politiku, ale pro řízení městského a újezdního hospodářství."[16])

Politický boj, včetně snah starých buržoazních samosprávných orgánů o oslabení pozic sovětů, musel dříve nebo později přivést sověty k řešení otázky nejen politické, ale i hospodářské moci, tj. netoliko k likvidování soukromého vlastnictví apod., ale podřizování si všech stránek života v okruhu jejich působnosti a tedy i otázek vytváření vlastní finančně materiální základny. Z hlediska teoretického i praktického jde o velmi důležitý moment. Následující léta válečného komunismu ztížily a někdy přímo znemožnily rozvinutí této oblasti činnosti sovětů.

Jinak řečeno — politická moc sovětů musela spočívat i na odpovídající a dostatečně pevném ekonomickém základu, bez něhož sověty nemohly zvláště v pozdějších letech plnit své úkoly politické. Byl to i logický důsledek přeměny státní moci z příživnického aparátu, stojícího nad výrobním procesem, na organizaci, která přímo vykonává funkce řízení hospodářství země.[17])

Problém materiálně finanční základny sovětů má přitom několik souvislostí. Bezprostřední politická souvislost vyplývá ze vztahu politického a ekonomického, tj. nemožnost uskutečněné přeměny dovést k důslednému konci a zabezpečit revoluci, nebude-li řešena otázka nejen politického, ale i ekonomického panství. Moment, který zvláště vystupuje do popředí poté, co se centrum boje o upevnění nové moci přesouvá stále výrazněji do oblasti ekonomické.

Z uvedené souvislosti nutně vyplývá, že sověty jsou reálné „podřídí-li

[16]) Viz „Soviety v Oktjabre", str. 247.

[17]) Viz KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, I., str. 369.

si všechny stránky života v obvodu své působnosti“ a bude-li v sovětech organicky spojeno místní a celostátní, nebo obrazněji řečeno — samosprávné (ve smyslu místního) a celostátní. Řečeno slovy V. I. Lenina: „. . . demokratický centralismus naprosto nevylučuje autonomii a federaci, tak naprosto nevylučuje, nýbrž naopak předpokládá nejúplnější svobodu různých krajů a dokonce i různých obcí státu při vypracování rozličných forem státního, veřejného a hospodářského života. Nic není chybnějšího než směšovat demokratický centralismus s byrokratismem a šablonovitostí.“[18])

Politické v místním se přesouvá postupně do dvou oblastí. Do oblasti přechodu „. . . od hlavního úkolu, tj. od úkolu přesvědčit lid a vojensky potlačit vykořisťovatele, k hlavnímu úkolu — spravovat“.[19]) Dále do oblasti rozvoje nového demokratismu k úkolu vést „. . . k samostatné účasti ve správě státu, milióny a desetimilióny pracujících a vykořisťovaných lidí, kteří se na vlastních zkušenostech učí vidět v ukázněném a uvědomělém předvoji proletariátu svého nejspolehlivějšího vůdce“.[20])

Nové úkoly, jejichž složitost nebylo možno ani zčásti předvídat, vynucují si i nové pohledy na funkci, úkoly a organizaci sovětů. V jejich práci — přeskočíme-li mimořádné období občanské vojny a intervence — vystupují do popředí potřeby organizovat správu a organizovat „. . . nejhlubší hospodářské základy života mnoha desetimiliónů lidí“. To vše, spolu se složitou situací, přivodilo stav, který si vyžádal jisté kompromisy a „odchýlení od zásad Pařížské komuny a každé proletářské moci . . .“. Znamenal i „. . . krok zpět naší socialistické, sovětské, státní moci, . . .“ ovšem bez zřeknutí se těch dlouhodobých cílů, které revoluce sledovala.[21])

[18]) V. I. Lenin, Spisy 27, str. 202.
[19]) V. I. Lenin, Vybrané spisy 2, str. 298.
[20]) Tamtéž, str. 315.
[21]) Tamtéž, str. 303.

К. ОНДРИС

О некоторых взглядах В. И. Ленина о роли и положении Советов

РЕЗЮМЕ

Возникновение и уточнение представлений о будущей организации политической власти пролетариата после победы революции составляет один из важнейших разделов в марксистско-ленинской теории. Процесс развития, которым прошли эти взгляды, очень интересный (в частности, с точки зрения теоретического наследия) не только со стороны подхода к проблеме и полемики против разных немарксистских концепций, но в особенности постоянным сопоставлением теоретических выводов с практическим опытом революционного рабочего движения.

Открытием советов, этой „наконец, найденной формой" организации пролетарской революционной власти, кончается важный раздел как теоретического познания, так и практического применения революционной теории в первой социалистической стране мира. Ответ на вопрос, как будет выглядеть, как будет организована, как будет действовать пролетарская революционная власть, приобретает после победы Великой Октябрьской революции совершено иной характер.

Поэтому может казаться, что возвращение к вопросам, которые были положены революционным рабочим движением до победы первой социалистической революции и к ответам, которые на положенные вопросы оно находило, что это возвращение, хотя его нельзя считать лишним, не является актуальным. Однако, существует не одна проблема, для которой революция открыла возможности для ее решения, пусть в короткой или долгой перспективе и для которой хотя бы в плоскости теоретических выводов нужно было искать ответ еще до революции. Существенным вопросом такого рода является вопрос о самоуправлении в будущей пролетарской власти.

Эту проблему можно рассматривать с разных точек зрения. Автор статьи пытается постичь историю этой проблемы, в частности в плоскости теоретической разработки концепции советов и сравнить эту концепцию с практикой советского строительства и соответствующих этому изменений согласно накопленному опыту, в особенности, учитывая заветы Ленина.

1970 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA No. 1 Pag. 77—89

V. I. Lenin a revoluční zákonnost

K. SVOBODA – S. SVOBODOVÁ

1. Otázkám revoluční zákonnosti[1]) věnoval V. I. Lenin značnou pozornost jak ve své práci teoretické, tak i ve své činnosti praktické, spojené zejména s jeho funkcí předsedy rady lidových komisařů a předsedy rady práce a obrany.

Lenin pojímal revoluční zákonnost jako jednu z metod výstavby socialistické společnosti a při různých příležitostech, počínaje od prvých dnů Velké říjnové socialistické revoluce, podtrhával nezbytnost co nejpřísnějšího zachovávání zákonů a předpisů.[2])

Je ovšem zcela pochopitelné, že uplatňování zákonnosti vystupovalo v různých údobích Leninova života do popředí s různou silou a muselo podléhat určitým omezením v období občanské války a zahraniční intervence. V době, kdy se rozhodovalo o bytí či nebytí sovětské státní moci vůbec, bylo přirozeně nutné v zájmu účinného boje proti svrženým třídám a interventům připustit zjednodušení některých záruk zákonnosti (např. procesních) či použití opatření, přesahujících rámec zákonnosti.[3]) Tyto jevy byly ovšem podmíněny konkrétně historickou situací[4]) a neznamenaly popření zákonnosti jakožto principu, vlastního socialistické společnosti.

2. Předpoklad zákonnosti V. I. Lenin spatřoval v existenci rozvinutého zákonodárství. Tuto přímou souvislost zákonnosti a právního řádu stručně

[1]) Termín „revoluční zákonnost“ se v SSSR všeobecně používal po celé přechodné období: setkáváme se s ním nejenom v Leninových projevech a statích, ale také v dokumentech státních a stranických orgánů. Termín „revoluční zákonnost“, který používáme v tomto článku (resp. hovoříme jen o zákonnosti), byl tedy spjat s určitou historickou etapou vývoje sovětské společnosti. Teprve v další etapě vývoje, přibližně od přijetí ústavy SSSR v r. 1936, se užívá termín „socialistická zákonnost“.

[2]) Srov. např. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 35, str. 66; sv. 39, str. 155 aj.

[3]) Srov. např. Lenin o socialističeskoj zakonnosti, Moskva 1958, str. 426—427 a Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 38, str. 295. Avšak i použití mimořádných opatření proti kontrarevoluci, prováděných mimo zákon, Lenin vázal — alespoň v prvém období občanské války — na splnění určitých podmínek (viz Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 37, str. 129).

[4]) Lenin k tomu výstižně poznamenal: „Je pochopitelné, že za vojenského útoku, kdy se sápali na sovětskou moc, kdybychom tehdy postavili tento úkol (tj. uskutečňování větší zákonnosti — autoři), byli bychom pedanti, hráli bychom si na revoluci, ale revoluci bychom nedělali . . .“ (Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 44, str. 328—329).

vyjádřil v Návrhu tezí usnesení o přesném dodržování zákonů: „Zákonnost musí být zvýšena (nebo co nejpřísněji zachovávána), neboť základy zákonů RSFSR jsou položeny.“[5]) V této souvislosti třeba zdůraznit, že Lenin měl na mysli nejen existenci zákonodárství rozvinutého, ale také svým obsahem demokratického. Tato spojitost mezi demokratičností zákonodárství a zákonností má zásadní význam, neboť podtrhuje nutnost zachovávání a prohlubování socialistické demokracie jako podmínky zákonnosti.

Je proto zcela zákonité, že Lenin, maje na zřeteli úlohu socialistické zákonnosti, věnoval od samého vzniku sovětské státní moci soustavnou pozornost rozvoji a zdokonalování sovětského právního řádu. V tomto směru je příznačné, že doslova v prvých dnech Říjnové revoluce navrhuje zřídit při předsedovi rady lidových komisařů komisi zákonodárných návrhů.[6]) Ve své činnosti jako předseda rady lidových komisařů a předseda rady práce a obrany dal přímo podnět k vypracování řady dekretů a usnesení, mnohé z nich sám koncipoval anebo významnou měrou se podílel na jejich vypracování redigováním apod.[7]) Zvláštní zájem projevoval o kodifikaci sovětského práva: již v roce 1918 se dotazuje lidového komisaře spravedlnosti D. I. Kurského, co bylo uděláno pro kodifikaci[8]) a v době, kdy se uskutečňuje rozsáhlá kodifikace sovětského práva, sleduje pozorně její průběh a vyslovuje některé zásadní náměty k vypracování např. návrhu občanského zákoníku, i když nemoc mu zabránila v tom, aby se jím zabýval detailně.[9])

Považujeme za účelné alespoň krátce upozornit na některé základní Leninovy myšlenky, týkající se legislativní činnosti a techniky, které si zachovávají plnou aktuálnost v dnešní době.

Lenin si byl vědom závažnosti zákonodárné (normotvorné) činnosti

[5]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 37, str. 129.
Z uvedeného se podle našeho soudu podává, že působení revolučního právního vědomí jakožto „náhrady“ za právní předpisy přichází v úvahu jen v době, kdy socialistická státní moc nebyla ještě schopna upravit některé společenské vztahy svými zákony. Tato cesta, o níž se Lenin zmiňuje v poznámkách k programu strany (Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 38, str. 115), byla skutečně po Říjnové revoluci nastoupena. Je pochopitelné, že po kodifikaci sovětského práva tato funkce revolučního právního vědomí ztratila své opodstatnění. Za této situace, jak je patrno z Leninova dopisu D. I. Kurskému (Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 190), přichází v úvahu působení revolučního právního vědomí jen v oblasti aplikace práva (samozřejmě jen v rámci daného právního předpisu, který ovšem v závislosti na povaze věci a konkrétně historických podmínkách může být formulován více či méně šířeji).

[6]) Srov. Leninskij sbornik XXI, str. 91.

[7]) Lenin sám vypracoval nejméně 47 návrhů dekretů a usnesení programově politického charakteru (viz Voprosy istorii KPSS, 1963, č. 4, str. 15) a bezprostředně se zúčastnil redigování a zpracování 373 dekretů a usnesení, vydaných jen v době od 25. října 1917 do 16. března 1918 (viz I. B. Stěrnik, V. I. Lenin o pravotvorčeskoj rabotě, Sovetskoje gosudarstvo i pravo, č. 7, 1968, str. 90).

[8]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 50, str. 59.

[9]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 44, str. 398—400; str. 401 a 411.

a proto zdůrazňoval požadavek uvážlivého a promyšleného postupu („. . . zákony nutno přijímat s trojnásobnou obezřetností. Sedmkrát měř!“)[10]) a kategoricky se vyslovoval proti spěchu při vypracování dekretů,[11]) jenž se záporně odráží na jejich obsahu a formě. Stačí připomenout, jak kritizoval chvat v přípravě dekretů malé rady lidových komisařů, který charakterizuje jako nepořádek, jehož další trvání by mohlo vést k zásahu ústředního výboru strany.[12])

Hluboké a rychlé proměny společenských vztahů, k nimž docházelo po vítězství Říjnové revoluce, si nutně vyžadovaly změny existujících právních předpisů.[13]) Lenin, počítaje s možností a nutností zrušení a změn platných právních předpisů, je připouštěl jen v případě jejich odůvodněnosti. Z tohoto hlediska není bezvýznamný jeho požadavek, aby dříve než se přistoupí ke zrušení (změně) dekretu, týkajícího se určité instituce (v daném případě se jednalo o tiskové tribunály), byly předem shrnuty a posouzeny výsledky její práce.[14]) Tato konkrétní směrnice má obecný dosah, jenž možno formulovat takto: legislativní změny lze provádět jen na základě zhodnocení působení dosavadních právních předpisů v praxi. Cestu k získávání poznatků o působení platných právních předpisů spatřoval Lenin jednak ve shromažďování zkušeností pracujících o realizaci zákonů a jiných předpisů, jednak v kontrolní činnosti státních orgánů samotných.[15]) Zdá se nám, že do značné míry zůstává stále nedoceněn Leninův podnět o úkolech specializovaného kontrolního orgánu na tomto úseku. Ve svých poznámkách k návrhu usnesení VÚVV o lidovém komisariátu dělnicko-rolnické inspekce a v dopise J. V. Stalinovi Lenin poznamenal, že tento lidový komisariát má kontrolovat a sledovat činnost organizací, zařízení a podniků „. . . také z hlediska shromažďování materiálu pro nové zákony . . .“[15a])

Není bez zajímavosti, že Lenin přikládal značnou důležitost posouzení návrhů dekretů odborníky (např. u zákona o akciích navrhoval vypracování písemných posudků) a prosazuje — řečeno slovy dneška — provádění expertíz.[16])

[10]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 54, str. 191.

[11]) Naléhavé okolnosti nejednou vyžadovaly, aby sovětský zákonodárce reagoval rychle na společensky nebezpečná jednání; Lenin např. ve spojitosti s bojem proti úplatkářství žádá o předložení návrhu zákona s „demonstrativní rychlostí“ (Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 50, str. 70).

[12]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 53, str. 143.

[13]) Srov. např. Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 248. Leninovi byla však naprosto vzdálena myšlenka nedodržování zákonů z důvodu, že neodpovídají společenským potřebám. Za jedině správné považoval řešení, spočívající ve zrušení či změně takovýchto předpisů: „. . . Zákony mají v přechodné době dočasný význam. A jestliže zákon překáží vývoji revoluce, pak se zruší nebo opraví . . .“ (Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 36, str. 504). Jak patrno, Stalinova teze o „odložení“ zákonů se diametrálně lišila od názoru Leninova.

[14]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 36, str. 210.

[15]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 43, str. 329—330.

[15a]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 44, str. 413.

[16]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 50, str. 60.

V neposlední řadě třeba připomenout i Leninovu péči, věnovanou redigování zákonodárných aktů a přesnosti formulací. Například, ve svém dopise z 27. srpna 1921 vyžaduje, aby texty dekretů byly připravovány obezřetněji a pečlivěji.[17]) O tom, jakou váhu V. I. Lenin přisuzoval přesnému redigování a formulování právních aktů svědčí to, že nesprávnost redakce byla pro něho důvodem k jejímu nepřijetí[18]) a že v kontrole správnosti formulací dekretů a usnesení viděl natolik závažný úkol, který třeba oddělit od funkcí prověrky a zdokonalování správního aparátu a svěřit ho jednomu z náměstků předsedy rady lidových komisařů.[19])

3. V Leninově díle jsou také formulovány, byť v různém rozsahu a hloubce, některé základní požadavky, spjaté s uplatňováním revoluční zákonnosti.

Především je patrno, že V. I. Lenin dbal o to, aby se respektovaly právní akty vyšších státních orgánů, přičemž vycházel z existující hierarchie státních orgánů. Tento závěr lze například doložit Leninovými slovy, zdůvodňujícími jeho odmítnutí změnit rozhodnutí presidia ÚVV: „... Vzhledem k tomu, že o této otázce rozhodlo presidium ÚVV, které podle ústavy stojí *výše* než rada lidových komisařů, ani já jako předseda RLK, ani rada lidových komisařů nemáme právo změnit rozhodnutí ...“[20]) Z uvedeného je vidno, že Lenin uznával vedoucí úlohu zákona v systému právních aktů, která se projevuje také v tom, že právní akty mají být v souladu se zákony a zakládat se na nich (sovětská právní teorie hovoří o požadavku tzv. „verchovenstva zakona“).

Dále je nutno povšimnout si toho, jak Lenin zdůrazňoval všeobecnou závaznost socialistické zákonnosti, z níž vyplývá, že i samy státní orgány jsou vázány zákonnými ustanoveními. V jedné ze svých statí Lenin přímo požaduje, aby státní orgány (jejich pracovníci) byli příkladem v přísném plnění zákonů.[21]) Bylo by možné uvést nemálo příkladů, s jakou rozhodností Lenin vystupoval proti jakémukoli porušování zákonnosti ze strany státních orgánů (jejich pracovníků) a s jakou důsledností se domáhal toho, aby porušovatelé zákonnosti byli voláni k odpovědnosti (podrobněji viz sub 4). Toto akcentování povinnosti státních orgánů dodržovat zákony a jiné právní předpisy nepochybně pramenilo z vědomí, jaké nebezpečí — a to i svými negativními politickými důsledky — představuje porušování zákonnosti těmi, jimž byl svěřen výkon státní moci.[22])

[17]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 53, str. 143.

[18]) Srov. Leninskij sbornik XXXVI, str. 277.

[19]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 331.

[20]) Srov. Leninskij sbornik XXXV, str. 58 a též Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 40, str. 268.

[21]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 37, str. 480.

[22]) Lze si položit otázku, zda požadavek všeobecné závaznosti revoluční zákonnosti, vztahující se také na orgány socialistického státu, není v rozporu s Leninovým vymezením diktatury jako neomezené moci „... opírající se o sílu, a ne o zákon ...“ či jako moci ničím neomezené, neohraničené žádnými zákony (Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 12, str. 288 a 320). Máme za to, že zde žádný rozpor neexistuje. V prvém vymezení Lenin totiž stručně charakterizuje zdroj (podstatu) diktatury a míří proti

Lenin kategoricky formuloval požadavek jednotnosti zákonnosti a zabýval se jím z mnoha hledisek především ve svém dopise „O »dvojí« podřízenosti a zákonnosti“.[23])

Je pozoruhodné, že již v době před vznikem SSSR jako svazového státu Lenin kladl důraz na jednotné uplatňování zákonnosti nejen v Ruské republice, ale v celé federaci. Pochopitelně Lenin měl na mysli jednotné chápání a pojímání zákonů federálních a nevylučoval, ale naopak předpokládal existenci zákonodárství národních republik jakožto podmínky jednotné republikové zákonnosti.

Leninova teze o jednotné federální zákonnosti má svou závaznou platnost pro všechny socialistické státy s federativním zřízením: jiné řešení by totiž znamenalo opuštění významného nástroje, tmelícího svazek národních států v jediný celek.[24])

V jednotné zákonnosti Lenin spatřoval důležitý nástroj centrálního řízení, které jako jedna ze stránek demokratického centralismu, jenž nemá nic společného s šablonou, zajišťuje jednotu v základním, stěžejním, podstatném.[25]) Uplatňování centrálního řízení (a tudíž i jednotné zákonnosti jako jeho projevu) V. I. Lenin spojoval s existencí místních zvláštností a s nezbytností jejich respektování.[26]) Z tohoto Leninova pojetí vyplývají závažné důsledky pro oblast legislativní techniky a řešení otázky právního postavení místních orgánů.

Z uvedeného pojímání demokratického centralismu a jednoty zákonnosti jako nástroje ústředního řízení lze logicky dovodit, že právní předpisy, týkající se řízení státní správy a národního hospodářství, musí místním orgánům, které jsou nejzpůsobilejší přihlížet k existujícím zvláštnostem, poskytovat dostatečný prostor, tj. mají mít spíše rámcový charakter, neboť jejich přílišná podrobnost by svazovala aktivitu a iniciativu místních orgánů. Dále pak je zřejmé, že ústřední orgány, sjednocujíce a řídíce činnost místních orgánů a hospodářských organizací, musí respektovat jejich samostatnost. Konečně nutno dbát o to, aby místní orgány samy měly možnost působit na centrální řízení, a to — pokud jde o oblast práva — svou spoluúčastí na tvorbě základních právních předpisů, jejichž

formálně právním představám o původu státní moci a nikterak se nedotýká otázky vztahu orgánů socialistického státu k jeho vlastním zákonům. V druhém vymezení se pak jedná o vztah proletářské státní moci k zákonům buržoazním, resp. je vyjádřeno, že vázanost orgánů socialistického státu vlastními zákony není absolutní ve smyslu jejich nezměnitelnosti (srov. též poznámku 14).

[23]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 197—201.

[24]) Stranou ponecháváme problematiku kritérií, podle nichž se určuje předmět a rozsah federálního a národního zákonodárství. Hlavní problém, všeobecně řečeno, spatřujeme v určení správné míry mezi kompetencí federace a národních republik: na jedné straně není žádoucí připustit omezování národního zákonodárství, což by svědčilo o přílišné centralizaci na úrovni federace, na druhé straně stejně nesprávným by bylo rozšíření sfér národního zákonodárství natolik, že by byla oslabena jednotící funkce zákonodárství federálního.

[25]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 35, str. 203.

[26]) Srov. tamtéž a sv. 45, str. 198.

prostřednictvím se centrální řízení uskutečňuje či kontrolou jejich provádění.

Potřeba respektování místních (resp. konkrétních)[27]) podmínek se ovšem týká i oblasti aplikace práva. Jde totiž o to, že všude tam, kde místní (resp. konkrétní) podmínky hrají určitou důležitost (zejména ve státní správě a při řízení národního hospodářství), se střetáváme s právními předpisy, které státnímu orgánu, jenž je aplikuje, dávají možnost různých řešení. Povinnost příslušného orgánu spočívá v tom, aby na základě a v rámci hranic aplikovaného předpisu zvolil řešení účelné.

Tím se dostáváme k otázce vztahu účelnosti a zákonnosti, nad níž se Lenin několikrát zamýšlel. Například, pojednávaje o úkolech dělnicko-rolnické inspekce, uvádí, že „... dělnicko-rolnická inspekce soudí nejen z hlediska zákonnosti, ale i z hlediska účelnosti ...“.[28]) Máme zato, že na uvedeném místě měl Lenin na mysli sledování, kontrolu účelnosti v rámci existujících právních předpisů,[29]) která náleží orgánům dělnicko-rolnické inspekce, zatímco orgány prokuratury dozírají výlučně na zákonnost, tj. nezkoumají, je-li to či ono jednání, uskutečněné v rámci právního předpisu, účelné či neúčelné. Možno tedy shrnout, že Lenin jasně rozlišoval mezi pojmy „účelnost“ a „zákonnost“, aniž je však ve výše uvedeném smyslu stavěl proti sobě.

4. Leninovi byly naprosto cizí představy o jakoby automatickém uplatňování zákonnosti v socialistické společnosti. Právě naopak vyzýval pracující k aktivnímu boji za zákonnost. V dopise V. V. Adoratskému napsal: „... veškerá pomoc, kterou můžete poskytnout žadatelům, musí spočívat v poskytnutí jim *»právnické«* pomoci, tj. *naučit* je (a pomoci jim) *bojovat za své právo* podle všech pravidel v RSFSR zákonné *války za práva*.“[30]) Z uvedeného je mimo jiné vidno, jak vysokou úlohu Lenin přikládal subjektivní zainteresovanosti občanů na obnově porušeného práva: její uplatnění je důležitým faktorem v boji za realizaci zákonnosti, a proto je na místě široce ji využívat při konstituování a fungování právních záruk zákonnosti.

Účast v boji za zákonnost Lenin však nepodmiňoval jen individuální zainteresovaností občanů, jejichž práva byla porušena. Několikrát poukázal na to, že boj za zákonnost může být úspěšný jen tehdy, budou-li masy pracujících dozírat na zachovávání zákonnosti.[31]) Myslíme, že požadavek

[27]) Domníváme se, že Leninova slova o respektování místních podmínek možno chápat, zejména se zřetelem k jeho úvahám o individualizaci trestu, ukládaného soudem (Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 198—199), šířeji, tj. jako respektování konkrétních okolností a skutečností vůbec.

[28]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 199.

[29]) V některých případech k překrývání pojmů zákonnosti a účelnosti nedochází: je tomu tak při hodnocení účelnosti určitého jednání či postupu, které není právně upraveno.

[30]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 53, str. 149.

[31]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 44, str. 171 a 337.

účasti pracujících v boji za zákonnost měl a má nemalý význam z hlediska Leninova dialektického pojímání vztahu zákonnosti a kulturnosti: uskutečňování zákonnosti považoval za rys kulturnosti a ve zvyšování kulturnosti pracujících spatřoval prostředek k upevňování zákonnosti.[32])

V. I. Lenin věnoval mnoho pozornosti otázkám zdokonalování záruk zákonnosti. Není zajisté náhodou, že právě v posledních letech svého života, kdy se již mohl opírat o několikaleté zkušenosti z výstavby socialistického státu, vyzdvihoval jako jeden z hlavních problémů v činnosti státních orgánů prověrku plnění („... soustředit těžiště práce na výběr lidí a na kontrolu skutečného plnění ...“).[33]) Šlo mu o to, aby správní orgány prověřovaly plnění právních aktů, přijatých jimi samými, jakož i orgánů podřízených, a to též z hlediska zákonnosti.[34])

Jak jsme již uvedli, Lenin viděl v boji pracujících za zákonnost důležitou sílu, napomáhající její realizaci, resp. obnově. Proto prosazoval, aby občanům byla dána co nejširší možnost napadat rozhodnutí a postupy sovětských orgánů pro jejich nezákonnost či z jiného důvodu prostřednictvím stížností. Bez nadsázky lze říci, že Lenin zformuloval a svou praktickou činností stvrdil základní principy práva stížností sovětských občanů. Především je pojímá jako právo, které není omezeno ani co do okruhu nositelů, ani co do svého předmětu. Dále dal podnět k stanovení určitých pravidel při vyřizování stížností, přičemž je zajímavé, že počítal s instančním postupem.[35]) Konečně pak trval na vyvozování přísných důsledků z nedbalého vztahu k stížnostem pracujících a s největší tvrdostí zasahoval proti těm, kdož pronásledovali stěžovatele.[36])

Rozhodujícím způsobem Lenin ovlivnil vypracování zásad, na nichž byla založena organizace a činnost sovětské prokuratury, které přikládal významnou úlohu v ochraně a upevňování zákonnosti. K tomu, abychom správně pochopili důležitost Leninova vystoupení k těmto otázkám, je třeba si uvědomit značnou složitost průběhu diskusí kolem vzniku sovětské prokuratury.

Původní návrh dekretu o státní prokuratuře, vypracovaný lidovým komisariátem spravedlnosti,[37]) spočíval na koncepci, že dozor nad zachová-

[32]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 199 a 201.
Přitom za součást kulturnosti v širokém slova smyslu nutno považovat také právní kulturu, do níž patří i znalost právních předpisů. Z tohoto hlediska je pochopitelný Leninův zájem o právní propagandu mezi obyvatelstvem, vedenou v tisku a formou přednášek a kursů (Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 50, str. 59). Zvláště ostře stavěl otázku znalosti právních předpisů u pracovníků státních orgánů: ve svých doporučeních, týkajících se obsahu článku o usnesení VI. sjezdu sovětů o důsledném zachovávání zákonů, navrhuje vysvětlit, že „... budeme trestat i *za neznalost* ... tohoto zákona“ (Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 51, str. 95).

[33]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 61.

[34]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 44, str. 364 a 368.

[35]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 37, str. 130.

[36]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 50, str. 319 a Leninskij sbornik XXIV, str. 179.

[37]) Počátkem ledna roku 1922 byl uveřejněn v časopise Ježeněděľnik sovetskoj justiciji (roč. 1922, č. 1, str. 12–13).

váním zákonnosti místními orgány vykonávají odbory justice při gubernských výkonných výborech prostřednictvím lidových prokurátorů při nich působících. Závislost lidového prokurátora na místním orgánu se projevovala v tom, že jeho návrh, aby gubernský výkonný výbor zrušil nezákonné akty nižších místních orgánů, měl být obligatorně předložen kolegiu odboru justice a že byl povinen podávat kolegiu zprávy o své činnosti (rovněž jen jeho prostřednictvím mohl podávat zprávy odboru prokuratury lidového komisariátu spravedlnosti). Pokud jde o způsob ustanovování, návrh počítal s tím, že prokurátor republiky bude jmenován presidiem VÚVV, lidoví prokurátoři kolegiem lidového komisariátu spravedlnosti (kandidáty měly navrhovat gubernské odbory justice) a jejich pomocníci — gubernskými odbory justice.

Proti tomuto pojetí v odborném tisku vystoupil L. Savrasov[38]) a zejména pak N. Krylenko, který přesvědčivě zdůvodnil, že dozor nad zachováváním zákonů místními orgány může být účinný jedině tehdy, je-li orgán, jemuž je tento dozor svěřen, nezávislý na místní moci (s tím pak spojoval způsob jmenování shora) a jsou-li poskytnutá mu práva dostatečně účinná.[39])

Tato protikladná stanoviska se střetla i na čtvrtém všeruském sjezdu pracovníků sovětské justice, který se v podstatě přiklonil ke Krylenkově pojetí, aby prokurátor byl jmenován a odvoláván ústředím a nebyl, pokud budou nadále existovat gubernské odbory justice, vázán jejich rozhodnutím v té či oné otázce. Zásady nezávislosti prokurátorů na místních orgánech a jejich ustanovování ústředím se staly, soudě podle zpráv z denního tisku,[40]) základem nového návrhu dekretu, předloženého III. zasedání VÚVV a opětovně vedly k střetu dvou vyhraněných představ. Jen někteří členové VÚVV (např. Kalinin, Skrypnik, Jachontov) podporovali předložený návrh, zatímco ostatní s ním vyslovili nesouhlas, zejména s ustanoveními o jmenování prokurátorů shora a o jejich právu podávat protest proti nezákonným rozhodnutím místních orgánů.[41]) Návrh přijat nebyl a k jeho projednání VÚVV zřídil zvláštní komisi, která se nakonec vyslovila proti návrhu dekretu. Stejné stanovisko zaujala i stranická komise, zřízená pro řízení práce III. zasedání VÚVV.

[38]) V článku „Po povodu projekta o gosudarstvennoj prokurature" uvedl: „Život vede k záměně tohoto kolektivního strážce (tj. gubernského odboru justice — autoři), velmi závislého na gubernských orgánech moci, orgánem monokratickým, přímo a bezprostředně podřízeným lidovému komisariátu spravedlnosti a svobodným od místních vlivů" (srov. Ježeněděľnik sovetskoj justiciji, č. 2, 1922, str. 2).

[39]) Srov. N. Krylenko, K kritike projekta o prokurature, Ježeněděľnik sovetskoj justiciji, č. 3, 1922, str. 3.

[40]) Srov. Pravda, 14. 5. 1922, str. 4.

[41]) Je zajímavé, že argumentace odpůrců předloženého návrhu se opírá především o koncepci jednotné státní moci, vylučující dělbu moci mezi jednotlivými státními orgány, resp. jejich vzájemnou kontrolu. Například Osinskij prohlásil, že předložený návrh „... je pokusem oddělit ... administrativní moc od soudní. Avšak spojení všech prerogativ moci v jediném státním orgánu je výdobytkem revoluce" (srov. Ježeněděľnik sovetskoj justiciji, č. 18, 1922, str. 6). V obdobném duchu se nesla i argumentace Kaganovičova (srov. Izvestija, 16. 5. 1922, str. 1).

A v této etapě do diskuse vstoupil V. I. Lenin známým dopisem „O »dvojí« podřízenosti a zákonnosti". Především plně podpořil myšlenku nezávislosti prokurátorů na místních orgánech a ostře odmítl úvahy o jejich dvojí podřízenosti, tj. nejenom centru, ale také místním orgánům. Dále prosazoval zásadu centralizace prokuratury jakožto předpoklad jednotného pojímání zákonnosti, neovlivňovaného zájmy a předsudky místní byrokracie a místních vlivů. Konečně obhájil, aby prokurátoři měli právo podávat protest proti nezákonným právním aktům, aniž by jim náležela jakákoliv administrativní moc. Přitom Lenin předpokládal, jak o tom svědčí poslední věta jeho dopisu J. V. Stalinovi, že protesty budou projednávat soudy.

Leninem formulované zásady výstavby a činnosti prokuratury schválilo politbyro dne 22. května 1922 a předalo tuto otázku k projednání komunistické frakci, působící na třetím zasedání VÚVV. Avšak komunistická frakce nesouhlasila s nezávislostí prokurátorů na místních orgánech a vyslovila se pro jejich dvojí podřízenost. Proto se politbyro celou věcí zabývalo znovu o dva dny později a potvrdilo své předchozí usnesení, jímž byla odmítnuta zásada dvojí podřízenosti, přičemž však z něho vypustilo část, týkající se výlučného práva prokurátorů předat protest k rozhodnutí soudu.[42])

Jak vidíme, v otázce, který orgán má rozhodovat o podaném protestu, došlo k významnému posunu: zatím co původní Leninova koncepce a první usnesení politbyra počítaly s projednáváním protestů před soudy, druhé usnesení politbyra s touto možností již nepočítalo. Řád o prokurátorském dozoru z 28. května 1922, svěřil pak rozhodování o protestech samotným správním orgánům, resp. presidiu VÚVV.

Z předcházejícího vylíčení je dostatečně zřejmé, jak ostrý boj vyvolala otázka nezávislosti či dvojí podřízenosti místních prokurátorů. Lze předpokládat, že za situace, kdy myšlence o nezávislosti prokurátorů na místních orgánech byl kladen tak velký odpor, nebylo patrně možné setrvat i na původním záměru, aby o protestech prokurátorů proti nezákonným rozhodnutím správních orgánů rozhodovaly nezávislé orgány, tj. soudy.

Důležitý prostředek k ochraně zákonnosti Lenin spatřoval ve vyvozování odpovědnosti vůči těm, kdož porušili zákonnost, ať již šlo o občany anebo o představitele sovětské moci.[43]) Vůči pracovníkům sovětského státního aparátu, kteří narušili zákonnost, uplatňoval (popř. navrhoval) použití různých disciplinárních opatření až po odvolání z funkce či propuštění.[44]) Jednalo-li se o zneužití moci anebo o značně rozšířené porušování zákonnosti, proti němuž bylo nutno bojovat s veškerou energií, Lenin neváhal postavit otázku soudní odpovědnosti.[45]) Společenský význam projednávání těchto případů před soudem viděl nikoli v použití přísných sankcí, ale ve veřejnosti jednání: „... ze zásadních důvodů je nutné, aby takové věci

[42]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 551.

[43]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 35, str. 203; sv. 37, str. 32–33; sv. 50, str. 110 a Leninskij sbornik XVIII, str. 129.

[44]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 53, str. 199 a sv. 50, str. 79.

nezůstávaly vnitřní záležitostí byrokratických institucí, nýbrž aby byly odsuzovány veřejně, a to ani ne tak proto, aby viníci byli přísně potrestáni (k tomu by snad stačila důtka), ale aby se o takových věcech na veřejnosti mluvilo a vyvrátil se tak všeobecný názor, že viníky stejně trest nestihne . . .“.[46])

Lenin vždy poukazoval na nutnost důsledného postupu při uplatňování odpovědnosti za porušení zákonnosti. Již na podzim r. 1918 píše, že trestný čin proti disciplíně a revolučnímu vojenskému duchu nesmí zůstat beztrestný a myšlenku neodvratitelnosti trestu (sankce) zdůrazňuje i na jiném místě.[47]) Se zásadou důsledného a neodvratitelného postihu osob, porušujících zákonnost, je úzce spjat Leninův požadavek vyvozování odpovědnosti vůči každému, kdo se dopustil protiprávního jednání, bez ohledu na jeho služební postavení a stranickou příslušnost.[48]) Tento požadavek, nehledě na své aspekty politické, namířené proti tehdy se projevujícím tendencím využívat příslušnosti ke komunistické straně, má i svou důležitou stránku právní: je totiž projevem zásady rovnosti občanů před zákonem.[49])

5. V. I. Lenin se mnohokráte vracel k otázce uplatňování vedoucí úlohy komunistické strany: jeho zájem o tuto problematiku byl o to větší, že v praxi vytvářející se vztahy mezi stranou a sovětskou státní mocí považoval za nesprávné.[50]) Aniž bychom se zabývali tímto problémem v plné šíři, považujeme za vhodné osvětlit Leninovy názory na vzájemný vztah strany a sovětských orgánů, zejména orgánů soudních a na úlohu strany v oblasti zákonodárné činnosti.

Ve vztazích strany k sovětským státním orgánům základní nedostatek Lenin viděl v tom, že do stranických orgánů se často přenášelo rozhodování o otázkách, o nichž vzhledem k jejich povaze a významu měly rozhodovat sovětské státní orgány, což objektivně vedlo ke snižování odpovědnosti posledních. Lenin se proto důrazně vyslovoval pro velmi přesné rozhraničení funkcí strany (a jejího ústředního výboru) a sovětské státní moci, jež vyžaduje „. . . zvýšit odpovědnost a samostatnost sovětských pracovníků a sovětských institucí a straně ponechat celkové řízení všech státních orgánů dohromady, bez dosavadního příliš častého, nepravidelného, často drobného zasahování . . .“.[51]) Lenin ve své praktické činnosti usiloval

[45]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 38, str. 15; sv. 43, str. 328 a sv. 37, str. 480.

[46]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 54, str. 71 a 87—88.

[47]) Srov. Leninskij sbornik XXXIV, str. 44—45.

[48]) Srov. např. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 50, str. 374 a Leninskij sbornik XXXIV, str. 314.

[49]) V této souvislosti poznamenejme, že Lenin několikrát vyslovil myšlenku o přísnějším trestání komunistů než nekomunistů (srov. Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 44, str. 397 a 398; sv. 45, str. 53 a Leninskij sbornik XXXVI, str. 362). I když je zřejmé, že šlo o nikoliv právní, ale politickou směrnici, vzniká zde otázka jejího vztahu k zásadě rovnosti občanů před zákonem. Lze předpokládat, že Lenin patrně měl na mysli přísnější postih komunistů právě v těch případech, kdy se dopustili trestné činnosti díky postavení, jež zaujímali na základě své příslušnosti k vládnoucí straně.

[50]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 113.

[51]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 61 a též str. 418.

o provádění takové linie[52]) a za její nedůslednou realizaci ve vztahu mezi radou lidových komisařů a politbyrem strany se činil do určité míry odpovědným sám.[53])

Toto hledisko na rozhraničení funkcí strany a státních orgánů Lenin promítal i do oblasti zákonodárné činnosti. Vycházel z toho, že na jedné straně komunistická strana, resp. její nejvyšší orgány se vyslovují k zásadním otázkám zákonodárství, aniž by však na straně druhé zasahovaly do detailních otázek, popř. nahrazovaly příslušné státní orgány, odpovědné za vypracování právních předpisů. V této spojitosti je vhodné připomenout si Leninova slova, pronesená na X. sjezdu RKS(b) v souvislosti s otázkami, vznikajícími kolem připuštění směny v hranicích místního hospodářského obratu: „... Domnívá-li se někdo, že na tuto otázku dostane odpověď na tomto sjezdu, mýlí se. Na tuto otázku nám odpoví naše zákonodárství; naším úkolem je pouze stanovit zásadní linii ...“.[54])

Závěrem si povšimněme otázky vztahů stranických a soudních orgánů, jejichž správné vyřešení v prvních letech sovětské moci nabylo značné důležitosti v důsledku nejasností, které vedly k vměšování stranických orgánů do rozhodování sovětských soudů při projednávání trestních věcí komunistů, končící leckdy až znemožňováním volat členy strany k soudní odpovědnosti.

S cílem překonat tyto nedostatky a vnést jasno do těchto vztahů ÚV RKS(b) vydal dne 18. srpna 1920 oběžník, v němž se promítá zásada tzv. dvojí odpovědnosti komunistů, podle níž člen strany nese odpovědnost jak před stranou cestou stranické disciplíny, tak i před státem soudní cestou. Avšak tento oběžník neřešil konkrétní otázky, vznikající v případech trestního stíhání členů strany. Proto organizačně instruktorské oddělení ÚV strany vypracovalo nový oběžník 16. června 1921, upravující vztahy mezi stranickými a justičními orgány. Tento oběžník, i když byl proniknut snahou zabránit nátlaku stranických orgánů na soudy, byl poznamenán nesprávnými tezemi: především stanovil povinnost soudů osvobodit na záruku komunisty, volané k trestní odpovědnosti, jestliže se za ně osobně zaručili komunisté zmocnění k tomu stranickým výborem (§ 4) a dále zavazoval stranický výbor, aby do tří dnů od seznámení s věcí si vytvořil závěr o její podstatě s tím, že rozhodnutí výboru se stává stranickou směrnicí pro soud a předurčuje rozhodnutí soudu (§ 5).[55]) Právě proti těmto ustanovením lidový komisariát spravedlnosti podal protest.

[52]) Pro ilustraci lze uvést tento příklad: v průběhu Janovské konference G. V. Čičerin a L. B. Krasin zaslali dotaz, spojený s rozhovory o uzavření obchodních smluv a smluv o koncesích (šlo o objem nakládky a překládky topiva a starého železa) a návrh znění telegrafické odpovědi mělo projednat politbyro. V. I. Lenin napsal J. V. Stalinovi: „Tento telegram (tj. návrh odpovědi — autoři) je zcela nesprávně poslán politbyru. Podobná otázka se musí rozhodnout sovětskou cestou“ (srov. Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 54, str. 250).

[53]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 113—114.

[54]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 43, str. 62.

[55]) Text těchto ustanovení uvádíme podle znění, citovaného v poznámkách v Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 44, str. 563.

Je příznačné, že Lenin se plně ztotožňoval s žádostí lidového komisariátu, aby uvedené paragrafy byly zrušeny a kvalifikoval je jako škodlivé.[56]) Z Leninova podnětu se touto otázkou zabývalo politbyro, které dne 24. listopadu 1921 uložilo D. I. Kurskému přezkoumat oběžník celkově ve směru zvýšení odpovědnosti komunistů za obecně trestné věci a „... odstranění jakékoliv možnosti využít postavení vládnoucí strany k oslabení odpovědnosti ...“.[57]) Jeho pokyny se staly základem nového oběžníku ÚV RKS(b) č. 202, podle něhož na komunisty volané k trestní odpovědnosti se vztahovala obecně platná ustanovení o poskytování záruk v trestním řízení a stranickým výborům bylo uloženo napomáhat vyšetřujícím a soudním orgánům v správném osvětlení trestní věci a osobnosti člena strany, jehož se týkalo vyšetřování, popř. trestní řízení. Tyto myšlenky se znovu promítly v oběžníku ÚV strany č. 248 z 22. února 1922, v němž bylo řečeno: „... V případě, kdy jednání spáchané členem RKS je nejenom porušením stranické disciplíny, ale současně i porušením zákonů sovětské moci ... musí být, kromě uložení stranického trestu volán k odpovědnosti na obecných základech prostřednictvím soudních a správních orgánů sovětské moci“.[58]) To, jakou důležitost Lenin přidával boji proti snahám stranických orgánů oslabovat odpovědnost komunistů před státem, potvrzuje jeho žádost, aby ÚV strany prohlásil, že „... za sebemenší snahu »ovlivňovat« soudy ve smyslu »zmírnění« odpovědnosti komunistů ÚV bude *vylučovat ze strany* ...“.[59])

6. V tomto článku nebylo možno — a ani jsme si před sebe nekladli takový úkol — osvětlit Leninovy myšlenky, věnované otázkám socialistické zákonnosti v plné šíři. Snažili jsme se především ukázat, jak V. I. Lenin po celou dobu, kdy stál v čele sovětského státu a rozhodující měrou ovlivňoval jak formování, tak i provádění jeho politiky, vysoce oceňoval úlohu socialistické zákonnosti a všemožně usiloval o její upevnění.

V současné době před komunistickými stranami socialistických zemí jako jeden z hlavních úkolů stojí prohlubování socialistické zákonnosti. Účinným nástrojem k splnění tohoto úkolu jsou Leninovy ideje o socialistické zákonnosti, které jsou i v dnešní době stále živé.

[56]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 44, str. 243. V druhém přípisu, napsaném o 5 dní později, Lenin opětovně trvá na zrušení § 4 cit. oběžníku a připouští, aby si stranický výbor vytvořil „stanovisko“, které však může sdělit jedině ústředí s tím, že bude prověřeno ústřední kontrolní komisí (tamtéž). Máme za to, že v tomto případě se Leninovi jednalo o vytvoření „stanoviska“ po linii stranické, aniž by připouštěl ovlivňování soudu jakožto orgánu rozhodujícího o odpovědnosti občana-komunisty před státem. Správnost takového výkladu Leninova druhého přípisu potvrzuje pozdější usnesení politbyra.

[57]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 44, str. 564.

[58]) Citováno podle V. Šapko, V. I. Lenin — sozdatěl' socialističeskoj zakonnosti, Moskva 1965, str. 113.

[59]) Srov. V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 45, str. 53.

К. СВОБОДА, С. СВОБОДОВА

В. И. Ленин и революционная законность

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируются главные проблемы революционной законности, которым Ленин уделял большое внимание в своей теоретической и политической работе.

В. И. Ленин считал, что предпосылкой законности является существование развернутого и демократического законодательства. В статье показана роль Ленина в развитии и совершенствовании советского законодательства и характеризуются основные ленинские требования, предъявляемые к законодательной деятельности и технике.

В следующей части статьи рассматриваются вопросы, касающиеся принципов революционной законности. Ленин сформулировал требование о необходимости соблюдения приоритета правовых актов высших государственных органов, результатом которого является признание верховенства закона. Ленин также выдвинул требование о всеобщей обязательности законности, т. е. об обязательности правовых предписаний, как для граждан, так и для органов социалистического государства. Наконец, в статье исследуется вопрос о единстве законности, а именно с точки зрения ее значения в федеративном государстве и ее роли как инструмента централизованного руководства, которое в условиях применения принципа демократического централизма должно учитывать местные особенности (на этой основе авторы приходят к некоторым выводам, касающимся законодательной деятельности, правового положения местных органов и применения права).

Ленину была чужда мысль о якобы автоматическом осуществлении законности в социалистическом обществе и поэтому он постоянно добивался усовершенствования организационно-правовых гарантий законности. Ленин придавал огромное значение проверке исполнения, а также праву жалобы советских граждан, в котором видел важное орудие для укрепления законности. Без преувеличения можно сказать, что именно Ленин разработал основные принципы института права жалобы в СССР.

Роль Ленина в разработке принципов организации и деятельности советской прокуратуры показана в статье на основе анализа первоисточников, касающихся образования советской прокуратуры. Авторы статьи обращают внимание на то, что первоначальная концепция Ленина, одобренная постановлением Политбюро партии от 22 мая 1922 г., предполагала, что протесты прокурора против незаконных решений местных органов будут рассматриваться судами.

Немаловажное значение для осуществления законности имеет привлечение ее нарушителей к ответственности. Ленин неоднократно подчеркивал необходимость последовательного применения санкций в отношении каждого нарушителя, несмотря на его служебное положение и партийную принадлежность и требовал применения разных форм дисциплинарной и судебной ответственности.

В заключительной части статьи характеризуются взгляды В. И. Ленина о взаимоотношениях партийных и государственных органов и о направляющей роли партии в области законодательной и правотворческой деятельности советского государства. В качестве самостоятельной проблемы исследуется вопрос о взаимоотношениях партийных и судебных органов, причем освещается роль Ленина в борьбе против тенденции партийных органов вмешиваться в отправление правосудия.

Идеи Ленина о законности представляют эффективное оружие в борьбе за усовершенствование социалистической законности, которое является одной из главных задач коммунистических партий социалистических стран.

1970 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA No. 1 Pag. 91—101

V. I. Lenin a federace v Rusku

EDUARD VLČEK

Zakladatelé vědeckého socialismu K. Marx a B. Engels byli centralisty. Vyjádřili přesvědčení, že centralizace zkonsoliduje proletariát, stmelí jej v třídu schopnou zvítězit v třídním boji s buržoazií. Marx a Engels považovali federaci za nevhodnou formu státního zřízení nejen pro buržoazní stát, ale též pro proletářský; proletariát po svém vítězství v socialistické revoluci bude musit ještě posílit centralizaci státu. Centralizovaný stát považovali za mohutný faktor rozvoje společenské výroby. Ve svých pracích podrobili kritice federativní návrhy Bakunina a Proudhona.[1])

Ačkoliv oba byli principiálními protivníky federace, připouštěli ji v jednotlivých konkrétních případech jako možnou státní formu, vhodnou pro vyřešení národnostní otázky. Tak např. považovali federaci vhodnou pro rozřešení národních problémů v Anglii. Tento názor vyjádřil K. Marx ve svých dopisech Engelsovi a Kugelmanovi. V dopise Engelsovi z 2. listopadu 1867 píše Marx, že ač dříve považoval oddělení Irska od Anglie za nemožné, nyní se mu jeví jako nevyhnutelné; po oddělení může být vytvořen federativní stát.

V jiném dopise Engelsovi — z 30. listopadu 1867 — píše, že požadavek osvobození Irska a jeho oddělení od Anglie musí být zahrnut do programu anglické dělnické strany. V dopise Kugelmanovi z 29. listopadu 1869 ukázal Marx, že anglická dělnická třída v zájmu svého osvobození se musí rozejít s politikou vládnoucích tříd v irské otázce a vytvořit svobodný federativní svazek.

Rovněž Engels považoval za možné vytvoření federace v Anglii jako prostředek pro vyřešení nacionálního problému. V práci „Ke kritice návrhu sociál-demokratického programu 1891“ psal, že federativní republika v Anglii, kde na dvou ostrovech žijí čtyři národy a kde existují tři různé systémy zákonodárství, byla by krokem vpřed.

Marx a Engels řídíce se zájmy proletariátu a proletářské revoluce, hájili demokratický centralismus, jednotnou republiku. Od doby buržoazní revoluce 1848 Marx a Engels byli principiálně proti federaci. Federativní republiku považovali za výjimku, nebo jako přechod od monarchie k centralistické republice.

[1]) Engels, Revoluční boj v Maďarsku; Engels, Demokratický panslavismus; Engels, Občanská válka ve Švýcarsku; Engels, Úloha násilí v historii; Marx, Občanská válka ve Francii, Svoboda, Praha 1950.

V nových podmínkách epochy imperialismu rozvedl ideje zakladatelů vědeckého socialismu V. I. Lenin. Ve svých pracích podal V. I. Lenin vědecké zdůvodnění programu a politiky bolševické strany k řešení národnostní otázky. Lenin nezkoumal nikdy národnostní problém izolovaně; považoval jej vždy za součást celkového boje za vítězství proletariátu a vybudování socialistické společnosti. Zdůrazňoval, že právě tyto prvořadé cíle si žádají spravedlivého řešení nacionální problematiky, vylučujícího jakékoliv formy národnostního útisku a nerovnoprávnosti.

Nevyhnutelnou podmínkou vytvoření důvěry mezi národy a jejich sblížení bylo uskutečnění programového hesla bolševické strany o přiznání práva na sebeurčení národů až do úplného státního oddělení. Poprvé bylo právo na sebeurčení národů zakotveno v programu strany z r. 1903.[2])

Ačkoliv se v tomto programu ještě nemluví o právu národa na oddělení a vytvoření vlastního státu, lze toto z proklamovaného práva na sebeurčení zcela jasně odvodit. Přiznání práva na sebeurčení (tedy i oddělení) neznamenalo ovšem, že komunisté budou vždy podporovat jakékoliv oddělení. Tuto otázku bylo nutno řešit v závislosti na zájmech proletariátu a konkrétních podmínkách. Lenin v mnoha svých pracích podal dialektickou charakteristiku přístupu strany k otázce oddělení, nejlépe snad ve svém článku „Národnostní otázka v našem programu", kde objasňuje požadavek programu „uznání práva na sebeurčení pro všechny národy žijící ve státě", takto: „Sociální demokracie bude vždy bojovat proti jakémukoli pokusu působit násilím nebo jakoukoli nespravedlností zvenčí na národní sebeurčení. Avšak bezvýhradné uznání boje za právo na sebeurčení nás vůbec nezavazuje podporovat každý požadavek národního sebeurčení. Sociální demokracie jako strana proletariátu si klade za svůj pozitivní a hlavní úkol napomáhat sebeurčení nikoliv národností a národů, nýbrž proletariátu každého národa. Musíme vždy a bezvýhradně usilovat o nejtěsnější sjednocení proletariátu všech národností a jenom v jednotlivých, výjimečných případech můžeme klást a aktivně podporovat požadavky směřující k vytvoření nového třídního státu . . .".[3])

Heslo práva národů na sebeurčení až do oddělení bylo nutno probojovat proti antimarxistické teorii „národně kulturní autonomie", hlásané O. Bauerem a K. Rennerem a podporované Bundem a jinými nacionalistickými organizacemi.[4]) Lenin rovněž dokázal nesprávnost a škodlivost

[2]) Čl. 9 minimálního programu RSDS(b) zněl: „právo na sebeurčení všem národům státu". — Program a stanovy ruské soc. dem. dělnické strany přijatý na druhém sjezdu strany v r. 1903 se změnami, přijatými na slučovacím sjezdu ve Stockholmu 1906, rusky, nakl. Priboj.

[3]) Lenin, O národní a koloniální otázce, SNPL, Praha 1958, str. 15. Článek „Národnostní otázka v našem programu" je Leninovou odpovědí Polské socialistické straně (PPS) na její kritiku národnostního programu SDDSR. PPS vytýčila tehdy požadavek oddělení Polska nezávisle na době a situaci, což nebylo ničím jiným, než zjevným obhajováním nacionalistických snah polské buržoazie.

[4]) Viz např. Leninovy články: O „kulturně národnostní" autonomii, Spisy sv. 19, str. 502—506, SNPL 1957; Ještě o rozdělení školství podle národností, Spisy sv. 19,

nihilistického přístupu k řešení nacionální otázky, který se projevoval v odmítání požadavku sebeurčení národů až do oddělení polskými sociálními demokraty a německou levicí v čele s Rosou Luxemburgovou, která prohlašovala, že heslo národního sebeurčení nemá žádného praktického významu.[5]) V polemice proti názorům Pjatakova dokázal Lenin, že pokus Pjatakova nahradit požadavek sebeurčení národů anarchistickým heslem „pryč s hranicemi" není ničím jiným než projevem velkoruského šovinismu a ve skutečnosti vede k rozdělení národů.[6])

V. I. Lenin rovněž rozvinul názory Marxe a Engelse, týkající se federace. V období do VŘSR bolševická strana i Lenin vystupovali v podstatě proti federaci jako formě státního zřízení v Rusku. Vztah strany k federaci byl vyjádřen poprvé Leninem v r. 1903. Tehdy vznikla na Kavkaze nová sociálně demokratická organizace — Svaz arménských sociálních demokratů. Svaz vydal svůj programový „Manifest", v němž se hlásí k myšlence přetvoření Ruska ve federativní republiku a odmítá požadavek národnostní autonomie.

Ve stati „O manifestu arménských sociálních demokratů"[7]) podrobil Lenin kritice pasáže „Manifestu" týkající se řešení národnostní otázky. Vytýkal Svazu, že uměle odtrhuje federaci od národnostní autonomie a zdůraznil, že otázka formy státního zřízení musí být podřízena obecnějšímu problému konsolidace sil proletariátu pro nadcházející boje. Proletariát musí sjednotit široké masy pracujících všech národností v boji za socialismus. Arénou tohoto boje v Rusku bude mnohonárodnostní stát, v němž carismus vypěstoval nepřátelství mezi národy a národnostní útlak.

Za těchto okolností a v těchto podmínkách by federace, vedoucí ke vzniku řady nových států, rozdrobila síly proletariátu. Nemůže být úkolem proletariátu vyhlašovat federaci a národní autonomii. Úkolem proletariátu musí být zmobilizovat co nejširší masy pracujících všech národností a jejich sjednocení v boji za demokratickou republiku a socialismus.

V červnu 1903 v článku „Národnostní otázka v našem programu"[8]) kritizoval Lenin názory eserů, kteří požadovali vytvoření federativního státu v Rusku bez ohledu na třídní boj proletariátu a konkrétní podmínky Ruska. V tomto článku poukázal dále na to, že marxistická strana musí být principiálně proti požadavku federace, pouze v jednotlivých, výjimečných případech může aktivně podporovat vytvoření federativního státu. Později píše Lenin řadu článků,[9]) v nichž se vyslovuje proti federaci;

str. 548—550, SNPL 1957; Kritické poznámky k národnostní otázce, zejména bod 4: Kulturně národnostní autonomie, Spisy sv. 20, str. 9—45, SNPL 1957, atd.

[5]) Lenin, O právu národů na sebeurčení, Spisy sv. 20, str. 399—463, SNPL 1957; Lenin, Výsledky diskuse o sebeurčení, Spisy sv. 22, str. 345—386. 1957.

[6]) Projev o národnostní otázce 29. 4. (12. 5.) 1917; Spisy sv. 24, str. 293—298. 1956.

[7]) V. I. Lenin, Spisy sv. 6, 1953, str. 325—328.

[8]) Spisy sv. 6, 1953, str. 457—466.

[9]) Viz např. „Kritické poznámky k národnostní otázce", Spisy sv. 20, 1957, str. 9—45; „O národní hrdosti Velkorusů", Spisy sv. 21, 1957, str. 98—102.

nejzřetelněji snad vyjádřil svůj postoj k federaci v často citovaném, známém dopise S. G. Šaumjanovi z 23. listopadu 1913:[10]) „Jsme pro demokratický centralismus bez jakýchkoliv výhrad. Jsme proti federaci.“, a dále: „Právo na sebeurčení neznamená právo na federaci. Federace je svazek sobě rovných, svazek, který vyžaduje vzájemný souhlas. Může však mít jedna strana právo na to, aby druhá strana s ní souhlasila? To je absurdní. Jsme zásadně proti federaci, neboť oslabuje ekonomický svazek, je to nevhodný typ pro jednotný stát“.

V letech 1912—1914 napsal Lenin několik studií (např. Balkánské národy a evropská diplomacie,[11]) Balkánská válka a buržoazní šovinismus),[12]) v nichž se hlásí k myšlence vytvoření federace na Balkáně, kterou považoval za prostředek vyřešení národnostní problematiky Balkánu.

Tento Leninův postoj odmítající federaci jako nevhodnou pro Rusko a zároveň připouštějící federaci na Balkáně svědčí o jeho dialektickém přístupu k řešení otázky federace, posuzované konkrétně historicky. V. I. Lenin, stejně jako Marx i Engels, byl centralistou. Ve všech svých předrevolučních pracích vyzdvihuje přednosti velkého, silného, jednotného, centralizovaného státu před slabým federativním spojením několika drobných národních států. Takový stát považoval za historický krok vpřed od středověké rozdrobenosti a partikularismu. Takový stát dává proletariátu možnost sjednotit své síly a organizovat se pro rozhodující fázi třídního boje.

Lenin kritizoval četné federativní plány, hlásané různými maloburžoaznímí skupinami nebo stranami.[13]) Názory Lenina na otázky federace podporovala většina bolševické strany. Proto je možno udělat závěr, že strana považovala federaci za nevhodnou formu státního zřízení Ruska. Cestu k socialismu viděla strana přes centralizovaný, silný stát.

V období příprav na VŘSR se situace podstatně mění. Dlouho v sovětské literatuře převládal názor, spojující okamžik změny Leninových názorů na federaci s jeho prací Stát a revoluce.[14]) V tomto díle ze srpna 1917 Lenin mluví o dvou konkrétních případech, kdy federace by vyjadřovala i zájmy proletariátu: v případě přechodu od monarchie k centralis-

[10]) Spisy sv. 19, 1957, str. 498—501.

[11]) V. I. Lenin, Spisy sv. 18, 1957, str. 348—349.

[12]) V. I. Lenin, Spisy sv. 19, 1957, str. 27—28.

[13]) Např. litevská soc. dem. strana vyhlásila požadavek „dobrovolné federace krajů“. Pro myšlenku federace v Rusku se vyslovovali zakavkazští soc. demokraté, stejně jako lotyšští. Na Ukrajině se k myšlence federace hlásila Ukrajinská federativně demokratická strana. O tom blíže viz E. V. Tadevosjan, V. I. Lenin o gosudarstvennoj federaciji (dookťjabrskij period), Voprosy istoriji KPSS č. 2/61, str. 51, a Leninskij etap v marxistskom učenii o federaciji, Sovetskoje gosudarstvo i pravo č. 12/62, str. 42.

[14]) Viz např. O. I. Čisťakov, Vzaimostnošenija sovětskich respublik do obrazovanija SSSR, Moskva 1955, str. 5; S. L. Ronin, Princip proletarskogo internacionalisma v sovětskom socialistickom pravě, Moskva 1956, str. 51; I. N. Ananov: Sistěma organov gosudarstvennogo upravlenija v sovetskoj socialističeskoj federacii, Moskva 1951, str. 18.

tické republice a v případě, že federativní stát bude prostředkem k vyřešení národnostní problematiky. Zde se tedy už zcela jasně hovoří o možnosti federace v Rusku.

V posledních letech někteří sovětští autoři publikovali názor, podle něhož hovořil Lenin o přípustnosti federace v Rusku dříve než v srpnu 1917 ve Státu a revoluci. Je to předně S. I. Jakubovská,[15]) která upozorňuje, že Lenin už v květnu 1917 v článku „Instrukce zástupcům voleným v závodech a v plucích do sovětu dělnických a vojenských zástupců“[16]) postavil přímo otázku možnosti federativního zřízení Ruské republiky. Stejného názoru je i D. L. Zlatopolský, který ve své práci „SSSR — federativnoje gosudarstvo“ cituje stejný článek jako Jakubovská, uvádí ho však mezi několika dalšími z období duben—červen, z nichž je zřejmá postupná Leninova změna názoru na federaci.[17]) Na podporu svého stanoviska uvádí ještě závěr druhé Leninovy řeči na I. Všeruském sjezdu sovětů v červnu 1917: „Nechť se Rusko stane svazem svobodných republik“.[18])

Aniž bychom chtěli určit přesné datum, kdy a v kterém článku se poprvé Lenin vyjádřil pro možnost federace v Rusku, je z výše uvedeného jasné, že tato otázka dozrála v polovině roku 1917, a že tedy ještě před provedením VŘSR převládl v bolševické straně názor o *přípustnosti, možnosti* federace v Rusku.

Buržoazní Prozatímní vláda se ukázala neschopnou řešit národnostní otázku. Zřejmě výjimkou, potvrzující toto pravidlo, je výzva Polákům, kterou vydala Prozatímní vláda 17. (30.) března 1917. V ní bylo přiznáno polskému národu právo na sebeurčení a vytvoření nezávislého polského státu ze všech území, na němž tvoří většinu obyvatelstva Poláci.[19]) K tomu je ovšem třeba dodat, že v době přiznání tohoto práva bylo Polsko obsazeno německými vojsky a Prozatímní vláda chtěla tímto „tahem“ získat Poláky pro boj s Německem. Svou skutečnou „ochotu“ řešit národnostní otázku dokázala Prozatímní vláda na případu Finska. Na finské požadavky o autonomii odpověděla Prozatímní vláda svým usnesením ze 4. (20.) března 1917 „O potvrzení ústavy Velkého knížectví Finského a o její účinnosti v plném rozsahu“,[20]) jímž se konzervoval vztah Finska k Rusku z r. 1899. Únorová buržoazně demokratická revoluce nepřinesla podstatných změn v postavení národů Ruska, stejně jako v jeho státním zřízení.

Rovněž sovětský stát byl v prvních týdnech své existence po VŘSR považován na unitární. Nejvyšší orgán státní moci v období provedení revoluce — II. Všeruský sjezd sovětů se k projednání národnostní otázky a tedy i formy státního zřízení nedostal, ačkoliv podle návrhu ÚV bolševické strany byla tato problematika do programu sjezdu navržena. Ve

[15]) S. I. Jakubovská, Strojitělstvo sojuznogo sovětskogo socialističeskogo gosudarstva, Moskva 1960, str. 16.
[16]) V. I. Lenin, Spisy sv. 24, 1956, str. 352—354.
[17]) D. L. Zlatopolskij, SSSR — federativnoje gosudarstvo, Moskva 1967, str. 33.
[18]) Tamtéž, str. 34.
[19]) Sbornik ukazov i postavlenij Vremennogo pravitělstva, str. 423—424.
[20]) Sbornik ukazov i postanovlenij Vremennogo pravitělstva, str. 23.

svém prvním aktu v provolání „Dělníkům, vojákům, rolníkům“ ze 7. listopadu (25. října) 1917 sjezd vyhlásil, že sovětská moc zajistí skutečné právo na sebeurčení všem národům, obývajícím Rusko.

K otázce formy státního zřízení se sovětská vláda vyslovuje po revoluci poprvé v aktu „Manifest ukrajinskému lidu s ultimativními požadavky Centrální radě“.[21]) V něm se znovu potvrzuje právo Ukrajiny úplně se oddělit od Ruské republiky, nebo zahájit s ní jednání o federativních nebo jiných vzájemných vztazích mezi oběma republikami.

V Manifestu nacházíme tedy první konkrétní návrh na realizaci federativního principu, na spojení Ukrajiny s Ruskem na zásadách federace.

V lednu 1918 se schází III. Všeruský sjezd sovětů, který na svém třetím zasedání 12. (25.) ledna 1918 přijal Deklaraci práv pracujícího a vykořisťovaného lidu, která byla prvním zákonodárným aktem, v němž byl sovětský stát prohlášen federací národních republik na základě svobodného svazku svobodných národů.

Tak uzákoněním federace v Rusku byla skončena dialektická proměna názorů Lenina a bolševické strany vedoucí od odmítání federace jako nevhodné formy státního zřízení pro Rusko, přes připuštění její budoucí možnosti (kolem poloviny r. 1917), až k poznání její *nevyhnutelnosti* a právnímu zakotvení.

Výklad vývoje názorů Lenina na federaci je v sovětské literatuře dosti nejednotný. Tak už v roce 1928 vystoupil prof. G. S. Gurvič v článku „K otázce o federalismu“[22]) s názorem, že Lenin načrtl plán socialistické federace pro Rusko už před únorovou buržoazně demokratickou revolucí a že byl vždy protivníkem buržoazní federace.

V letech 1957—1963 proběhla v SSSR široká diskuse, zabývající se touto problematikou. Většina diskutujících autorů dochází k závěru, že názory Lenina na federaci se vůbec nezměnily. Argumentují tím, že Lenin ještě před VŠSR připouštěl možnost vytvoření federace v jednotlivých konkrétních případech a že tedy po VŘSR, když vyslovil nutnost vytvoření federace v Rusku, se vlastně jedná jen o realizaci jeho původních názorů.[23])

Velmi ostré kritice podrobil tyto názory profesor státního práva D. L. Zlatopolský ve své knize „SSSR — federativnoje gosudarstvo“.[24]) Prof. Zlatopolský vytýká nositelům názorů na to, že vztahy Lenina a komunistické strany k federaci se nezměnily, především jejich abstraktní přístup k této problematice. Vytýká jim, že nehovoří, o jakou federaci se

[21]) Dekrety sovětskoj vlasti, Moskva 1957, str. 178.

[22]) Revoljucija prava č. 3/1928.

[23]) Tak např. B. L. Manelis, Razvitije V. I. Leninym vzgljadov marxisma na federaciju, str. 17—20; N. P. Farberov, Někotoryje voprosy sovětskogo federalizma, Moskva 1963, str. 233—234; A. I. Spasov, V. I. Lenin o socialističeskoj federacii (do Velikoj Oktabrskoj socialističeskoj revoljucii), Uč. zap. Len. ped. inst., 1957, díl XXI, str. 167, 177; A. Kajchanidi, Marxizm-leninizm o principe gosudarstvennoj federacii, 1958, Sbornik naučnych trudov Belorusskogo gos. universiteta, str. 63.

[24]) Moskva 1967, str. 27—33.

jedná, přičemž ztrácejí historické, politické, ekonomické a jiné souvislosti, na jejichž základě Lenin každou federaci posuzoval. Lenin vždy hovořil o konkrétním státu a nikdy tuto otázku neřešil abstraktně.

Autoři, kteří mají za to, že názory Lenina na federaci se nezměnily, mluví přitom o vztahu Lenina a komunistické strany k nějaké abstraktní a tedy ve skutečnosti neexistující federaci. Takový závěr je třeba udělat zejména proto, že A. I. Spasov i A. Kajchanidi a jiní vycházejí z toho, že na jedné straně se názory V. I. Lenina na federaci před a po VŘSR nezměnily, ale z druhé strany píší, že před VŘSR byl Leninův vztah k federaci v Rusku negativní,[25]) zatímco po VŘSR považoval vytvoření federace v Rusku za nevyhnutelné.[26]) V tomto tvrzení je ovšem obsažen jasný paradox.

Aniž bychom chtěli rozhodnout tento spor, je možné přinejmenším učinit závěr, v němž se konečně shodují i obě diskutující strany: před VŘSR považoval Lenin federaci v Rusku za neúčelnou, naproti tomu po VŘSR považuje Lenin a bolševická strana výstavbu federace za nezbytnou. Tato změna se ovšem neudála náhodně. Musela být způsobena změnou konkrétní historické situace. A pokusit se poukázat na historické a společenské skutečnosti a okolnosti, které tuto změnu způsobily, zdá se v současné době důležitější,[27]) než vést spory o tom, jestli vůbec nebo kdy mění Lenin svůj negativní vztah k federaci v Rusku v pozitivní. Je pravdou, že jak obhájci, tak odpůrci názoru o změně (resp. o neexistenci této změny) argumentují citací z Lenina.[28])

Jaké jsou tedy příčiny vývoje názorů Lenina a komunistické strany na vytvoření federace v Rusku?

Po únorové buržoazně demokratické revoluci rostlo v okrajových částech Ruska nacionální hnutí, jehož důsledkem je vznik různých hesel, týkajících se forem státního zřízení. V některých oblastech vzniká hnutí za oddělení od Ruska [Finsko, Polsko, Moldavie,[29]) Dagestan[30])], jinde

[25]) A. I. Spasov, V. I. Lenin o socialističeskoj federacii (do Velikoj Oktjabrskoj revoljucii), str. 175; B. L. Manelis, Razvitije V. I. Leninym vzgljadov marxizma na federaciju, str. 22; N. P. Farberov, O některych spornych voprosach těorii sovětskogo gosudarstvennogo prava, str. 140.

[26]) B. L. Manelis, tamtéž, str. 27; N. P. Farberov, tamtéž, str. 141; A. Kajchanidi, Marxizm-leninizm o principe gosudarstvennoj federacii, str. 83.

[27]) Žel právě tyto okolnosti jsou v sovětské literatuře zkoumány dosti povrchně.

[28]) Z výše uvedeného přehledu názorů Lenina na federaci jasně vyplývá, že se přikláním k názoru D. L. Zlatopolského. Nemohu ovšem upřít odpůrcům, že Lenin už v r. 1903 v článku „Národnostní otázka v našem programu" psal, že sociální demokracie „může... ve výjimečných případech klást a aktivně podporovat požadavky směřující... k nahrazení úplné politické jednoty státu volnější jednotou federativní".

Tato myšlenka je však převzata z článku, v němž Lenin vysvětluje *celkový, obecný* přístup sociálně demokratické strany k řešení národnostní otázky, obsažený v programu strany. Je nesporné, že jeho názor na *federaci v Rusku,* tedy konkrétní federaci v určité historické době, byl až do poloviny r. 1917 negativní.

[29]) I. G. Dykov, Borba rabočich i kresťan za vlasť sovětov v Moldavii, ve sborníku Ustavnovlenije sovětskoj vlasti na městach v 1917—1918 godach, Moskva 1959, str. 681.

jsou silné tendence za vytvoření autonomie [Lotyšsko,[31]) Estonsko,[32]) Turkestan[33]) atd.]. Je jasné, že nezůstalo pouze u vytyčování hesel a požadavků, ale že pro jejich uskutečnění byly podniknuty i konkrétní kroky. Situace se vyvinula tak, že k okamžiku VŘSR mnohá okrajová národnostní území se fakticky oddělila od Ruska. Stalo se to jako důsledek rozpadu staré imperialistické jednoty carského Ruska. Hned po únorové revoluci vznikla celá řada „národních států", které se považovaly za více či méně nezávislé na ústřední moci. Buržoazní „národní vlády" v těchto „státech" využily národnostního hnutí pracujících, kterého zneužily ke svým cílům osamostatnit se vůči ruské buržoazii a zároveň podřídit si revoluční hnutí lidových mas. Dále je třeba vzít v úvahu i to, že koncem světové války (v letech 1917—1918) byla mnohá okrajová území Ruska obsazena cizími vojsky, takže centrální vláda byla zbavena možnosti uplatňovat zde svou moc.

O tom, jak byly vyřešeny Prozatímní vládou vztahy k Polsku a Finsku, bylo pojednáno už výše. Silné nacionální tendence se projevily po únorové revoluci na Ukrajině. Do čela tohoto hnutí se postavila tzv. Centrální rada, vzniklá v březnu 1917 jako prozatímní orgán. V dubnu 1917 na kongresu buržoazních a maloburžoazních nacionalistických stran byla Centrální rada prohlášena za nejvyšší státní orgán Ukrajiny. Centrální rada vyhlásila požadavek autonomie Ukrajiny a obrátila se na Prozatímní vládu o jeho uznání. Prozatímní vláda odpověděla na tento požadavek zvláštním prohlášením k ukrajinskému lidu, ve kterém odkládá řešení samosprávy Ukrajiny do svolání Ústavodárného shromáždění, čímž fakticky požadavky Ukrajiny zamítá.[34]) Mezi Centrální radou a Prozatímní vládou existovaly ještě navíc spory, týkající se kompetence Centrální rady. Buržoazie měla tak na Ukrajině své centrum, které stálo v určité opozici vůči Prozatímní vládě, což přitahovalo některé nespokojené politiky. Naproti tomu bolševici neměli na Ukrajině svůj orgán. Mezi vedením největších organizací bolševiků Pravobřežní a Levobřežní Ukrajiny existovaly spory frakčního charakteru.

Centrální rada vydala dne 7. listopadu 1917 tzv. III. univerzál, ve kterém prohlásila Ukrajinu autonomní lidovou republikou.[35])

Nacionální hnutí třetího největšího národa Ruska — Bělorusů, vyzvedlo do čela v srpnu 1917 buržoazní Běloruskou radu, orgán, připravující se na převzetí státní moci v Bělorusku. Běloruská rada, složená z kapitalistů,

[30]) G. L. Danilov, Socialističeskije preobrazovanija v Dagestaně (1920—1941), 1960, str. 79 a násl.

[31]) A. A. Drizul, Socialističeskaja revoljucija v Latvii, ve sborníku Ustanovlenije sovětskoj vlasti na městach 1917—1918, str. 541.

[32]) Velikaja Oktjabrskaja socialističeskaja revoljucija v Estoniji, 1958, str. 503.

[33]) Š. Z. Urazajev, Turkestanskaja ASSR — pervoje socialističeskoje gosudarstvo v Sredněj Aziji, 1961, str. 28.

[34]) Věstnik Vremennogo pravitělstva ze 17. (30.) června 1917.

[35]) Krasnyj archiv, t. 2 (105), 1941 r., str. 72.

statkářů a kulaků, sehrála (stejně jako její ukrajinská jmenovkyně) později kontrarevoluční úlohu.

Požadavky autonomie vyjádřily v průběhu roku 1917 též pobaltské národy. Tak už v dubnu 1917 sjezd bezzemků Lotyšska rozhodl, že Lotyšsko má být politickou autonomní oblastí v rámci Ruské federativní republiky.[36]) Stejný požadavek vyslovil i V. sjezd sociálně demokratické strany Lotyšského kraje a XIII. konference soc. dem. strany lotyšského kraje a lotyšských skupin RSDRP(b) přijala rezoluci „O samosprávě (autonomii) Lotyšska", v níž se požadovala autonomie „způsobem co nejširší demokratické vnitřní samosprávy (tj. demokratický centralismus), s právy na svobodné sebeurčení v rámci společné ústavy a ostatních zákonů Ruska".[37] Koncem července se sešel I. společný sjezd sovětů dělníků, vojáků a bezzemků Lotyšska, na němž byl zvolen výkonný výbor sovětů (Iskolat),[38]) který byl složen z bolševiků. Tak byl položen základ pro vytvoření budoucí státnosti lotyšského národa.[39])

Za požadavek autonomie Estonska se v říjnu 1917 postavil Estonský výbor RSDRP(b).[40]) Separatistické tendence v Turkestanu vyvrcholily v listopadu 1917 vytvořením Kokandské autonomní vlády.[41])

V listopadu 1917 přestal existovat Zvláštní zakavkazský výbor, zřízený Prozatímní vládou pro správu Zakavkazska. Byl vydán příkaz o organizaci Zakavkazského komisariátu — nacionalistického, buržoazního orgánu státní správy. Jeho členy se stali představitelé stran eserů, menševiků, dašnaků a musavatistů a jiných protisovětských skupin.[42])

Na tomto místě je třeba ještě připomenout určité samosprávné (autonomní) postavení Bucharského emirátu a Chivinského chánství, které se tradovalo už z carského Ruska.

Vytváření těchto „národních vlád" a jejich aktivní boj za vznik národních států vedlo během roku 1917 k faktickému rozpadu bývalého Ruska. Buržoazní Prozatímní vláda se sice snažila odkládat požadavky národů do svolání Ústavodárného shromáždění,[43]) faktický proces rozpadu se jí však už zabrzdit nepodařilo.

[36]) A. A. Drizul, Socialističeskaja revoljucija v Latviji, sborník Ustanovlenije sovětskoj vlasti na městach 1917—1919, str. 541—542.

[37]) Oktjabrskaja revoljucija v Latviji, sbornik dokumentů a materiálů, dokument č. 10, str. 36—37.

[38]) Ispolnitělnyj Komitět Latviji.

[39]) B. O. Miller, Razvitije sovětskoj gosudarstvennosti v Latviji, 1961, str. 27.

[40]) Ustanovlenije sovětskoj vlasti na městach v 1917—1918 godach, str. 524.

[41]) Viz Š. Z. Urazajev, Turkestanskaja ASSR i jejo gosudarstvenno pravovyje osoběnnosti. Taškent 1958.

[42]) G. V. Chagapuridze, Borba gruzinskogo naroda za ustanovlenije sovětskoj vlasti, 1956, str. 92—93.

[43]) V tomto smyslu jednala ostatně Prozatímní vláda v souladu se závěry I. sjezdu sovětů děl. a voj. zástupců z června 1917. Na tomto sjezdu se rozpoutal kolem národnostní otázky ostrý boj. Liber — zpravodaj národnostní sekce sjezdu — přiznal, že Prozatímní vláda udělala málo pro vyřešení národnostní problematiky. Nicméně předložil jménem sekce návrh, aby se s řešením vyčkalo až do svolání Ústavodárného

Tento proces se nepodařilo zastavit ani po VŘSR. Naopak v prvních obdobích po provedení revoluce ještě zesílil.

Po únorové buržoazně demokratické revoluci zaznamenává separatismus buržoazních nacionalistů na mnohých okrajových místech jisté úspěchy. Částečně se mu daří využít revolučního hnutí národnostních lidových mas ve svůj třídní prospěch — k vytvoření (nebo k přípravám na vytvoření) národního buržoazního státu, kterýžto požadavek je třeba probojovat proti ruskému centru.

Po VŘSR se činnost těchto „národních vlád" stává kontrarevoluční. Pod národními hesly vedou tyto oblasti otevřený třídní boj proti nově vzniklému sovětskému státu, jehož národnostní pláštík má zakrýt pravou snahu o udržení a upevnění pozic a vlivu buržoazie ve svém národním živlu. Tato činnost národní buržoazie v okrajových územích je pro sovětskou moc velmi nebezpečná.

Za těchto okolností nemůže sovětská vláda už přijít před pracující jiných národů s požadavkem unitárního, jednotného, centralisovaného státu, neboť v oblasti národnostní by to vlastně znamenalo méně, než hesla národní buržoazie, která žádala konstituování národních státních útvarů. Ostatně i tyto požadavky buržoazie byly formálně v souladu s bolševickým právem národa na sebeurčení, které bylo možno realizovat buď formou oddělení (separace) nebo federace příp. autonomie.

Sovětská vláda je si vědoma, že musí za každou cenu získat v národnostním hnutí dříve utlačovaných národů spojence v třídním boji za vybudování státu diktatury proletariátu. Musí dosáhnout spojení a jednoty ruských dělníků a ostatních pracujících s dělníky, malorolníky a bezzemky jiných národů pro společný boj s buržoazií a kulaky ruskými i neruskými. Nejnovějším typem státu pro základ tohoto spojenectví, se zárukou zabezpečení národních práv a zájmů pracujících velkých neruských národů, se začala jevit federace. Proto už v lednu 1918 (asi $2^1/_2$ měsíce po dobytí moci děl. třídou) je nejvyšším orgánem státu zakotvena federace jako forma výstavby sovětského státu.

Hodnotíme-li s časovým odstupem vznik sovětské federace, můžeme říci, že z historického hlediska byla právně zakotvena a budována v době, kdy její vznik odpovídal pokrokovému vývojovému trendu. Zatím co požadavek federace v době před první světovou válkou, směřující proti jednotnému, centralisovanému státu by byl nepochybně krokem zpět, pak budování federace v podmínkách faktického rozpadu tohoto státu vedlo k opětnému sjednocení různých národních částí v silný celek na zásadách, které byly výsledkem VŘSR. A v tomto smyslu plnila sovětská federace svou progresívní úlohu.

[43]) Pokrač. pozn.:
shromáždění. Rezoluce sekce končila slovy: „Sjezd se vyslovuje proti pokusům řešit nacionální problém před svoláním Ústavodárného shromáždění"; viz E. Burdžolov, Pervyj Všerosijskij sjezd sovětov rab. i sold. deputatov, 1938, str. 50.

Э. ВЛЧЕК

В. И. Ленин и федерация в России

РЕЗЮМЕ

Взгляды большевистской партии на решение национального вопроса в России были выражены в ст. 9 Программы партии 1903 г., который содержал требование предоставить всем народам России право на самоопределение.

Согласно ленинскому изложению этого требования Российская социал-демократическая партия не будет поддерживать любое требование о национальном самоопределении или отделении, наоборот, ее главной задачей является стремление к самому тесному объединению пролетариата всех народов и только в отдельных, исключительных случаях она может активно поддерживать требование об отделении.

Из этого логически следует, что Ленин был сторонником сильного, централизованного государства, так как вопрос о форме государственного устройства должен подчиняться более общему требованию о концентрации сил пролетариата для наступающей революции. Пролетариат должен объединить широкие массы трудящихся всех народов в борьбе за социализм. Эта борьба будет пробегать в России в условиях многонационального государства; эти условия даны объективно и их нельзя изменить.

Федерация, которая поведет к возникновению ряда новых государств, раздробила бы силы пролетариата. Поэтому Ленин относится отрицательно к федерации в России. Примерно в половине 1917 г. происходит изменение во взглядах Ленина на возможность образования федерации в России. В некоторых своих работах, написанных в период с апреля до июня 1917 г., Ленин размышляет о допустимости федерации в России. Эта тенденция положительного подхода к федерации продолжается и после Великой Октябрьской социалистической революции; она проявляется и в некоторых актах новой советской власти и потом ярко выражаетя в январе 1918 г., когда верховный орган государства — III Всероссийский съезд советов узаконивает в Декларации прав трудящегося и эксплуатируемого народа федерацию как форму государственного устройства в России.

Это изменение взглядов Ленина и коммунистической партии по отношению к федерации связано с обстановкой в России в 1917 г. После февральской буржуазно-демократической революции возрастает в нерусских областях национальное движение, в результате чего возникает целый ряд „национальных государств“, „национальные правительства“ которых считали себя в большей или меньшей мере независимыми от центральной власти. Эти правительства по своему характеру буржуазные использовали национальное движение трудящихся для своих целей, ведущих к освобождению от зависимости от русской буржуазии.

Этот процесс создания разных „национальных государств“ продолжался и после Великой Октябрьской социалистической революции, так что до конца 1917 г. привел к фактическому распаду бывшей России. После Великой Октябрьской социалистической революции деятельность этих „национальных правительств“ становится контрреволюционной. Под национальными лозунгами эти „правительства“ ведут борьбу против наступающей советской власти. Советская власть осознает, что в национальном движении ранее угнетенных народов должна приобрести союзника в классовой борьбе против буржуазии. Поэтому она утверждает федеративный принцип государства как самую целесообразную форму союза трудящихся русского народа с трудящимися остальных народов, которая предоставляет всем народам гарантию, ведущую к обеспечению их национальных интересов и национального развития.

1970 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA No. 1 Pag. 103—114

Nep a občanské právo

STANISLAV ZDOBINSKÝ

Po skončení občanské války a zahraniční vojenské intervence mohlo sovětské Rusko konečně přejít k mírovým podmínkám výstavby socialistické společnosti. Katastrofální hospodářská situace, v níž se sovětský stát ocitl v letech 1920—1921, vyžadovala však odklon od politiky válečného komunismu, kterou nebylo možno uplatňovat v nových podmínkách.

Tuto politiku let 1918—1920 bylo třeba změnit, a bylo třeba vytvořit zcela nový model hospodářské politiky, který znamenal značné zeslabení centrálního direktivního řízení národního hospodářství, ale i mnohé změny v postavení tříd a sociálních skupin, aniž by ovšem nová ekonomická politika nějakým způsobem znamenala změny podstaty sovětského státu. I v nových podmínkách a za použití nových metod řízení národního hospodářství ponechal si sovětský stát, stát diktatury proletariátu, nejen všechnu politickou moc ve svých rukou, ale i všechny základní ekonomické pozice, drtivou většinu základních výrobních prostředků, veškerou půdu, velkoprůmysl, bankovnictví, dopravu.

Nep znamenal podstatnou změnu metod řízení, i nových forem socialistické výstavby národního hospodářství, oživil i nekalé politické naděje bývalých tříd a vnesl rozkolísanost částečně do samotných řad proletariátu. „Každý svérázný obrat v dějinách způsobuje jisté změny ve formě maloburžoazního kolísání, ke kterému vždy dochází mimo řady proletariátu a které vždy v té neb oné míře proniká do řad proletariátu.

Toto kolísání se projevuje ve dvou »směrech«: jednak v maloburžoazním refornismu, tj. v přisluhování buržoazii, zastřeném líbivými demokratickými a »sociálně« demokratickými frázemi a bezmocnými přáními, jednak v maloburžoazním revolucionalismu, slovy výhružném, nabubřelém a velikášském, ve skutečnosti však nicotném svou rozervaností, rozhárаností a bezradností. Kolísání je nevyhnutelné, dokud nejsou odstraněny nejhlubší kořeny kapitalismu. Forma tohoto kolísání se teď mění v souvislosti se známým obratem ekonomické politiky sovětské moci.

Základním motivem lidí menševického typu je: „Bolševici obrátili zpátky, ke kapitalismu, a to je také jejich smrt. Revoluce byla přece jen buržoazní, i Říjnová! Ať žije demokracie! Ať žije reformismus!“ Ať už se to říká čistě po menševicku nebo po esersku, v duchu Druhé nebo Dvaapůlté internacionály, podstata věci zůstává táž.

Základním motivem poloanarchistů typu německé »kom. dělnické

strany« nebo části naší bývalé dělnické opozice, která vystoupila nebo vystupuje ze strany, je: „Bolševici teď nevěří v dělnickou třídu!“ Z toho jsou vyvozována hesla, která se víceméně podobají »kronštadtským« heslům z jara 1921.

Úkolem marxistů je co nejstřízlivěji a nejpřesněji podat zhodnocení skutečných třídních sil a nesporná fakta proti fňukání a panice šosáků z tábora reformismu i šosáků z tábora revolucionalismu.“ (Lenin — Spisy 33, str. 11, 12.)

Nová ekonomická politika byla tím „svérázným obratem v dějinách“ Sovětského Ruska, který ovšem byl nezbytný pro rozvoj země, a také V. I. Lenin si tento nový krok ve výstavbě nové společnosti i jeho odlišnosti velmi dobře uvědomoval: „Změny forem socialistické výstavby jsou vyvolávány tím, že v celé politice přechodu od kapitalismu k socialismu, používají komunistická strana a sovětská moc nyní zvláštních metod tohoto přechodu, postupují v mnoha směrech jinými způsoby, než dříve, dobývají mnoha pozic, tak říkajíc »novým obchvatem«, ustupují, aby lépe připraveni přešly opět do útoku proti kapitalismu. Tak třebas nyní se připouští a rozvíjí svobodný obchod a kapitalismus, které jsou regulovány státem a na druhé straně se zesocialisované státní podniky převádějí na tzv. chozrasčot, tj. uplatňují se komerční zásady . . .“ (Lenin — Spisy 33, str. 181.)

I při obratu k nové ekonomické politice však Lenin vždy kladl důraz na omezenost soukromé iniciativy a to jak ve sféře výrobní, tak obchodní: „Proletářský stát, aniž mění svou podstatu, může připouštět svobodu obchodu a rozvoj kapitalismu jen do jisté míry a jedině pod podmínkou, že stát bude regulovat (dozírat, kontrolovat, určovat formy, udržovat pořádek atd.) soukromý obchod a soukromohospodářský kapitalismus.“ (Lenin — Spisy 33, str. 182.)

V. I. Lenin si byl vědom toho, že v letech válečného komunismu sovětská moc v ekonomické ofenzívě zašla příliš daleko, že rychlý přechod k čistě socialistické formě hospodářství a k čistě komunistickému rozdělování je nad síly sovětské moci. „Z části pod vlivem vojenských úkolů, které na nás dolehly a oné na pohled zoufalé situace, v níž se tehdy po skončení imperialistické války octla republika, pod vlivem těchto a mnoha jiných okolností, jsme udělali chybu, že jsme se rozhodli přejít přímo ke komunistické výrobě a rozdělování. Usoudili jsme, že na základě povinnosti odvádět všechny přebytky odvedou rolníci tolik obilí, kolik potřebujeme, které pak rozdělíme na závody a továrny, — a že už tu bude komunistická výroba a komunistické rozdělování . . . ze zkušenosti, které jsme získali za celkem krátkou dobu, jsme se přesvědčili, že tento plán je chybný, že se příčí tomu, co jsme dříve psali o přechodu od kapitalismu k socialismu.“ (Lenin — Spisy 33, str. 53.)

Přechod k nové ekonomické politice začíná X. sjezdem KSR(b), který v březnu 1921 schválil zavedení naturální daně pro rolníky, (značně výhodnější proti původní „razvjorstce“), která současně znamenala zavedení volné směny s přebytky, a konec konců, jak se ukázalo, obnovení trhu.

V. I. Lenin byl však situací v hospodářství a s náladami zejména mezi rolníky, pokud šlo o jejich názory na povinnost odvádět všechny přebytky státu, znepokojen již řadu měsíců před tímto sjezdem. Věděl dobře, že má-li se povznést zemědělství, je třeba osvobodit rolníka od pout „razvjorstky". Již 8. února 1921 předložil Předběžný koncept o rolnictvu, jehož první bod zní: „Vyhovět přání bezpartijního rolnictva a zavést místo odváděcí povinnosti (spočívající v odebírání přebytků) obilní daň." (Lenin — Spisy 42, str. 333.) Tento Leninův dokument má podle mého názoru značný význam pro obrat ve vztahu sovětské moci k rolnictvu, pro obrat od politiky válečného komunismu k Nepu.

Usnesení X. sjezdu KSR (b) o zavedení naturální daně předpokládalo jen přímou směnu výrobků, tedy nikoli formuli Z — P — Z. Můžeme proto říci, že desátý sjezd KSR (b) udělal opatrný krok vpřed, vždyť jím komunistická strana a sovětská moc se dostávala na půdu pro ni neznámou, ale život se ukázal silnější než toto usnesení. Již na VII. konferenci KSR (b) 29. října 1921 byl nucen V. I. Lenin konstatovat, že ačkoliv: „Celá řada dekretů a nařízení, obrovské množství článků, veškerá propaganda, celé zákonodárství od jara 1921 bylo zaměřeno na oživení směny zboží . . . že směna zboží se nepodařila: nepodařila se v tom smyslu, že se přeměnila v koupi a prodej." (Lenin — Spisy 33, str. 89.)

Proto sovětská vláda musela přejít k zavedení státního regulování koupě a prodeje a peněžního oběhu, ke kontrole obchodu, neboť formule Z — P — Z se prosadila.

V. I. Lenin chápal Nep jako metodu vytváření socialistické ekonomiky, kdy komunisté v ní aplikují určité obchodní, kapitalistické metody. Jistého oživení kapitalismu, který Nep nesporně přinesl (soukromá iniciativa v drobném podnikání, částečná denacionalizace drobných podniků, koncese zahraničním kapitalistům, kterých však bylo pouze nepatrně), se V. I. Lenin nebál. „Neboť pro nás není vůbec tak hrozný . . . kdy proletariát má v rukou všechny zdroje velkoprůmyslu." Také na III. kongresu komunistické internacionály V. I. Lenin obdobně prohlásil: „V těchto mezích to však není pro socialismus nic hrozného, pokud doprava a velkoprůmysl zůstávají v rukou proletariátu . . . Ještě více to platí o koncesích: dělnický stát, aniž v nejmenším provádí denacionalizaci, pronajímá určité doly, lesy, naftová pole a jiné zahraničním kapitalistům, aby od nich dostal další zařízení a stroje, které nám uspíší obnovu sovětského velkoprůmyslu . . . Je nesporné, že to, co dostanou koncesionáři ve formě části velmi cenných výrobků, je poplatek, který platí dělnický stát světové buržoazii; nikterak si to nezastíráme, ale musíme si jasně uvědomit, že pro nás je výhodné zaplatit tento poplatek, jen když bude urychleně obnoven náš velkoprůmysl a významně zlepšeno postavení dělníků a rolníků." Ze všech těchto úvah je zřejmé, že nová ekonomická politika byla nezbytnou politikou, ke které sovětská moc musela chtíc nechtíc na počátku dvacátých let přikročit a to v zájmu ruského proletariátu, v zájmu posílení republiky sovětů.

Nové společenské vztahy, které se za nové ekonomické politiky vy-

tvářely v hospodářské sféře sovětského státu postavily sovětskou moc před složitý, obtížný úkol. Rychlé a účinné právní regulace těchto vztahů, tak aby soukromohospodářská iniciativa nepřekročila hranici únosnosti a výhodnosti pro sovětský stát, pro diktaturu proletariátu.

Sovětské právo bylo tak v důsledku nové ekonomické politiky postaveno před náročný úkol. Bylo třeba vybudovat nový systém sovětského práva vůbec. Znamenalo to provést velikou kodifikaci, aby sovětské právo se mohlo stát účinným pomocníkem v nové situaci. Do popředí se dostává především otázka práva občanského, které prakticky v období válečného komunismu nehrálo v životě sovětské společnosti žádnou roli. Bylo třeba vytvořit takové kategorie jako je celý systém závazkového práva s jeho obecnou i zvláštní částí, bylo třeba obnovit právo dědické, a v první řadě se vypořádat se vztahy vlastnickými, zachovat vůdčí postavení státního vlastnictví a současně zakotvit i hranice vlastnictví soukromého.

Právě v této době vznikla řada polemik o pojetí sovětského socialistického práva. Znovu byla postavena otázka, co využít z buržoazního práva. Pro vypracování občanskoprávních norem byly však Leninovy směrnice zcela jasné a jednoznačné: „Nikoli otrocky napodobovat buržoazní občanské právo, nýbrž stanovit v něm četná omezení v duchu našich zákonů, bez omezení hospodářské nebo obchodní činnosti.“ (Lenin — Spisy 35, str. 475.)

Z toho je jasné, že nebylo možné prostě převzít buržoazní právo, že bylo třeba jeho horizont překročit v zájmu ochrany sovětského státu, ekonomickotřídní podstatou protikladného státu buržoaznímu. Ovšem řadu moderních, pokrokových ustanovení z jednotlivých právních institutů bylo možné a zcela vhodné — zejména pokud jde o jejich formu — využít. Proto v těchto letech byl veden marxistickými teoretiky práva boj proti „povinnému novátorství“. Sovětský státník a právník Krylenko uvádí zajímavou myšlenku V. I. Lenina o tom, že revoluce má na své straně takové bohatství obsahu historické činnosti, že boj proti starým formám naplněným novým obsahem, pouze proto, že jsou staré, se stává pustým a teoreticky nesprávným doktrinářstvím. (Srovnej Krylenko, Lenin o soudu a trestní politice, Moskva 1935, str. 213.)

O otázce pojetí sovětského práva a jeho vztahu k právu buržoaznímu v podmínkách nové ekonomické politiky řekl Petr Stučka: „Přechod k nové ekonomické politice znamenal též novou etapu v revoluci práva. Náš ústup nebyl chaotický, ale dobrovolný, promyšlený a omezený. Stanovili jsme směr i hranice ústupu. Objevil se před námi význam zákona v rozměrech do té doby neznámých. Objevily se základní kodexy, pracovní, trestní, občanský, pozemkový . . . Právo tohoto období jsme obrazně dostali od buržoazie prostřednictvím recepce; buržoazie je na tyto „hodnoty“ méně skoupá, než na hodnoty materiální. Ty jednotlivé články »sovětského charakteru«, které se dostaly například do občanského zákoníku byly též převzaty z buržoazní teorie nebo praxe, ale v našich podmínkách se naplnily novým obsahem.“ (Petr Stučka, Vybrané spisy, str. 415—416.) Týž autor ve své stati „Občanské právo a socialismus“ řekl o vztahu Nepu

a občanského zákoníku RSFSR: „Sovětské občanské právo, přesněji sovětský občanský zákoník, je překladem Nepu do paragrafů.“ Ovšem sovětský občanský zákoník, sovětské občanské právo i za Nepu nemohlo být ničím jiným než třídním právem, tj. právem diktatury proletariátu. Marx i Lenin mnohokrát zdůraznili, že v každé třídní společnosti i právo nemůže být jiné, než třídní.

Proto také když se připravoval občanský zákoník v únoru roku 1922 Lenin napsal Kurskému: „Neuznáváme nic »soukromého«, pro nás je *všechno* v hospodářské oblasti *veřejnoprávní,* a ne soukromé. Připouštíme jedině kapitalismus státní . . . V tomto smyslu rozšířit státní zásahy do »soukromoprávních« vztahů, rozšířit právo státu rušit »soukromé« smlouvy, uplatňovat v »občanských právních vztazích« nikoli corpus juris romani (kodex římského práva), nýbrž naše *revoluční právní vědomí,* ukazovat soustavně, vytrvale a houževnatě na řadě vzorných procesů, *jak* je třeba jednat rozumně a energicky.“

Původně si lidový komisariát spravedlnosti vzal za vzor vypracování občanského zákoníku RSFSR německý občanský zákoník. Tento návrh byl však zamítnut a vypracováním nové osnovy občanského zákoníka byli pověřeni A. Gojchbarg a N. Bernštajn. Na zasedání VÚVV Lenin prohlásil Gojchbargovi: „Vaše komunistické prvky v občanském zákoníku budu podporovat; v budoucnosti může jít pouze o to upevňovat protiindividualistické zásady a omezovat individualistické, nikdy naopak. Při této politice nemohou u nás vzniknout pochybnosti . . . Je to otázka mimořádně vážná pro širší masy obyvatelstva. Snažili jsme se zachovat hranici mezi tím, co je zákonným uspokojováním každého občana a tím co představuje »zneužití« Nepu, což je ve všech státech legální, ale co my legalizovat nechceme. Nebudeme si vázat ruce, pokud se ukáže »zneužití«, které jsme nepředpokládali — okamžitě učiníme potřebné opravy.“ (Encyklopedie sovětského práva, str. 709.)

A tak ať hledáme jakékoliv vlivy na občanském zákoníku RSFSR, či jednotlivé nedostatky této první komplexní socialistické občanskoprávní normy, musíme nezbytně dojít k závěru, kerý učinil P. Stučka, když hovoří o kodexech 20. let: „Vytvářely se velmi rychle a příliš postaru, ale přece jenom ty z nich, které obsahují hmotné právo, jako např. občanský a trestní zákoník, zákoník práce a pozemkový zákoník, nesou jasné znaky r e v o l u č n í c h k o d e x ů.“

Lenin velice pozorně sledoval práce na občanském zákoníku RSFSR. Návrh občanského zákoníku měl původně ustanovení o tom, že neplatný je každý právní úkon, který směřuje ke zřejmé škodě státu. Toto ustanovení, zřejmě při projednávání v RLK, vypadlo. Lenin, když to zjistil, okamžitě reagoval: „Upozorňuji na to, že včera v Radě lidových komisařů byl občanský zákoník zcela pokažen.“ Současně navrhl pro nápravu této chyby zřídit komisi, která dostala od něho pokyn: „Hlavním úkolem komise musí být: zcela zajistit zájmy proletářského státu, aby bylo možno zkontrolovat (následná kontrola) všechny soukromé podniky bez výjimky a zrušovat všechny smlouvy a soukromoprávní úkony, odporující

jak liteře zákona, tak i zájmům pracujících dělníků a rolníků. Nikoliv otrocky napadobovat buržoazní občanské právo, nýbrž stanovit v něm četná omezení v duchu našich zákonů — bez omezení hospodářské a obchodní činnosti."

Veliký význam měl již samotný uvozovací předpis k občanskému zákoníku,[1]) který ve svých ustanoveních obsahoval zákaz výkladu občanského zákoníka a jeho jednotlivých ustanovení na základě zákonů svržených vlád a praxe předrevolučních soudů. Současně tento uvozovací předpis připustil extenzivní výklad ustanovení občanského zákoníku pouze v tom případě, kdy to vyžadovala ochrana zájmů dělnicko-rolnického státu a pracujících mas.

Veliký význam měla také základní ustanovení občanského zákoníku RSFSR. Hned v prvním článku těchto ustanovení bylo stanoveno, že občanská práva jsou chráněna zákonem, vyjma těch případů, kdy jsou uplatňována proti svému sociálně hospodářskému určení. Toto pojetí občanských práv, které se objevilo v občanském zákoníku RSFSR v roce 1922 je ovlivněno tzv. solidaristickými koncepcemi v právu, kdy individuální práva občanů je možné uplatňovat jedině přes zájem společnosti, jsou tedy determinovány a relativizovány společenským zájmem, jejich uplatňování nezávisí pouze na vůli občana. Občan je povinen přihlížet též k sociálně ekonomické funkci svého individuálního práva, realizací svého práva nesmí porušit jeho sociálně hospodářské určení.

Takovéto pojetí občanských práv, a to i majetkových, se odlišuje od koncepce občanských práv buržoazních norem. Z těchto důvodů lze říci, že sovětské občanské právo není zdaleka oním typickým občanským (soukromým) právem jak je známe z buržoazních zákoníků.

Komentátoři sovětského občanského zákoníku uvádějí mnoho případů, kdy občanská práva byla uplatňována proti jejich sociálně hospodářskému určení, čili kdy šlo o protiprávní, občanským zákoníkem nedovolené (zakázané) realizování práva: Vlastník obytného domu připustil, aby v době bytové krize pokoje v domě byly neobydleny, nebo aby sloužily jinému určení, vlastník chaty, která by mohla sloužit jako místo odpočinku pracujících ji nechal v létě neobsazenu, vlastník mlýna, na jehož využívání mělo zájem i místní obyvatelstvo, začal mlýn bourat trám po trámu a trámy rozřezávat.[2])

Ze základních ustanovení obecné části občanského zákoníku RSFSR dlužno připomenout ještě čl. 3, podle kterého vztahy pozemkové, pracovní a rodinné byly upraveny zvláštními zákoníky. Dochází zde tak k formálnímu zakotvení dosavadního faktického rozdělení jediného „soukromého práva" legislativně na několik samostatných zákoníků, jako základního východiska pro rozdělení „soukromého práva" na několik právních

[1]) Občanský zákon RSFSR byl přijat na IV. zasedání VÚVV 31. října 1922 a nabyl účinnosti 1. ledna 1923.

[2]) Srov. Graždanskij kodex sovětskych respublik, text i publičeskij komentarij pod red. A. Malickova, GI Ukrajiny, 8. vydání, 1925, str. 26.

odvětví. Čl. 3 podle mého názoru vyplynul více z faktického stavu zákonodárství (RSFSR vydala již v r. 1918 samostatné kodexy pracovního a rodinného práva, a v letech 1918—1919 několik základních norem z oblasti pozemkových vztahů), než z předem hotových vědeckých analýz systému sovětského socialistického práva. Tím nikterak nechci popřít odlišnost sféry „soukromého práva" v podmínkách buržoazních států a ve státě sovětském, kde bylo třeba v zájmu ochrany proletářského státu provést řadu legislativních zásahů ve prospěch sovětského státu ve sféře „soukromého práva", sovětský stát musel v podmínkách Nepu mít v zájmu ochrany svých zájmů možnost vlivů a to dokonce vlivu rozhodujícího, na sféru „soukromého" práva. Čili jinak řečeno: změnila se vertikální sféra „soukromého práva", nikoliv horizontální. Proto i při uznané podmínce nutnosti zásahů sovětského státu do sféry „soukromého práva", nedomnívám se, že např. rodinné vztahy, či vztahy pracovní, by nemohly být upraveny pohromadě se vztahy majetkovými a tvořit jedno právní odvětví. Samozřejmě by nešlo o „právo soukromé" v tom pojetí jak je známe v buržoazních právních systémech.

Vykládáme-li vztah Nepu a občanského práva nelze podle mého názoru pominout ani čl. 4 obecné části občanského zákoníku RSFSR, kde byla stanovena *za účelem rozvoje výrobních sil RSFSR* (podtrženo aut.) způsobilost občanů k právům (způsobilost mít občanská práva a povinnosti).

Takovéto ustanovení mělo v podmínkách Nepu dalekosáhlé důsledky pro výrobní či obchodní iniciativu soukromých osob a jejich sdružení. Svoboda jejich činnosti byla jasně ohraničena zájmy rozvoje výrobních sil sovětské republiky, zájmy upevnění ekonomické a tím také politické moci diktatury proletariátu.

A jen v souladu s čl. 4 bylo možné vykládat čl. 5 obecné části: „Ve shodě s tím (rozuměj čl. 4 — aut.) má každý občan RSFSR i svazových republik právo svobodně se pohybovat a usazovat se na území RSFSR, volit si zákonem nezakázané zaměstnání a povolání, nabývat a zcizovat majetek s omezeními uvedenými v zákoně, sjednávat smlouvy a vstupovat v závazky a zřizovat průmyslové a obchodní podniky při dodržování všech nařízení, jež upravují průmyslovou a obchodní činnost a chrání použití práce," neboť všechna občanská práva, které čl. 5 uváděl, byla podmíněna a omezena zájmem rozvoje výrobních sil RSFSR. Proto také soukromohospodářská iniciativa za Nepu existovala jen potud a tak dlouho, pokud ji sovětský stát potřeboval.

Z hlediska vlastnických vztahů za Nepu měl základní význam čl. 52 občanského zákoníku RSFSR, ve kterém byl rozbit jednotný a posvátný institut buržoazního práva — soukromé vlastnictví a který rozlišoval vlastnictví a) státní (nacionalizované a municipalizované), b) družstevní, c) soukromé. Přitom občanský zákoník zachoval vedoucí pozici státního vlastnictví za Nepu: půda, nerostné bohatství, lesy, vody, železnice a jejich vozový park mohly být výlučně ve vlastnictví státu. Do vlastnictví soukromých osob a jejich sdružení nesměly být převedeny:

a) průmyslové, dopravní a jiné podniky vcelku;
b) průmyslové objekty, továrny, závody, doly apod.;
c) zařízení průmyslových závodů;
d) vozový park železnic, letadla, námořní a říční plavidla;
e) stavby železniční, vodní a vzdušné dopravy, národních spojů, elektrárny;
f) komunální zařízení;
g) budovy ve správě obcí, nebo znárodněné.

Státní vlastnictví se dělilo na nacionalizované a municipalizované. V prvním případě šlo o majetek ve správě ústředních sovětských orgánů, ve druhém o správu místní, šlo o majetek, který spravovaly místní výkonné výbory sovětů podle zvláštních ustanovení.

Soukromé vlastnictví, do jehož rozvoje se na počátku Nepu vkládaly nepřátelé sovětské moci nejrůznější naděje, bylo sice připuštěno občanským zákoníkem ve větším rozsahu než v období předcházejícím, ale zdaleka to již nebylo ono všemocné soukromé vlastnictví. Majetek v soukromém vlastnictví měl převážně u většiny občanů spotřební charakter. Kapitalistické soukromé vlastnictví bylo i v prvních letech nové ekonomické politiky připuštěno ve velmi omezeném rozsahu. Podle čl. 54 předmětem soukromého vlastnictví mohly být: nemunicipalizované budovy, podniky obchodní a průmyslové, které nezaměstnávaly více dělníků než bylo předvídáno zvláštními předpisy (podle druhu výroby mohly mít 10—20 zaměstnanců, přičemž denacionalizace byla většinou provedena u těch podniků, ve kterých stát nebyl schopen zajistit výrobu); výrobní prostředky a nástroje, peníze, cenné papíry a jiné cennosti včetně zlatých a stříbrných mincí a cizozemské valuty, předměty domácího zařízení, hospodářství a osobních potřeb, výrobky, jejichž prodej se nepříčil zákonu, a ostatní majetkové předměty, nevyloučené ze soukromého obchodu.

Výjimky z tohoto omezení soukromého vlastnictví umožňovaly pouze koncese, které v každém jednotlivém případě udělovala zahraničním zájemcům sovětská vláda. Těchto koncesí však bylo uděleno velice málo. Koncese měly posílit rozrušenou sovětskou ekonomiku. V každé koncesionářské smlouvě se zavazoval zahraniční partner sovětské vlády (koncesionář) dodat sovětské vládě část výrobků. Současně si sovětská vláda vyhrazovala smluvně předkupní právo i na ostatní výrobky.

Občanský zákoník nerozlišoval ani mezi kapitalistickým soukromým vlastnictvím a vlastnictvím malovýrobců, ani mezi individuálním vlastnictvím výrobním a spotřebním. Neznal ještě právní kategorii osobního vlastnictví a všechen majetek v individuálním vlastnictví zahrnoval pod vlastnictví soukromé. Avšak v žádném případě u vlastnictví soukromého nešlo o buržoazní neomezené soukromé vlastnictví. Naopak v omezené míře připuštěné toto vlastnictví bylo co do rozsahu i obsahu samotným občanským zákoníkem sevřeno do takového rámce, aby nemohlo nejen poškozovat zájmy sovětské ekonomiky, ale naopak jí sloužit.

Naděje nepřátel, které byly do oživení soukromého vlastnictví a kapitalismu v samém začátku Nepu vkládány, byly tedy i z hlediska jeho

právní úpravy v občanském zákoníku RSFSR liché a také se minuly výsledky.

Za přechodu k nové ekonomické politice zvláštní význam nabyla právní úprava závazkových vztahů, mezi nimi zejména smluv.

Proto občanský zákoník RSFSR věnuje smluvním vztahům a jejich regulaci tak velikou pozornost. Vždyť třetí část pojednávající o závazkovém právu je nejpodrobnější částí občanského zákoníku. V této souvislosti si znovu uvědomujeme mimořádný význam čl. 30, který prohlásil za neplatné každé právní jednání, které neodpovídalo zákonu, zákon obcházelo, nebo směřovalo ke zjevné škodě státu. Byl to článek, který zachovával vliv sovětského státu na každé právní jednání, které by poškozovalo jeho zájmy. Tento článek umožňoval sovětské vládě vést účinný boj proti všem, kteří by chtěli nové ekonomické politiky zneužít, proti těm spekulantům a nepřátelům, kteří se domnívali, že na konci Nepu bude ze sovětského Ruska stát soukromých vlastníků, stát kapitalistický.

Zapomněli, že i sovětské závazkové právo bylo nástrojem sloužícím rozvoji sovětské společnosti, upevnění socialistického řádu.

Zrušení systému přímé distribuce, který ovládl sovětskou ekonomiku za válečného komunismu a zavedení obchodu ze všech smluv povýšilo pak kupní smlouvu na hlavní smlouvu nové ekonomické politiky.

Přechod k nové ekonomické politice znamenal i nutnost obnovit dědické právo. Deklarace „O základních majetkových právech občanů“ z května 1922 vyhlásila opět dědění ze zákona i ze závěti, i když ve velmi omezené míře — dědit se mohl majetek jen do hodnoty 10.000 zlatých rublů. Také okruh dědiců byl úzký, patřil mezi ně pouze manžel a potomci zemřelého. Tato deklarace sice již naznačovala nový směr, který bylo možno v oblasti dědického práva očekávat, avšak vzhledem k tomu, že tato norma měla vysloveně pouze deklaratorní povahu, nebyla závazná a stále ještě platil dekret o zrušení dědění z dubna 1918. Dalo se také očekávat, že dědění nebude nadále mít žádnou úlohu sociálního zaopatření . . .

Občanský zákoník RSFSR pak připustil dědění každého majetku do hodnoty 10.000 rublů ve zlatě. Nezáleželo na tom, zda majetek měl či neměl pracovní povahu. Hranice maxima 10 000 rublů měla zabránit zachování velkého kapitalistického majetku, který by mohl přecházet z generace na generaci. Soukromé vlastnictví bylo možno dědit jen do té míry jak to odpovídalo nové ekonomické politice. Mezi dědice ze zákona i ze závěti zahrnul občanský zákoník kromě manžela a potomků, ještě osoby, které žily ve společné domácnosti se zůstavitelem alespoň 1 rok před jeho smrtí a byli na něho odkázáni výživou. Šlo tedy o okruh dědiců, kteří byli velice blízcí zemřelé osobě.[3, 4])

[3]) V závěti vedle zákonných dědiců mohl zůstavitel zanechat majetek též
a) státu nebo jeho orgánům, státním ústavům a podnikům,
b) stranickým a odborovým organizacím,
c) organizacím společenským a družstevním, které byly řádně zaregistrovány.

[4]) Dědilo se podle počtu dědiců rovným dílem bez dědické posloupnosti.

V roce 1926 došlo ke zrušení hranice výše majetku 10.000 rublů. Současně však došlo vydání sazebníku pro dědickou daň, kdy majetek, který dosahoval hodnoty přes 200.000 rublů mohl být zdaněn až do 60 % hodnoty zanechaného majetku a daň činila dokonce až 90 % hodnoty majetku, jestliže převyšovala 500.000 rublů. Ke zrušení hranice 10.000 rublů došlo v době, kdy ze všech oblastí národního hospodářství byli vytlačováni kapitalisté a kdy se dědil čím dále tím více jen majetek nabytý prací občanů. A u tohoto majetku byli pracující zvýhodněni. Například peníze na spořitelních knížkách byly zcela osvobozeny od dědické daně. Nad tuto hranici bylo možno dědit majetek pouze v tom případě, šlo-li o majetek nabytý z práv vyplývajících ze zvláštních smluv nájemních, koncesních, o provedení stavby apod., které uzavřel sovětský stát se soukromými osobami. Výše pozůstalosti zde nebyla omezena. Tato výjimka byla při projednávání občanského zákoníku na VÚVV zdůvodněna tím, že smlouvami se dostává do rukou soukromých osob takový majetek, se kterým si sovětský stát neví rady. „Proto nelze pro nahodilou smrt kontrahenta zatěžovat státní orgány potížemi, jichž se snaží zprostit.“ S touto argumentací polemizuje v Dějinách sovětského občanského práva N. V. Rabinovič: „Tento úsudek se zdá v dnešní době (kniha vyšla v Moskvě v roce 1949) naprosto nepochopitelným, neboť v žádném případě nelze mluvit o povinnostech spravovat státní majetek jako o nějakých potížích, jichž se snaží státní orgány zbavit, a o státním majetku, s kterým si stát neví rady. A ani v oné době, tedy v období, kdy byl vydán občanský zákoník, nespočívalo těžisko v těchto okolnostech, nýbrž v prosté úvaze, že zákon zaváděl zvláštní výhodu pro kontrahenty státu ze smluv koncesních, nájemních a o provedení staveb, stejně jako zaváděl pro tyto kontrahenty zvláštní výhody i v jiných vztazích během mnoha let po roce 1922. To se přirozeně nedělalo v zájmu kontrahentů, nýbrž v zájmu obnovy národního hospodářství. Zejména záruka, že smluvní poměry budou dlouhodobé, odstranění hrozby, že platnost těchto smluv předčasně neskončí pro smrt kontrahentů, měly podnítit investování pokud možná velkých prostředků do prací, které byly na podkladě takových smluv prováděny“. Spor Rabinoviče se mi zdá mylný, i když má v mnohém pravdu. Všechna opatření sovětské vlády v období Nepu směřovala ku prospěchu sovětského hospodářství. Ale zajistit tento prospěch znamenalo podle našeho názoru zajistit s o u č a s n ě prospěch při uzavírání smlouvy mezi sovětským státem a soukromníkem i této soukromé osobě. Vždyť ta uzavírala smlouvu ne proto, že chtěla pomoci sovětské vládě, že chtěla urychlit obnovu národního hospodářství bolševiků, ale ve s v é m vlastním zájmu. Abychom všem soukromníkům neubližovali: tedy přinejmenším *především proto.* Sám Lenin říká: „Musíme jim zaplatit daň za jejich iniciativu.“ A že sovětská vláda na počátku Nepu nestačila zvládnout, řídit, spravovat všechny znárodněné podniky — to je známo. Mnohé stály, nevyráběly. A právě takové dostávali soukromníci do nájmu.

Je zřejmé, že i dědické právo bylo přizpůsobeno potřebám nové ekonomické politiky a cílům, které sovětská vláda Nepem sledovala.

V. I. Lenin hodnotil na IV. zasedání VÚVV 31. října 1922 vypracování a přijetí občanského zákoníku RSFSR velmi kladně jako jedno z nejvýznamnějších legislativních opatření sovětského státu v počátcích Nepu. Tehdá prohlásil: „Dále jste se ještě zabývali takovými otázkami, jako je občanský zákoník a civilní soudní řád. Při té politice, kterou neochvějně provádíme a v níž nemůže být u nás kolísání, je to pro široké masy obyvatelstva otázka nejdůležitější. Snažili jsme se i zde, aby byly zachovány hranice mezi oprávněným uspokojováním každého občana v souvislosti se současným hospodářským obratem a mezi tím, co znamená zneužívání nové ekonomické politiky, které je ve všech státech legální, ale které my legalizovat nechceme. Nakolik budou opravy, které jste speciálně s tímto úmyslem provedli a schválili, úspěšné — to ukáže budoucnost. Co se toho týká, nebudeme si v žádném případě svazovat ruce. Jestliže praxe odhalí zneužívání, na která jsme dříve nedali pozor, učiníme ihned potřebné opravy. Všichni ostatně velmi dobře víte, že druhé státy bohužel neznají takovou pohotovost v zákonodárství jako my. Uvidíme, nepřinutí-li je daleká budoucnost, aby se v tomto směru také vynasnažily trochu dohnat Sovětské Rusko.“

Občanské právo a občanský zákoník RSFSR[5]) jako nejdůležitější norma za Nové ekonomické politiky splnily úlohu nového revolučního socialistického práva jako bezpečného, důležitého a účinného nástroje při upevňování a rozvoji sovětského národního hospodářství. Sovětské občanské právo se tak stalo významným aktivním činitelem sovětského státu přechodného období, kdy bylo třeba upevnit socialistické přeměny v životě celé sovětské společnosti.

Nep znamenal zrušení glavkismu, ve kterém jednotlivé státní podniky ztratily prakticky veškerou samostatnost, a zavedení nového systému, který umožnil státním podnikům jít na trh, začlenit se do obchodu, jako určitým samostatným (autonomním) jednotkám. Výše zmíněný řád uznal samostatnou, od státu oddělenou, právní subjektivitu trustu. Stát také neručil za závazky trustu. Měl však plně ve svých rukou vznik a zánik těchto státních podniků, schvaloval jejich statut i jeho orgány. Trusty však na druhé straně mohly disponovat svými výrobky volně. Byly však povinny dodržet ty ceny, které stát stanovil, byly povinny vyhovět přednostně státním objednávkám, a konečně při nákupu i prodeji byly povinny dávat přednost státním orgánům, státním podnikům a družstvům před soukromými osobami.

Těmito otázkami, naplňujícími ve značné míře i oblast řízení národního hospodářství, jsem se při svých úvahách o vztahu Nepu a občanského práva nezabýval.

[5]) Občanský zákoník RSFSR neupravoval všechny majetkové vztahy, nevyčerpával občanské právo tehdejší doby. Zejména celé zákonodárství o státních podnicích, o státních trustech bylo samostatné. Z této skutečnosti také někteří sovětští autoři té doby usuzovaly, že vedle práva občanského existuje ještě právo hospodářské. Mám na mysli zejména Řád „O státních průmyslových podnicích, činných podle zásad komerčního rozpočtu (o trustech)“ a další normy jemu odpovídající.

СТ. ЗДОБИНСКИ

НЭП и гражданское право

РЕЗЮМЕ

Мирные условия строительства советского общества требовали переход от политики военного коммунизма, переход, который вошел в историю советского государства как Новая экономическая политика (НЭП). Этот переход начался введением натурального налога X съездом КПР(б) в марте 1921 г. Первоначально предусмотренный прямой обмен продуктов не удался; переменился в рыночные отношения купли-продажи. НЭП как метод создания социалистической экономики принес вначале определенное оживление капитализма, обусловленное возможностью частной инициативы в мелком предпринимательстве, частичной денационализацией малых предприятий, предоставлением концессий иностранным капиталистам. Это оживление, однако, было ограничено строгими рамками, обусловленными интересами развития советской экономики.

Переход к НЭП выдвинул перед советским правительством тяжелую, но неотложную задачу: обеспечить действенное правовое регулирование новых общественных отношений так, чтобы были сохранены командные высоты государственной собственности и чтобы частнособственническая инициатива не переросла границу полезности и приемлемости для советского общества. Поэтому в 1922—1923 гг. была осуществлена большая кодификация советского права, в процессе которой был принят целый ряд основных норм для отдельных отраслей права. Была создана первая цельная система социалистического права вообще, причем при весьма активном участии В. И. Ленина; некоторые его указания имели существенное значение особенно для наиболее важного акта — для Гражданского кодекса РСФСР, который сконцентрировал в себя НЭП и был самым действенным правовым инструментом успешной реализации целей Новой экономической политики.

Ленинские указания для разработки Гражданского кодекса отчетливо показали, что было невозможным просто перенять, воспринять буржуазное гражданское право. Поэтому Гражданский кодекс содержит ряд статей „советского характера", имеет, говоря словами П. Стучки, ясные признаки революционного кодекса.

С этой точки зрения имеют чрезвычайное значение уже положения постановления о введении в действие Гражданского кодекса, а также и некоторые нормы его общей части (ст. 1, 3, 4, 5, 30). Одновременно нормы о праве собственности означали конец основного священного и неприкосновенного института буржуазного гражданского права — частной собственности. Гражданский кодекс ясно закрепил руководящую позицию государственной собственности, а частную собственность заключил в весьма узкие рамки. Этому соответствует и регулирование обязательственных отношений и возобновление наследственного права в ограниченном объеме.

Гражданское право и Гражданский кодекс РСФСР, как важнейшая норма этой отрасли права в период Новой экономической политики сыграли роль действенного инструмента при восстановлении, укреплении и развитии советского народного хозяйства.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 1 1970

Redakční rada série Iuridica: prof. dr. V. Outrata (předseda),
dr. K. Malý (tajemník), doc. dr. Z. Lukeš,
doc. dr. J. Hrdlička, doc. dr. O. Novotný

Graficky upravil Jaroslav Příbramský

© Universita Karlova v Praze 1970

Z nové sazby písmem Primus vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno,
závod 1

Náklad 500 výtisků — Vydání I.

Cena výtisku Kčs 10,—

V MONOGRAFICKÉ ČÁSTI ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – IURIDICA –

vyšlo od roku 1963:

Milde Michael, dr., The problems of liabilities in international carriage by air (anglicky).

Malý Karel, dr., Pozemkové zákony Říjnové revoluce,

Čepelka Č., dr., Les conséquences juridique du délits en droit international contemporain (francouzsky),

Radvanová Senta, dr., Rozvod manželství v čs. právu,

Císařová Dagmar, dr., Obhájce v čs. trestním řízení,

Kučera Zdeněk, dr., Suretyship in private international law (anglicky),

Tomeš Igor, dr., Old pension, condition of eligibility (anglicky).

Kincl Jaromír, dr., Otroci, kolóni a propuštěnci ve vizigótských zákonech 5.–8. století,

Lukeš Zdeněk, dr., Obecné a speciální zmocnění ve správě na úseku ochrany veřejného pořádku,

František Štajgr, dr., Některé teoretické otázky civilního práva procesního

---

Publikace lze obdržet nebo objednat v knihovně právnické fakulty University Karlovy, Praha 1, nám. Curieových 7

Kčs 10,—